

T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANA BİLİM DALI

ZİHİN FELSEFESİNDE DÜŞÜNCE DENEYLERİNİN EPİSTEMİK STATÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

YASEMİN REVİ

Temmuz 2026

GÜMÜŞHANE

**T.C.
GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

FELSEFE ANA BİLİM DALI

ZİHİN FELSEFESİNDE DÜŞÜNCE DENEYLERİNİN EPİSTEMİK STATÜSÜ

**THE EPISTEMIC STATUS OF THOUGHT EXPERIMENTS IN PHILOSOPHY
OF MIND**

YÜKSEK LİSANS

YASEMİN REVİ

**Temmuz 2026
GÜMÜŞHANE**

**GÜMÜŞHANE
ÜNİVERSİTESİ**

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

T.C.

**GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

FELSEFE ANA BİLİM DALI

ZİHİN FELSEFESİNDE DÜŞÜNCE DENEYLERİNİN EPİSTEMİK STATÜSÜ

**THE EPISTEMIC STATUS OF THOUGHT EXPERIMENTS IN PHILOSOPHY
OF MIND**

YÜKSEK LİSANS

YASEMİN REVİ

DANIŞMAN: DOÇ. DR. ASLI ÜNER KAYA

Temmuz 2026

GÜMÜŞHANE

KABUL VE ONAY

Doç. Dr. Aslı ÜNER KAYA, danışmanlığında **Yasemin REVİ** tarafından hazırlanan “**Zihin Felsefesinde Düşünce Deneylerinin Epistemik Statüsü**” isimli bu çalışma, 17/07/2026 tarihinde yapılan lisansüstü tez savunma sınavı sonucunda **Oy Birliği** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

.....
Dr. Öğr. Üyesi M. Efe ATEŞ (Başkan)

.....
Doç. Dr. Aslı ÜNER KAYA (Danışman)

.....
Dr. Öğr. Üyesi Hatice İrem EKER (Üye)

Lisansüstü tez savunma sınavında başarılı bulunarak kabul edilen bu tezin ciltlenmiş hali, ... /..... /..... tarihli ve ..... / ..... sayılı Enstitü Yönetim Kurulu toplantısında görüşülmüş ve tez yazım kılavuzuna uygun bulunarak onaylanmıştır.

Prof. Dr. Duygu ÖZDEŞ
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlamış olduğum “**Zihin Felsefesinde Düşünce Deneylerinin Epistemik Statüsü**” isimli bu tezimin, tamamen kendi çalışmam olduğunu, danışmanımın sorumluluğunda hazırladığımı, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, alıntı yaptığım tüm çalışmaları kaynakçada belirttiğimi ve Gümüşhane Üniversitesi’nin lisanslı kullanıcısı olduğu intihal yazılım programı ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlediği kıstaslara uygun olarak raporladığımı taahhüt ederim. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

17/ 07/ 2026

.....

Yasemin REVİ

TEŞEKKÜR

Lisans ve lisansüstü eğitimim sürecinde danışmanım olarak bakış açımın gelişmesine önemli katkılar sağlayan, bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşarak çalışmama ışık tutan kıymetli hocam Doç. Dr. Aslı ÜNER KAYA'ya en içten teşekkürlerimi sunarım. Kendisi, sadece akademik anlamda değil, insani yönüyle de her zaman destekleyici ve yol gösterici olmuştur. Bu uzun ve anlamlı yolculukta bana eşlik ederek gelişimime değerli katkılar sunduğu için kendisine minnettarım.

Tez çalışmamın değerlendirilmesi sürecinde görüş ve değerlendirmeleriyle katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Hatice İrem EKER ve Dr. Öğr. Üyesi M. Efe ATEŞ hocalarıma da teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek lisans tezimi, eğitim hayatım boyunca her türlü fedakârlığı gösteren, destekleri ve sevgileriyle bana güç veren, bugünlere gelmemde en büyük pay sahibi olan canım annem ve babama ithaf ediyorum.

Yasemin REVİ
GÜMÜŞHANE-2026

ÖZET

Bu tez, düşünce deneylerinin zihin felsefesindeki yerini ve felsefi bilginin oluşumuna sağladıkları katkıyı bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle, bilincin doğasının, kişisel kimliğin, zihin ile dış dünya arasındaki ilişkinin ve yapay zekânın imkânının tartışıldığı zihin felsefesinde temel bir yöntem olarak kullanılan düşünce deneylerinin, varsayımsal senaryolara dayanması nedeniyle bilgi üretme kapasiteleri, gerçekliği temsil etme biçimleri ve felsefi argümanlardaki epistemik değerleri tartışma konusudur. Bu kapsamda çalışmada öncelikle düşünce deneylerinin tarihsel gelişimi ele alınmış, Antik Çağ'dan modern döneme uzanan süreçte Platon'un Mağara Alegorisi, Theseus'un Gemisi, İbn Sînâ'nın Uçan Adamı ve Descartes'ın Kötü Cin Hipotezi gibi öne çıkan örnekler incelenmiştir. Ardından zihin felsefesinin temel problemleri değerlendirilmiş ve düşünce deneylerinin bu problemlerin açıklanması, kavramsallaştırılması ve tartışılmasındaki işlevi ortaya konmuştur. Bu doğrultuda Frank Jackson'ın Mary'nin Odası, David Chalmers'ın Zombi Argümanı, Hilary Putnam'ın Kavanozdaki Beyni, Alan Turing'in Turing Testi ve John Searle'ün Çince Odası düşünce deneyleri ayrıntılı biçimde analiz edilmiştir. Son olarak bu düşünce deneyleri kavramsal tutarlılık, tasavvur edilebilirlik, metafiziksel olanaklılık, sezgisel güvenilirlik, açıklayıcı güç, karşı senaryolara dayanıklılık ve teori seçimindeki rolleri gibi epistemik ölçütler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Böylece, düşünce deneylerinin kavramsal analizin ötesinde felsefi bilgi üretimine özgün bir katkı sağlayıp sağlamadığı sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilinç, Düşünce deneyleri, Yapay zekâ, Zihin felsefesi

ABSTRACT

This thesis aims to evaluate the place of thought experiments in the philosophy of mind and their contribution to the formation of philosophical knowledge from a holistic perspective. Thought experiments, used as a fundamental method in the philosophy of mind—particularly in discussions of the nature of consciousness, personal identity, the relationship between mind and the external world, and the possibility of artificial intelligence—are subject to debate regarding their capacity to generate knowledge, their ability to represent reality, and their epistemological value in philosophical arguments, due to their reliance on hypothetical scenarios. In this context, the study first examines the historical development of thought experiments; prominent examples from antiquity to the modern era, such as Plato’s Allegory of the Cave, Theseus’ Ark, Ibn Sina’s Flying Man, and Descartes’ Evil Demon Hypothesis, are analyzed. Subsequently, the fundamental problems of the philosophy of mind are evaluated, and the function of thought experiments in explaining, conceptualizing, and discussing these problems is revealed. In this context, Frank Jackson’s Mary’s Room, David Chalmers’ Zombie Argument, Hilary Putnam’s Brain in a Jar, Alan Turing’s Turing Test, and John Searle’s Chinese Room thought experiments have been analyzed in detail. In the final section, these thought experiments were evaluated within the framework of epistemic criteria such as conceptual consistency, conceivability, metaphysical possibility, intuitive reliability, explanatory power, resistance to counter-scenarios, and their role in theory selection. Thus, the question was raised as to whether thought experiments make a unique contribution to philosophical knowledge production beyond conceptual analysis.

Keywords: Consciousness, Thought experiments, Artificial intelligence, Philosophy of mind

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	III
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI.....	IV
TEŞEKKÜR.....	V
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
1. GİRİŞ.....	1
2. DÜŞÜNCE DENEYİNİN TANIMI, YAPISAL ÖZELLİKLERİ VE İŞLEVSEL ROLÜ	3
2.1. Düşünce Deneylerinin Tarihsel Seyri ve Felsefi Kullanımı.....	12
2.1.1. Theseus’un Gemisi	15
2.1.2. Mağara Alegorisi	18
2.1.3. İbn Sinâ’nın Uçan Adamı	21
2.1.4. Descartes’ın Rüya Argümanı ve Kötü Cin Hipotezi.....	24
3. ZİHİN FELSEFESİNDE KULLANILAN DÜŞÜNCE DENEYLERİ.....	32
3.1. Zihin Felsefesindeki Düşünce Deneylerinin Temel Tartışma Alanları	32
3.2. Bilinç Problemi	33
3.3. Bilinç Tartışmalarında Düşünce Deneyleri	37
3.3.1. Mary’nin Odası.....	37
3.3.2. Zombi Argümanı.....	41
3.3.3. Kavanozdaki Beyin.....	44
3.4. Zihin Felsefesindeki Yapay Zekâ Tartışmaları.....	47
3.4.1. Turing Testi.....	49
3.4.2. Çince Odası Argümanı.....	54
4. DÜŞÜNCE DENEYLERİNİN EPİSTEMİK STATÜSÜ	59
4.1. Epistemik Statü Kavramından Anlaşılanlar	59
4.2. Mary Odadan Çıkınca Ne Öğrendi? Düşünce Deneyinin Analizi	62
4.3. Felsefi Zombiler Mümkün Müdür? Bilinç ve Fizikalizm Üzerine Bir Değerlendirme	66
4.4. Gerçek Dünya mı, Simülasyon mu? Kavanozdaki Beyin Düşünce Deneyinin Felsefi Analizi.....	69
4.5. Turing Testi’nin Sınırları: Klasik Bir Ölçüte Yönelik Eleştiriler.....	75

4.6. Çince Odası Argümanı Gerçekten Güçlü Yapay Zekâyı Çürütüyor mu?	80
5. SONUÇ	84
KAYNAKÇA	91
ÖZGEÇMİŞ	98

1. GİRİŞ

Düşünce deneyleri uzun yıllardır hem felsefede hem de farklı bilim dallarında başvurulan önemli bir düşünme ve araştırma yöntemidir. Disiplinler arası bir niteliğe sahip olan bu yöntem, başta felsefe olmak üzere fizikten ekonomiye, hukuktan tarihe, sanattan bilişsel bilimlere kadar pek çok alanda karmaşık problemlerin analiz edilmesinde ve kuramsal tartışmaların geliştirilmesinde kullanılır. Bu çalışmanın amacı düşünce deneylerinin sahip olduğu geniş uygulama alanını bütünüyle ele almak değildir. Bunun yerine, öncelikle düşünce deneylerinin kavramsal çerçevesi ve temel özellikleri incelenecek, ardından özellikle zihin felsefesindeki kullanımları ve bu bağlamda öne çıkan düşünce deneyleri epistemik değerleri açısından incelenecektir.

Düşünce deneylerinin tarihsel gelişimi ve farklı disiplinlerde üstlendiği işlev ele alınmadan önce, kavramın neyi ifade ettiğinin açıklığa kavuşturulması önemlidir. Zira literatürde düşünce deneyine ilişkin üzerinde uzlaşılan tek bir tanım yoktur. Bu doğrultuda bazı düşünürler düşünce deneylerini varsayımsal bir kurgu ya da argümantasyon yöntemi olarak değerlendirirken, bazıları onları zihinsel model veya sezgi pompası olarak nitelendirmiştir. Bu çeşitlilik, düşünce deneylerinin tek bir tanıma indirgenemeyecek kadar çok yönlü bir yöntem olduğunun göstergesidir. Her ne kadar düşünce deneylerine ilişkin kabul gören tek bir tanım bulunmasa da bu durum onların değerlendirilmesini veya temel özelliklerinin ortaya konulmasını engellemez. Mevcut literatürden hareketle, düşünce deneylerinin neyi ifade ettiği, hangi amaç doğrultusunda kullanıldığı ve felsefi tartışmalarda nasıl bir işleve sahip olduğu hususunda genel bir çerçeve çizmek mümkündür.

Düşünce deneyi kavramına ilişkin tartışmalar beraberinde birçok felsefi soruyu da gündeme getirmiştir. Düşünce deneylerinin nasıl değerlendirilmesi gerektiği, fiziksel deneylerle hangi yönlerden benzeştiği veya ayrıştığı, bilimsel ve felsefi araştırmalarda nasıl bir işleve sahip olduğu ve doğaya ilişkin bilgi üretimine ne ölçüde katkı sağladığı bu sorulardan yalnızca birkaçıdır. Bu tartışmalar farklı perspektiflerden genişletilmeye elverişli olup, düşünce deneylerinin metodolojik ve epistemolojik statüsüne ilişkin zengin ve çok yönlü bir literatürün oluşmasına da zemin hazırlamıştır.

Çalışmanın ilk kısmını oluşturan giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı ve kapsamı ortaya konulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde düşünce deneyi kavramı ele alınmıştır. Bu bölümde, düşünce deneylerinin tarihsel gelişimi göz önünde bulundurularak kavramın ortaya çıkışı, temel özellikleri ve fiziksel deneylerle olan

ilişkisi ele alınmıştır. Ardından düşünce deneylerinin kavramsal çerçevesi ortaya konmuş; çağdaş felsefede öne çıkan yaklaşımlar doğrultusunda bu yöntemin nasıl tanımlandığı, hangi işlevleri üstlendiği ve nasıl değerlendirilmesi gerektiği tartışılmıştır.

Bu teorik çerçevenin ardından düşünce deneylerinin tarihsel gelişimi İlk Çağ'dan çağdaş felsefeye uzanan bir perspektifle ele alınmıştır. Bu kapsamda, Platon'un Mağara Alegorisi, Theseus'un Gemisi, İbn Sînâ'nın Uçan Adamı ve Descartes'ın Kötü Cin'i gibi klasik örnekler üzerinden, düşünce deneylerinin bilgi, gerçeklik, benlik ve özdeşlik problemlerinin tartışılmasında nasıl bir işlev üstlendiği incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, çağdaş zihin felsefesinde öne çıkan düşünce deneyleri arasında yer alan *Mary'nin Odası*, *Zombi Argümanı*, *Kavanozdaki Beyin*, *Turing Testi* ve *Çince Odası* üzerinden bilinç, öznel deneyim, bilgi, anlama ve yapay zekâ ile ilgili problemler ele alınmış; söz konusu varsayımsal senaryoların çağdaş zihin felsefesi tartışmalarına sunduğu kavramsal ve kuramsal katkılar incelenmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise düşünce deneylerinin felsefi bilgi üretimindeki yerini ve sınırlarını belirlemek amacıyla, üçüncü bölümde detaylı bir şekilde işlenen düşünce deneylerine yöneltilen başlıca eleştiriler ele alınmıştır. Bu kapsamda, düşünce deneylerinin sezgilere dayanması, -birçoğunun- ampirik doğrulamaya elverişli olmaması ve kavramsal sınırlarına ilişkin tartışmalar eleştirel bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Ardından düşünce deneylerinin, özellikle zihin felsefesinde, kavramsal çözümleme, bilgi üretimi ve kuramsal tartışmaların geliştirilmesine sunduğu katkılar ortaya konmuştur.

2. DÜŞÜNCE DENEYİNİN TANIMI, YAPISAL ÖZELLİKLERİ VE İŞLEVSEL ROLÜ

Düşünce deneyi literatürde genellikle düşünsel deney, hayali deney, kurmaca deney gibi çeşitli kavramlarla ifade edilmektedir. Bu kavramın tarihsel arka planının doğru biçimde anlaşılabilmesi için terimin tarihsel serüveninin ayrıntılı bir şekilde ele alınması gerekir. Bu bağlamda kavramın bilinen en erken kullanımlarımdan biri Danimarkalı fizikçi ve kimyager Hans Christian Ørsted'e aittir. Ørsted, bu kavramı ilk kez *Genel Fiziğe Giriş* olarak Türkçeye çevrilebilen *Første Indledning til den almindelige Naturlære* (1811, 1920) adlı eserinde kullanmıştır. Bu kullanım düşünce deneyi teriminin (*tankeexperimentin*) literatürdeki ilk örneği kabul edilir. Böylece düşünce deneyi kavramının terminolojik kökeni 19. yüzyıl bilim geleneğine uzanmakta ve Ørsted'in bu katkısı, kavramın modern bilim ve felsefedeki yerini hazırlayan önemli bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır (Christian, 1811, 1920'den aktaran Yardımcı, 2020, s. 56). Ørsted her ne kadar terimi literatüre kazandıran ilk kişi olsa da onun *tankeexperiment* ifadesi doğrudan zihinsel bir etkinliğe karşılık gelmez. Bu nedenle kavramın içeriksel olarak doldurulması ve sistematik bir çerçeveye oturtulması büyük ölçüde Ernst Mach (1883, 1897, 1905) ile mümkün olmuştur. Mach düşünce deneylerini yalnızca bilimsel yöntemin bir parçası olarak değil aynı zamanda zihinsel hayal gücünü besleyen, teorik öngörü üreten yaratıcı bir araç olarak değerlendirmiş ve kavramın modern anlamını kazanmasını sağlamıştır. Bu bakımdan düşünce deneyi terimini ilk kullanan kişi Ørsted olmakla birlikte, düşünce deneylerinin günümüzde sahip olduğu epistemik statünün güçlenmesinde asıl belirleyici isim Mach olmuştur.

Düşünce deneyleri söz konusu olduğunda göz ardı edilmemesi gereken bir başka önemli düşünür de Immanuel Kant'tır. Ørsted ve Mach'tan önce Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ikinci baskısının önsözünde 'deneyim deneyi' (*Erfahrungsexperiment*) kavramını tartışmış ve düşünsel deneye benzer bir yöntemden bahsetmiştir (Fehige ve Stuart, 2014). Kant'ın burada yaptığı şey, deneyin yalnızca duyusal bir süreç olarak değil, aklın kendi sınırlarını test ettiği kavramsal bir etkinlik olarak da ele alınabileceğini göstermektir. Dolayısıyla Kant, düşünce deneyinin literatürdeki kavramsallaştırma sürecinde dolaylı fakat kritik bir rol oynamış, terimi doğrudan kullanmamakla birlikte, kavramın yöntemsel çerçevesinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu sebeple, düşünce deneyi kavramının tarihsel gelişimi yalnızca terimin ilk kez kullanıldığı noktayı değil aynı zamanda Kant, Ørsted ve Mach gibi düşünürlerin

kavrama sağladığı yöntemsel derinliği de dikkate almayı gerektirir. Böylece kavramın nasıl ele alınması gerektiği, hangi sonuçlara ulaşmayı mümkün kıldığı ve bilimsel-felsefi düşünme biçimleri üzerindeki etkisi daha açık bir biçimde anlaşılabilir. Bu tarihsel kullanımlar kavramın zamanla nasıl bir içerik kazandığını göstermektedir fakat kavramın ne anlama geldiğini tam olarak ortaya koymak için yeterli değildir. Bu nedenle düşünce deneyi terimini daha genel bir düzlemde ele almak ve kavramsal içeriğini açıklamak gerekir.

Düşünce deneyleri varsayımlar oluşturmak, yeni argümanlar geliştirmek, iddiaların doğruluğunu kanıtlamak ya da çürütmek, karşılaşılan sorunu örnekler üzerinden çözümlmek amacıyla gerçekleştirilen düşünsel etkinliklerdir (Çilingir, 2023, s. 7). Düşünce deneyi kavramı farklı disiplinlerde farklı amaçlarla kullanılan, tek bir tanıma indirgenmesi güç olan çok katmanlı bir düşünsel etkinliği ifade eder. Bunlar, ayrıca, bir teoriyi fiziksel bir laboratuvar ortamına başvurmadan sınamaya imkân tanıyan pratik araçlardır. Genellikle gerçek dünyada uygulanması mümkün olmayan, yüksek maliyetli ya da teknik açıdan gerçekleştirilemeyen durumları zihinsel olarak modellememizi sağlarlar. Bu sayede belirli bir varsayımın olası sonuçlarını öngörmemize, teorik çerçevenin sınırlarını test etmemize ve ilgili kavramların mantıksal tutarlılığını değerlendirmemize imkân tanır.

Hans-Ludwig Freese'nin ifadesiyle, "Düşünce deneyleri hayal gücünün ve zihnin olası dünyalara yaptığı gezintilerdir" (Freese, 1995'ten aktaran Çilingir, 2023, s. 7). Bu gezintiler, bizi konfor alanımızdan çıkarır; henüz cevaplayamadığımız sorularla yüzleşmeye, varsayımlarımızı sorgulamaya ve alternatif mümkün dünyaları değerlendirmeye zorlar. Düşünce deneyleri yalnızca teorileri test eden zihinsel araçlar değil aynı zamanda bilginin dönüşümünü tetikleyen yaratıcı ve eleştirel düşünme pratikleridir. Söz konusu deneylerin temel işlevi yalnızca hayal kurmak değildir; aksine, bireyi zor sorularla yüzleşmeye zorlayarak zihinsel esneklik kazandırır ve eleştirel düşünme becerisini derinleştirir. Düşünce deneyleri hem teorik fizik hem de bilişsel bilim gibi alanlarda paradigmaları dönüştürme gücüne sahiptir. Çünkü bu deneyler, çoğu zaman mevcut kuramsal çerçevenin açıklamakta yetersiz kaldığı durumlara ışık tutar ve yeni kavramsal yollar açar.

Düşünce deneyleri tarih boyunca farklı disiplinlerde ortaya çıkmış pek çok olağanüstü zihinsel senaryo aracılığıyla geliştirilmiştir. Bunlar arasında kimlik ve özdeşlik tartışmalarına yön veren *Theseus'un Gemisi*, benliğin epistemolojik aydınlanmasını temsil eden Platon'un *Mağara Alegorisi*, radikal şüpheciliğin zirve noktası olan Descartes'in *Kötü Cin* senaryosu, bilinçli deneyimin fiziksel bilgiye

indirgenip indiregenemeyeceğini sorgulayan Jackson'ın *Mary'nin Odası*, bilinçli deneyimin olası salt fiziksel benzerlerinden ayrımını tartışan Chalmers'in *Zombi Argümanı*, gerçeklik ve temsil ilişkisini sarsıcı biçimde ortaya koyan Putnam'ın *Kavanozdaki Beyin* örneği, makine zekasını değerlendirme girişimi olarak tasarlanan *Turing Testi*, sentaks ve semantik arasındaki farkı irdeleyen Searle'ün *Çince Odası* bu örneklerden yalnızca birkaçıdır. Bu çalışmanın amaçlarından biri de tezin devamında ele alınacak düşünce deneyi örnekleri üzerinden bir değerlendirme yapmak ve düşünce deneylerinin sunduğu imkanları ve sınırlılıkları ele almaktır. Tam da bu noktada önemli bir soru karşımıza çıkar: Düşünce deneyleri fiziksel deneylerden hangi yönleriyle ayrılmaktadır? Bu soruya yanıt verebilmek için öncelikle düşünce deneyleri ile fiziksel deneyler arasındaki benzerlik ve farklılıkların ele alınması gerekir.

Pek çok bilim felsefecisi düşünce deneylerinin özel bir deney türü olduğunu veya -en azından- düşünce deneyleri ile fiziksel deneylerin karşılaştırılmasının düşünce deneyi kavramını açıklamada yarar sağlayacağını savunur (Brown, 1986, s. 74). Fiziksel deney ile düşünce deneyi metodolojik açıdan farklı özellikler taşımakla birlikte belirli ortak yönlere de sahip olup, bu benzerlik ve farklılıkların belirlenmesi tartışmanın sistemli biçimde yürütülmesi açısından kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. İki tür arasındaki benzerlik ve farklılıkları net olarak görebilmek adına Ernst Mach'ın (1976) düşüncelerine başvurmak yerinde olacaktır. Mach, deney kavramını iki temel başlık altında ele alır: Somut (fiziksel) deneyler ve soyut (zihinsel) deneyler. Bu ayrım yalnızca yöntemsel bir sınıflama değildir, bilginin nasıl üretildiğine ilişkin temel bir yaklaşımı da yansıtır.

Somut deneyler, fiziksel gerçeklik içinde gerçekleşen, gözlem ve ölçülebilir verilere dayanan süreçlerdir. Bu tür deneyler, barometre gibi ölçüm yapan araçlar ile çeşitli analiz cihazlarının sağladığı sonuçların gözlemlenmesi ve değerlendirilmesi yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bu süreçte elde edilen veriler doğrudan deneyim ve gözleme dayandığı için ampirik bilgimizin de genişlemesine katkı sağlar. Fiziksel/somut deneylerin gerçekleştirilebilmesi için genellikle kontrollü bir laboratuvar ortamına ihtiyaç duyulmaktadır. Buna karşılık düşünce deneyleri, fiziksel ortamda uygulanması mümkün olmayan veya henüz gerçekleştirilememiş durumların zihinsel olarak kurgulanması yoluyla yürütülen senaryolardır. Fiziksel deneyler maddi ve teknik araçlara dayanırken düşünce deneyi zihinsel ve yaratıcı araçlar üzerinden yürütülür. Her iki deney türünün de ortak yönü, başlangıçta bir tasarım ve zihinsel modelleme sürecine dayanmasıdır; ancak biri gerçekliğin içinde sınanırken, diğeri gerçekliğin koşulları askıya alınarak zihinsel bir simülasyon haline gelir. Fiziksel deney, belirli bir aşamada

düşünce deneyinin somutlaşmış biçimi yani zihinde tasarlanan kurgunun gerçeklik alanına taşınmış hâli olarak görülebilir. Her fiziksel deney, önce zihinsel bir model, bir hipotez ve bir tasarım olarak ortaya çıkar. Bu yönüyle düşünce deneyi, fiziksel deneyin ön koşulu ve kavramsal zemini haline gelir. Zihinde kurulan senaryo belirli koşullara indirgenip ölçülebilir bir forma sokulduğunda laboratuvar ortamında gerçekleşir. Bu bakımdan, her iki deney türü arasında hiyerarşik değil, tamamlayıcı bir ilişki söz konusudur. Mach'ın konuyla ilgili görüşleri aşağıdaki şekildedir:

Düşünce deneyleri çoğu kez fiziksel deneyi önceler ve onun yolunun açar ... bununla birlikte, bir düşünce deneyi aynı zamanda fiziksel deneyin zorunlu ön koşuludur. Her mucit ve deneyci, deneyini gerçekleştirmeden önce, zihinde deneyin ayrıntılı düzeneğine sahiptir. Stephenson trenin, rayın ve buhar makinesinin tek tek ne olduğunu deneyimle bilmesine rağmen yine de [icadını]gerçekleştirmeden önce, düşüncesinde tekerlekleri üzerinde buhar makinesiyle çalışan tren kombinasyonunu önceden düşünmüştü. Yine aynı şekilde Galileo, yer çekimini incelemeyi düzenleyebilmek için, deneyi gerçekleştirmeden önce, hayal gücünde bazı tasarımlar yapmak zorundaydı (Mach 1897/1973'ten aktaran Ateş, 2015, s. 127).

Düşünce deneyleri, Mach'a göre, fiziksel deneyin yalnızca bir ön adımı değil aynı zamanda onun yolunu açan temel zihinsel süreçlerdir. Bir iddianın laboratuvar ortamında test edilmesinden önce deneyin tasarımının zihinde kurgulanması gerekir. Mach bu noktada, araştırmanın yalnızca hipotezi belirlemekle sınırlı kalmadığını aynı zamanda deney sürecinin olası koşulları ve sonuçlarıyla birlikte zihinsel olarak tasarlanması gerektiğini de vurgular. Bu bağlamda Mach'a göre deney başlamadan önce kişi;

- Deney düzeneğinin nasıl kurulacağını,
- Deneyin hangi aşamalardan geçeceğini,
- Kullanılacak araç ve gereçlerin neler olduğunu,
- Bu araçların hangi sırayla, hangi koşullarda ve hangi amaçla çalıştırılacağını,
- Deney sırasında ortaya çıkabilecek olası sapmaların nasıl kontrol edileceğini,
- Ölçümün hangi değişkenler üzerinden yapılacağını,
- Hangi sonuçların hipotezi doğrulayacağını ya da geçersiz kılacağını önceden düşüncede belirlemek zorundadır (Çilingir, 2023, s. 8).

Her fiziksel deney aslında düşünce deneyinin somut bir uzantısıdır. Zihinsel kurgunun yeterince açık ve tutarlı olması fiziksel deneyin yapılabilmesinin ön koşuludur. Başka bir ifadeyle, düşünce deneyi, bilimsel araştırmanın yönünü belirleyen bilişsel bir mimari sunar, fiziksel deney ise bu zihinsel mimarinin gerçeklik alanına

aktarılmış halidir. Bu noktayı bir örnek üzerinden temellendirecek olursak, bu durumu bir cerrahın ameliyata girmeden önce tüm süreci zihinde prova etmesine benzetebiliriz. Cerrah ameliyata başlamadan önce hangi aletleri ne zaman kullanacağını, hangi dokulara nasıl müdahale edeceğini, olası komplikasyonlara karşı nasıl bir yol izleyeceğini ayrıntılı bir biçimde düşünür, fakat bu zihinsel prova tek başına yeterli değildir. Kesin sonuç ancak gerçek ameliyatla yani fiziksel uygulamayla elde edilir. Aynı şekilde düşünce deneyleri de deney sürecinin olası sonuçlarını öngörmemizi sağlar ancak doğrulayıcı bilgi için fiziksel deneyin kendisine ihtiyaç duyulur. Böylece Mach'ın bakış açısında düşünce deneyi fiziksel deneyin önünü açan, onu mümkün kılan ve deneyin başarıyla gerçekleşmesi için gerekli bilişsel zemini hazırlayan bir aşamadır.

Mach'ın düşünce deneylerinin hem bilimsel araştırmalarda hem de felsefi problemlerin incelenmesinde üstlendiği role ilişkin epistemik değerlendirmeleri önemli bir yere sahiptir. Mach (1960) deneyimlerden elde ettiğimiz bilginin aynı zamanda içgüdüsel bir bilgi türü taşıdığı belirlemesinden hareketle düşünce deneyleri yaklaşımını temellendirir. Mach'ın deneyci ve pozitivist bir düşünür olması bağlamında deneyim ve duyumlara atfettiği önem göz ardı edilemez. Ancak Mach, deneyim ve duyular aracılığıyla elde edilen bilginin her zaman açık ve doğrudan kavranamayabileceğini de söyler. Ona göre doğaya ilişkin bilgi zihninizde keşfedilmeyi bekleyen bir biçimde mevcuttur (Ateş, 2015, ss. 126-127). Zihinde bulunduğu varsayılan *a priori* bilginin kökeni ise duyumlardır, ancak bu bilgi, üzerindeki 'toz ve sis perdesi' henüz kalkmamış ham bir nitelik taşır. Mach'a göre düşünce deneyleri, duyumların ürünü olan bu ham bilginin görünür hale gelmesini ve berraklaşmasını sağlar. Bu nedenle Mach söz konusu bilgiyi 'içgüdüsel' bilgi olarak değerlendirir (Sorensen, 1992).

Epistemik boyutta yürütülen tartışmalar düşünce deneylerinin bilгимizi genişleten bir yönü olduğunu ileri sürer. Bu tür deneylerin insanın keşfedici ve açıklayıcı yetilerini öne çıkarmasına rağmen ne ölçüde bilgi sağladıkları ise hala tartışma konusudur. Mach'ın düşünce deneylerine yaptığı önemli katkılara ve onlara yüklediği işlevsel role rağmen bu yaklaşımı radikal biçimde eleştiren isimler de vardır. Bu noktada özellikle hem fizikçi hem de bilim felsefecisi kimliğiyle öne çıkan Pierre Duhem dikkat çeker. Duhem, düşünce deneylerine yönelik en sert çıkışlardan birini temsil eder ve Mach'ın çizdiği olumlu tabloya doğrudan itiraz eder. Bu noktada Duhem, "düşünce deneylerinin güvenilir olmadığını savunur ve özellikle fizik eğitimi içerisinde yer almamaları gerektiğini" vurgular (Duhem, 1954'ten aktaran Ateş, 2015, s. 128). Duhem'e göre düşünce deneylerinin temel sorunu, kurgusal olmaları nedeniyle kesinlikten uzak sonuç üretmeleridir. Bu deneyler, fiziksel dünyada gerçekten sınanmadıkları için ancak

kabataslak, varsayımsal çıkarımlar sunabilir. Dolayısıyla kanıtlama güçleri de son derece zayıftır.

Mach'ın düşünce deneylerine yaptığı katkılar ve ona yöneltilen eleştiriler düşünce deneylerinin epistemik güvenilirliğine dair tartışmaların yalnızca bir kısmını oluşturur. Epistemolojik boyutta daha kapsamlı ve sistematik değerlendirmeler ise tartışmayı daha köklü bir düzleme taşımıştır. Bu noktada düşünce deneylerinin bilgi üretme kapasitesiyle ilgili yürütülen çağdaş tartışmaların iki ana kutbunu temsil eden iki isim karşımıza çıkar: James Robert Brown (1991) ve John D. Norton (1993). Düşünce deneylerinin epistemik statüsüne dair değerlendirmeler büyük ölçüde bu iki isim etrafında şekillenmektedir. Brown'un *Platoncu* yorumu ile Norton'un *ampirist yaklaşımı* literatürü iki karşıt cepheye ayırmıştır.

Brown, düşünce deneylerine ilişkin sistematik bir sınıflandırma önererek, bu deneyleri temelde iki ana kategoriye ayırır; yıkıcı (*destructive*) ve yapıcı (*constructive*) düşünce deneyleri (Brown, 1991, s. 34). Yıkıcı düşünce deneyleri, mevcut bir kuramı, varsayımı ya da açıklama biçimini sorgulamak ve zayıf yönlerini açığa çıkarmak amacıyla kullanılırken yapıcı düşünce deneyleri yeni bir anlayış, ilke ya da teorik sonuç ortaya koymayı hedefler. Brown, yapıcı düşünce deneylerini ise kendi içinde doğrudan (*direct*), varsayımsal (*conjectural*) ve dolayimsal (*mediative*) olmak üzere üç alt başlık altında incelemektedir.

Yıkıcı düşünce deneyleri, belirli bir kuramın ya da açıklama biçiminin içsel tutarsızlıklarını, eksiklerini ve sorunlu varsayımlarını açığa çıkarmayı amaçlar. Bu tür düşünce deneylerinin temel işlevi, söz konusu kuramın savunulabilirliğini zayıflatmak ve onun eleştirel bir sınamaya tabi tutmaktır. Bunzl'un ifadesiyle: “Yıkıcı bir düşünce deneyi, mevcut bir teoriye karşı yöneltilmiş ve teorinin kendi içindeki bir tutarsızlığını veya diğer arka plan inançlarıyla uyumsuzluğunu göstererek onu sarsmak için tasarlanmıştır.” (Bunzl, 1996). Yıkıcı düşünce deneylerine verilebilecek klasik örneklerden biri Galileo'nun serbest düşme üzerine geliştirdiği düşünce deneyidir. Bu deney, Aristotelesçi fizik anlayışında savunulan ‘ağır cisimlerin hafif cisimlerden daha hızlı düştüğü’ görüşünü hedef alır. Galileo bizi farklı ağırlıktaki cisimlerin birbirine bağlanması durumunda ortaya çıkacak sonuçları düşünmeye davet ederek, söz konusu kuramın kendi içinde çelişkili olduğunu göstermeyi amaçlar. Böylece düşünce deneyi, yeni bir kuram inşa etmekten ziyade mevcut bir teorinin tutarsızlığını açığa çıkararak onu geçersiz kılmaya yönelir. Bu yönüyle Galileo'nun serbest düşme deneyi yıkıcı düşünce deneyinin tipik bir örneği olarak değerlendirilir.

Yıkıcı düşünce deneyleri bir kuramı çürütmeyi amaçlarken *yapıcı düşünce deneyleri* yeni ve olumlu sonuçlar üretmeyi, başka bir deyişle bilgiyi genişletmeyi hedefler. Yukarıda da belirtildiği üzere Brown düşünce deneylerini yalnızca yıkıcı ve yapıcı olmak üzere iki ana kategori altında ele almakla kalmaz yapıcı düşünce deneylerini de kendi içinde daha ayrıntılı bir sınıflamaya tabi tutar. *Dolayımsal* yapıcı düşünce deneyleri, “belirli, iyi ifade edilmiş bir teoriden çıkarılan bir sonucu kolaylaştıran deneylerdir” (Brown, 2005, s. 36). Dolayımsal düşünce deneylerinin merkezinde elimizdeki bilgiyi farklı yönleriyle yeniden görme imkânı yer alır. Bu tür düşünce deneyleri, mevcut veriyi bambaşka bir bağlama taşıyarak ilk bakışta fark edemediğimiz yönleri görünür kılar. Böylece bildiğimizi sandığımız veri ya da kuram yeniden düşünülür ya da daha anlaşılır bir hale gelir. Burada amaç, yeni bilgi üretmekten ziyade sahip olduğumuz bilgiyi derinleştirmek ve anlamını açmaktır. Bu bağlamda Maxwell’in cini *dolayımsal yapıcı düşünce deneyine* örnek gösterilebilir. Söz konusu düşünce deneyi, ilk bakışta termodinamiğin ikinci yasasını ihlal ediyor gibi görünse de aslında bu yasanın daha iyi anlaşılmasına katkı sunar. Cin’in ayırma ve düzenleme kapasitesi, başlangıçta mutlak ve anlaşılması güç görünen bir ilkeyi problemli hale getirir; ancak düşünce deneyi dikkatli incelendiğinde termodinamiğin ikinci yasasının cin’den sonra da geçerliliğini koruduğu ortaya çıkar. Maxwell’in cini, mevcut bir kuramı yıkmak yerine onun sınırlarını ve iç tutarlılığını görünür kılar. Dolayısıyla deney, yeni bir yasa ortaya koymaktan çok elimizdeki teorinin daha derinlemesine anlaşılmasını sağladığı için dolayımsal yapıcı düşünce deneyi kapsamında örneklendirilir.

Varsayımsal düşünce deneylerinin amacı belirli türden bir deneysel düşünce veya deneysel fenomen oluşturarak bu fenomeni açıklamak için bir teori varsaymaktadır (Brown, 2005, s. 40). Bu türden düşünce deneyleri, belirli bir teoriyi varsayarak bu varsayımın doğurabileceği olası sonuçları tahmin etmeye dayanır. Bu türden varsayımsal senaryolara Newton’un kovası örnek gösterilebilir. Newton kovadaki suyun dönmesini varsayarak mutlak hareket ve mutlak uzay kavramlarını sorgular. Burada fiili bir deneyden ziyade belirli bir durumun doğru olduğu kabul edilir ve bu varsayımın hangi sonuçlara yol açacağı düşünsel olarak incelenir. Bu yönüyle Newton’un kovası, belirli bir teoriyi varsayarak bu teoriden hareketle sonuçlar üretmeye dayandığı için varsayımsal düşünce deneyinin bilinen bir örneğidir.

Doğrudan düşünce deneyleri bazı yönleriyle *dolayımsal düşünce deneylerine* benzerlik gösterir. Ortaya bir varsayım atıp ondan başlamak yerine tıpkı dolayımsal düşünce deneyleri gibi daha problemsiz fenomenlerle başlangıç yapılır. Steven’in zinciri

örneğinde olduğu gibi düşünce deneyleri doğrudan sezgisel ve belirsiz bir ilkeden hareketle başlayabilir. Dolayimsal düşünce deneylerinde ise teori ile sonuç arasında mantıksal bir bağ kurulması zorunludur. Doğrudan düşünce deneyleri bu açıdan daha esnek bir yapı sergiler (Brown, 2005, s. 43).

Brown'a (2004) göre hem yapıcı hem de yıkıcı işlevi aynı anda yerine getirebilen tek düşünce deneyi türü *Platoncu düşünce deneyidir*. Bu tür düşünce deneylerinin en iyi örnekleri arasında Galileo'nun Aristoteles fiziğine karşı geliştirdiği kule deneyi, Kopenhag yorumuna karşı ortaya konan EPR düşünce deneyi yer almaktadır. Brown için düşünce deneyleri sahip oldukları bu yapısal özellikler nedeniyle *a priori* bir karakter taşır (Brown, 2005, s. 43).

Brown'a yöneltilen başlıca eleştirilerin odağında yer alan tartışmanın diğer önemli temsilcisi ise John D. Norton'dur. Norton'a göre düşünce deneyleri özünde argümanlardan başka bir şey değildir. Bu düşünce deneyleri daha çok tündengelimsel veya tümevarımsal akıl yürütmelere dayanan argümantatif bir yapıya vurgu yapar (Norton, 2004, s. 42). Norton'a göre düşünce deneyleri bilgi edinebilmek için çeşitli kurgusal durumlardan hareketle dünyayı ve dünyaya dair unsurları manipüle ederek, gerçekleştirilecek senaryoları zihnimizde canlandırdığımız ve son noktada bilgi edinebilmek için saf düşünceden başka bir şey kullanmadığımız bilimsel yöntemlerdir (Norton, 2004, s. 44).

Norton'un argüman anlayışı beş temel tez etrafında şekillenir: Bunlar; düşünce deneylerinin argümanlarla özdeş olduğunu savunan *Özdeşlik Tezi* (Identity thesis), düşünce deneylerinin örtük ya da açık varsayımlar temelinde yeniden yapılandırılabilirliği ileri süren *Yeniden Yapılandırıcılık* (Reconstruction Thesis), düşünce deneyleri ile onlara karşılık gelen deneysel argümanlar arasında epistemik bir üstünlük bulunmadığını savunan *Epistemik Tez* (Epistemic Thesis), düşünce deneyinin fiili olarak gerçekleştirilmesinin bir argümanın uygulanmasına karşılık geldiğini ileri süren *Ampirik Psikolojik Tez* (Empirical Psychological Thesis) ve son olarak düşünce deneylerinin yalnızca ampirik öncüllerden türetilebileceğini savunan *Ampirist Tez* (Empiricist Thesis)'dir (Brendel, 2017, s. 283).

Norton'a (2004) göre, dış dünyadan elde edilen deneyimlerimizden faydalanarak düşünce deneylerinden bir şeyler öğrenmemiz mümkün gözüktür ancak yalnızca düşüncenin sınırları içerisinde kalarak yürütülen bir deneyden yeni bir bilgi elde etmemiz mümkün değildir. Dolayısıyla düşünce deneyleri, deneysel dünyadan elde edilmiş yeni bir veri sunmaz. Bu tür deneyler, halihazırda sahip olduğumuz bilgilerin yeniden düzenlenmesi ve belirli bir argüman çerçevesinde sunulmasından ibarettir.

Norton, düşünce deneylerinin kendilerine özgü epistemik bir sihre sahip olmadığını ve bu nedenle ayrıcalıklı bir bilgi üretme konumunda değerlendirilemeyeceğini ileri sürer (Norton, 2004, s. 45).

Norton ve Brown arasındaki tartışmaya eleştirel bir tutumla yaklaşan bir diğer isim ise Gendler'dir. Gendler varsayımsal bir durum üzerinden düşünmenin, doğal dünyanın olumsal yönlerine dair yeni bilgilere ulaşmamızı nasıl mümkün kıldığını sorgular (Gendler, 2004). Ona göre salt kurgusal bir düzen üzerinde düşünerek gerçek dünyanın işleyişine dair bilgi genişletmek problemli bir iddiadır. Bu nedenle düşünce deneylerinin bilgi sağlamadaki gücü ve kapsamı ciddi biçimde tartışmalıdır.

Düşünce deneylerinin ortak olarak paylaştığı dört temel özellik olduğu düşünülür. Bu temel özelliklerden ilki, düşünce deneylerinin zihnin laboratuvarında gerçekleştiriliyor olmasıdır (Brown 1991). Daha açık bir ifadeyle, düşünce deneyleri düşüncede yürütülür. Bu özellik deneysel süreçlerin düşüncede kurgulanması ve akıl yürütme yoluyla karakterize edilmesidir. İkinci temel özellik, düşünce deneylerinin bir anlatı biçimine (narrative form) sahip olmasıdır (Nersessian 1992). Bu bağlamda düşünce deneyleri, deneyin hangi düzenek üzerinden kurgulandığını, bu düzene göre hangi adımların izleneceğini ve söz konusu süreçten ne tür sonuçların elde edileceğini anlatı yoluyla ortaya koyar. Üçüncü özellik, düşünce deneylerinin varsayımsal (*hypothetical*) ya da olgu karşıtı (*counterfactual*) akıl yürütmelere dayanmasıdır (Norton 1991). Bu tür akıl yürütmelerin amacı düşünsel inceleme sürecinde karşımıza çıkabilecek teknik, fiziksel ve pratik engelleri bilinçli olarak devre dışı bırakmaktır. Dördüncü ve son özellik ise, her türden düşünce deneyinin bilimsel ya da felsefi sorunlara yanıt üretmek için geliştirilmesidir.

Sonuç olarak, düşünce deneyleri çoğu zaman bireysel zihinsel faaliyetler olarak görülse de aslında farklı düşünce yapılarına sahip kişilerle yapılan tartışmalar, karşılaştırmalar ve ortak akıl yürütmeler yoluyla derinleşir. Bu süreç yalnızca bireysel kavrayışımızı değil, kolektif entelektüel ufhumuzu da genişletir. Düşünce deneyleri yerleşik normlara meydan okumamıza, kökleşmiş kabullerin sınırlarının ötesine geçmemize ve tarihsel-kavramsal çerçevelerimizi yeniden değerlendirmemize olanak sağlar. Aynı zamanda daha rasyonel kararlar almamıza, yenilikçi fikirler geliştirmemize ve referans çerçevemizi genişleterek düşünsel esnekliğimizi artırmamıza katkı sağlar. Bu yönüyle düşünce deneyleri hem bireysel hem de akademik gelişimin vazgeçilmez bir parçasıdır. Düşünce deneyleri, felsefeden psikolojiye, matematikten fiziğe kadar birçok disiplinin gelişiminde merkezi bir rol oynamıştır. Bu yöntemlere başvurmasaydık örneğin matematikte limit kavramına ulaşmamız ya da diğer bilimsel alanlarda bugün

sahip olduğumuz kavramsal çerçeveleri geliştirmemiz mümkün olmayacaktı. Düşünce deneyleri, soyutlamayı kolaylaştırarak karmaşık olguları zihinsel olarak yeniden kurmamıza ve böylece düşüncelerimize sistematik bir yapı kazandırmamıza olanak tanır. Bu açıdan yalnızca teorik üretimin bir aracı değil aynı zamanda bilişsel düzenlilik sağlayan yöntemsel bir araçtır. Bu tanımsal ve yapısal çerçevenin ardından düşünce deneylerinin tarihsel arka planına geçmek yerinde olacaktır.

2.1. Düşünce Deneylerinin Tarihsel Seyri ve Felsefi Kullanımı

Düşünce deneyi görece yeni bir kavram olsa da zihinde gerçekleştirilen bir faaliyet olması bakımından felsefe tarihinde köklü bir geçmişe sahiptir. Düşünce deneylerinin tarihsel arka planı Antik Yunan'a kadar geri götürülebilir. Nicholas Rescher (1991) varsayımsal akıl yürütmelerden yola çıkarak düşünce deneylerinin kullanımının felsefe tarihi kadar eski olduğunu belirtir ve bu tür girişimlere özellikle Pre-Sokratik dönemde sıkça rastlanabileceğini ifade eder. Irvine, düşünce deneylerini hipotetik-dedüktif akıl yürütme çerçevesinde ele almaktadır (Moue, Masavetas ve Karayianni 2006'dan aktaran Yardımcı, 2020, s. 53). Ona göre (1991) Pre-Sokratikler, doğaya ilişkin açıklamalarında bu tür akıl yürütme biçimlerini kullanarak düşünce deneylerinin ilk örneklerini kullanmışlardır. Rescher'a göre de Pre-Sokratikler “düşünce deneylerini bilişsel bir prosedür olarak icat etmişler ve bunu büyük bir özveri ve çok yönlülükle de uygulamışlardır.” (Rescher, 1991).

Antik Çağ, Orta Çağ ve modern dönemde düşünce deneylerinin kullanımı hem amaçları hem de içinde yer aldıkları kuramsal çerçeve bakımından belirgin farklılıklar gösterir. Antik dönemde özellikle Platon ve Zenon gibi filozoflar düşünce deneylerini ağırlıklı olarak kavramsal açıklık sağlama, sezgileri sınama ve soyut felsefi problemleri görünür kılma amacıyla kullanmıştır. Bu dönemde düşünce deneyleri, çoğunlukla alegorik ve didaktik bir nitelik sergileyerek sistematik bir test mekanizmasından ziyade düşünmeyi teşvik eden ve okuyucunun kavrayışını derinleştirmeyi amaçlayan anlatılar olarak karşımıza çıkar.

Antik Çağ'da düşünce deneylerinin ilk örneklerini Archytas'ın evrenin sınırına ilişkin düşünceleri ile Aristoteles'in yer kürenin şekline dair argümanlarında görmek mümkündür. Bilindiği üzere Antik Yunan düşüncesinde yer merkezli evren anlayışı hakimdir. Bu anlayışa göre kozmik düzen sabit yıldızlarla birlikte bir sınıra ulaşmakta dolayısıyla da evrenin sonlu ve sınırlı bir yapıya sahip olduğu kabul edilmektedir. Önemli bir matematikçi ve düşünür olan Archytas tarihte bilinen ilk düşünce deneylerinden birini tasarlamıştır. Günümüzde de tartışılan ‘evrenin bir sınırı olup

olmadığı' problemi Archytas tarafından evrenin sınırına fiziksel olarak ulaşmanın mümkün olmaması nedeniyle bir düşünce deneyi çerçevesinde ele alınmıştır (Weinert, 2016'dan aktaran Yardımcı, 2020, s. 54). Bu doğrultuda Archytas, uzayda evrenin sınırına doğru ilerleyen bir kişiyi tasavvur eder. Eğer evrenin bir sonu varsa bu kişi söz konusu sınıra ulaştığında sınırın ötesine doğru bir hareket gerçekleştirebilir mi? Archytas düşüncesini şöyle ifade eder: "Evrenin sınırında olduğumda elimi ya da mızrak gibi bir objeyi bu sınırın ötesine uzatabilir miyim? Uzatmam saçma olurdu. Ancak eğer uzatabiliyorsam, dışarıda ya bir cisim ya da bir mekânın var olması gerekir" (Harrison, 1987'den aktaran Yardımcı, 2020, s. 54). Bu durumda evrenin sınırının ötesine geçilebildiği takdirde ulaşılabilen bu yeni noktanın dışında da yine bir uzay ya da cisim bulunması gerekecektir. Archytas, her sınırın ötesinde başka bir yerin bulunacağı düşüncesinden hareketle bu sürecin sonsuza kadar devam edeceğini ileri sürer. Söz konusu düşünce deneyinin sonucunda evrenin sınırsız olduğu ve gerçek anlamda bir sınırının bulunamayacağı sonucuna ulaşır (Jammer, 1993'ten aktaran Yardımcı, 2020, s. 54).

Diğer bir yandan Aritoteles'in yer kürenin şekline ilişkin geliştirdiği düşünce deneyinde, nesnelerin doğal olarak ait oldukları yere doğru hareket etmesi gerektiği yönündeki iddiası temel alınmıştır. Aristoteles'e göre toprağın doğal yeri yer kürenin merkezidir bu nedenle toprak sürekli olarak arzın merkezine doğru hareket etme eğilimindedir. Eğer eşit yoğunlukta materyal her yönden merkeze doğru yöneliyorsa bu kütle çekimi benzeri etki yeryüzünün küresel bir form almasını zorunlu kılar. Bu varsayımdan hareketle dünyanın küre şekline sahip olduğu sonucuna ulaşır (Aristotle, 1952'den aktaran Yardımcı, 2020 s. 54). Aristoteles, özellikle konunun belirsiz yapısı ya da savunulan tezin sezgilere aykırı niteliği nedeniyle düşüncenin gözleme dayalı olgular aracılığıyla kolayca aktarılamadığı durumlarda, karşısındaki kişiyi ikna amacıyla düşünce deneylerine başvurmuştur (Corcilius, 2018, s. 73). Görüldüğü üzere Archytas ve Aristoteles düşünce deneyi kavramına fiili olarak karşılık gelen örnekler sunmuş olsalar da bu senaryolarda 'deney' ve 'düşünce deneyi' gibi kavramsal ayrımlara yer vermemişlerdir. Bunun temel nedeni günümüzde 'düşünce deneyi' olarak adlandırılan kavramın o dönemde henüz terminolojik bir karşılığının bulunmamasıdır.

Orta Çağ'da ise düşünce deneyleri, teolojik ve skolastik tartışmalarla sıkı bir ilişki içinde sunulmuştur. Bu dönemde, İbn Sînâ'nın *Uçan Adam* örneğinde olduğu gibi, düşünce deneyleri yalnızca açıklayıcı değil aynı zamanda belirli bir metafizik ya da epistemolojik iddiayı temellendirmeye yönelik argümanlar olarak kullanılmıştır. Ruh-beden ilişkisi, benlik, Tanrı'nın varlığı ve bilginin doğası gibi meseleler çerçevesinde

geliştirilen düşünce deneyleri, daha sistematik bir mantıksal yapı içinde ele alınmakta ve çoğu zaman bir tezin savunulmasına hizmet etmektedir. İbn Sina'ya bu noktada ayrı bir parantez açmak gerekir. Şöyle ki; İbn Sina düşünce deneylerini ortaya çıkaran psikolojik süreçleri açıklama gayretine düşen ilk isimdir. “Düşünce deneylerinde kullanılan öncüllerin kaynağının ne olduğu üzerinde duran İbn Sînâ bu deneylerin hangi ruh yetisi tarafından üretildiğini ortaya çıkarmak ister.” (Üner Kaya, 2026, s. 2). Bu yönüyle Orta Çağ'daki kullanım, Antik döneme kıyasla daha analitik ve tartışmacı bir karakter taşır.

Orta Çağ'da İslam filozofları düşünce deneylerini farklı işlevlerle kullanmışlardır. Bazı durumlarda bu deneyler, ‘hayali bir senaryonun tamamen teorik olan sonucunu daha somut bir hale getirmek’ amacıyla başvurulmuş ancak kanıtın zorunlu bir parçası olmayan araçlardır. Buna karşılık, kimi durumlarda düşünce deneyleri argümanın tamamını oluşturması veya argüman için gerekli bir öncül oluşturmayı amaçlaması bakımından kanıtın ayrılmaz bir parçası’ haline gelir. Hatta bazı örneklerde, düşünce deneyleri yalnızca bir öncülü desteklemekle kalmaz, aynı zamanda belirli senaryoların ‘en azından mümkün olduğu ve daha da önemlisi olgusal olabileceğini’de göstermeye yönelir (McGinnis, 2018’den aktaran Üner Kaya, 2026, s. 8).

Jon McGinnis, *Experimental thoughts on thought experiments in medieval Islam* (2018) adlı çalışmasında Orta çağ İslam düşüncesindeki bu deneyleri iki ana gruba ayırır; “ilkece gerçekleştirilmesi imkânsız olanlar” ve “ilkece mümkün olup pratikte gerçekleştirilmemiş olanlar.” İlk grubu “kurgusal düşünce deneyleri” olarak adlandıran McGinnis’e göre, bu tür senaryolar fiziksel olarak imkânsız varsayımlara dayanır; ancak Tanrı gibi her şeye gücü yeten bir varlığın müdahalesiyle mümkün kılınabilir ve “neyin mümkün olduğu ve neyin mümkün olmadığına dair bir görüş oluşturmak” amacı taşır (McGinnis, 2018’den aktaran Üner Kaya, 2026, s. 9). İkinci grup ise “idealize edilmiş düşünce deneyleri” olup, gerçek durumların soyutlanmış ve sadeleştirilmiş versiyonlarını içerir; bu tür deneyler modern bilimde, özellikle Einstein’ın çalışmalarında görülen örneklerle de paralellik gösterir (McGinnis, 2018’den aktaran Üner Kaya, 2026, s. 9). Ayrıca idealize edilmiş düşünce deneyleri, “mekanik bir aygıtı içerenler” ve içermeyenler şeklinde ikiye ayrılır; mekanik olanlar söz konusu senaryonun fiziksel olarak gerçekleştirilebileceği izlenimini verir.

On altıncı ve on yedinci yüzyıla kadar gerçek deney ile düşünce deneyi arasında günümüzdeki kadar belirgin bir ayrım bulunmaz. Söz konusu dönemlerde bir deneyin zihinde ya da fiziksel olarak gerçekleştirilmesi arasında önemli bir ayrım yapılmamıştır. Önemli olan deneyin mevcut kuramı nasıl test ettiği ve doğa olaylarına ne ölçüde tatmin

edici bir açıklama getirdiğidir. Bu dönemin en önemli örnekleri Galileo, Newton ve Leibniz gibi isimlerin çalışmalarında görülen düşünce deneyleridir. Bu dönemde düşünce deneyleri yalnızca kavramsal açıklama ya da teolojik temellendirme aracı olmaktan çıkmış hipotezlerin sınanması, teorilerin yapılandırılması ve karşı-örneklerin geliştirilmesi için kullanılan metodolojik araçlara dönüşmüştür. Bu dönemde düşünce deneyleri, deneysel olarak gerçekleştirilmesi güç ya da imkânsız durumları zihinsel düzlemde modelleyerek bilimsel teorilerin sınırlarını test etme işlevi görür. Dolayısıyla modern dönemdeki kullanım, önceki dönemlere kıyasla daha sistematik, analitik ve bilimsel bir nitelik arz etmektedir.

Yakın tarihe gelindiğinde ise düşünce deneylerine bilim insanları ve felsefeciler tarafından daha sık başvurulduğu görülmektedir. Özellikle kuantum mekaniği ve görelilik kuramı bu kullanımın yoğunlaştığı iki temel alan olmuştur (Norton 1991; Brown 1991, 1993). Bunlara ek olarak Einstein, Schrödinger, Heisenberg gibi isimler bilim tarihinde önemli düşünce deneyleri geliştiren başlıca isimler arasındadır.

Bu kısa tarihçe, düşünce deneylerinin felsefe ve bilim tarihinde yaygın bir kullanım alanına sahip olduğunu gösterir. Ayrıca, düşünce deneyleri söz konusu olduğunda dönemler arasında önemli farklılıkların bulunduğu da görülmektedir. Önceki dönemlerde ‘eğer olursa’ türünden sorulara dayalı geliştirilen düşünce deneylerini günümüzdeki örneklerle aynı statüde değerlendirmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Birinci bölümün devamında, yukarıda kısaca değinilen dönemlerin karakteristik özelliklerini yansıtan örnek düşünce deneyleri incelenecektir.

2.1.1. Theseus’un Gemisi

Bir önceki başlıkta, düşünce deneylerinin tarihsel kökenleri incelendiğinde düşünce deneyi teriminin henüz kullanılmadığı dönemlerde dahi bu kavrama karşılık gelen kurgusal ve varsayımsal senaryoların antik metinlerde örtük biçimde yer aldığını belirtmiştik. Bu durumun en tipik örneği Plutarkhos’un *Paralel Yaşamlar* adlı eserinde aktardığı Theseus’un Gemisi’dir (Plutarkhos, 2023, s. 7). Plutarkhos, bu anlatı aracılığıyla kimlik ve süreklilik sorununu deneysel uygulamaya başvurmadan bütünüyle zihinsel bir kurgu üzerinden tartışmaya açmıştır. Bu anlatı, Hobbes aracılığıyla yeniden gündeme gelmiş kimlik, süreklilik ve değişim problemleri bağlamında felsefi tartışmaların merkezine yerleşmiştir.

Antik yazar Plutarkhos’un eserinde, yetenekli bir denizci ve kahraman olan Theseus’un uzun deniz yolculuklarının ardından Atina’ya hasarlı bir gemiyle dönmesini ve geminin onarılmasını konu alan bir Yunan efsanesi yer alır (Plutarkhos, 2023, s. 7).

Efsaneye göre, Yunanlı bir komutan olan Theseus, Girit'i fethettikten sonra bu seferde kullandığı gemi bir hatıra olarak korunmaya alınır. Ancak gemi ahşap parçalardan oluştuğu için zamanla yıpranır ve çürüyen her parça işlevini sürdürebilmesi amacıyla yenileriyle değiştirilir. Bu yenilenme süreci uzun bir zaman dilimine yayıldığından geminin başlangıçta sahip olduğu parçaların tamamı tek tek değiştirilmiş olur. Sürecin sonunda geminin ilk haline ait hiçbir özgün parça kalmaz. Bu durum, geminin tüm parçalarının zamanla değişmiş olmasına rağmen hala aynı gemi olarak kabul edilip edilemeyeceği sorusu etrafında şekillenir ve bu yönüyle filozoflar için temel bir tartışma konusu haline gelir. Plutarkhos'un eserinde geçen haliyle;

Atinalılar, Thesus'un kullandığı otuz kürekli gemiyi Phaleronlu Demetrios zamanına kadar muhafaza ettiler. Çürük parçalarını çıkarıp yenilerini takarak onu o kadar iyi korudular ki gemi hep yepyeni görünüyordu. Hatta filozofların 'her şeyin değişime maruz kaldığına' dair tartışmalarına konu oldu. Bazıları geminin aynı gemi olduğunu, bazıları ise her seferinde yeni bir geminin gösterildiğini ileri sürdüler (Plutarkhos, 2023, s. 21).

Bu efsane aracılığıyla okurun şu varsayımsal senaryo üzerine düşünmesi amaçlanır: Tüm bileşenleri zaman içinde değişen bir varlık hala aynı nesne olarak kabul edilebilir mi? Bu senaryo hareket ve değişim problemi bağlamında değerlendirildiğinde bir varlığın zaman içerisindeki dönüşümüne rağmen aynı varlık olarak kalıp kalamayacağı sorusunu gündeme taşır. Hatırlanacağı üzere, deneyde Theseus'un gemisinin çürüyen parçaları zamanla yenileriyle değiştirilir ve sonunda geminin bütün parçaları farklılaşır. Buna rağmen geminin hâlâ aynı gemi olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışmalıdır. Eğer bir nesne sürekli değişime uğruyorsa, onu aynı nesne yapan şeyin ne olduğu sorusu önem kazanır. Herakleitosçu bakış açısına göre var olan her şey sürekli bir hareket ve değişim halindedir (Küçükalp ve Cevizci, 2019, s. 45). Bu yaklaşım, değişimin kaçınılmaz olduğunu ve bir şeyin zaman içerisinde bütünüyle aynı kalmasının mümkün olmadığını vurgular. Aristoteles'in nedensellik anlayışı çerçevesinde konuya bakıldığında ise biçimsel nedenin belirleyici bir rol üstlendiği görülür. Bir nesnenin maddi bileşenleri zaman içerisinde değişime uğrasa bile, eğer aynı biçimsel nedene sahip olmaya devam ediyorsa o nesnenin özsel olarak değişmediği ileri sürülebilir. Aristoteles açısından değişim yalnızca yapısal ya da maddi dönüşümlerle sınırlı değildir; biçimsel neden korunuyorsa söz konusu varlık aynı olarak kabul edilir. Bu yaklaşım, geminin tüm parçaları değişmiş olsa dahi aynı biçimsel ilkeye dayanması nedeniyle aynı gemi olarak kalabileceğini savunan yorumlara felsefi bir zemin sunar.

Antik Çağ'dan modern felsefeye uzanan süreçte Theseus'un Gemisine ilişkin çok sayıda yaklaşım ve yorum geliştirilmiş olsa da sorunla ilgili herhangi bir uzlaşıya

varıldığını söylemek güçtür. Söz konusu düşünce deneyi halen kimliğin nasıl tanımlanacağı ve kimliğin sürekliliğinin hangi ölçütlere göre belirleneceği gibi felsefi soruları gündeme taşımaya devam eder. Theseus'un Gemisi üzerinden yapılan bu tartışma, gerçekliğin doğasına ilişkin bir dizi sorgulamayı da beraberinde getirir.

Düşünce deneyinin çağdaş versiyonu genellikle şu şekilde aktarılır: “Orijinal tahtaların kurtarıldığını ve daha sonra yeniden monte edildiğini varsayalım. Bu durumda iki farklı gemi ortaya çıkar: Theseus'un kullandığı ve zaman içinde defalarca onarılarak kullanılmış *X* gemisi ve eski tahtaların yani orijinal tahtaların yeniden birleştirilmesiyle oluşan *Y* gemisi. Şimdi iki gemiden hangisi (*X* veya *Y*) Theseus'un gemisi *T* olarak adlandırılabilir?” Gerçek geminin hangisi olduğu sorusuna verilebilecek dört farklı yaklaşım bulunmaktadır:

Cevap 1: *T*, *X*'tir (yeni bir gemidir).

Cevap 2: *T*, *Y*'dir (eski gemidir).

Cevap 3: *T* ne *X* ne de *Y*'dir (hiç biridir).

Cevap 4: *T* hem *X* hem de *Y*'dir (her ikisidir) (Çilingir, 2023, s. 13).

Çilingir'in de belirttiği üzere, dördüncü cevap kabul edilemez çünkü Theseus'un gemisi tek bir gemidir ve aynı şeyin aynı anda iki ayrı varlık olması mümkün değildir. Üçüncü cevap da benzer biçimde sorunludur; zira eğer *T* ne *X* ne de *Y* ise, bu durumda *T*'nin akıbetinin ne olduğu açıklanamaz. Buna karşılık birinci cevap, *T*'nin aslında *X* olduğunu savunur çünkü gemi başından itibaren *X*'tir ve süreç içinde yalnızca bazı tahtaları değiştirilmiştir. İkinci cevap ise *T*'nin *Y*'ye dönüştüğünü ileri sürer çünkü *Y*, zaman içerisinde *T*'nin özgün parçalarının yeniden bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir. Bununla birlikte hem birinci hem de ikinci cevap tartışmalı varsayımlara dayanmaktadır. Birinci görüş, karmaşık bir nesnenin bazı parçaları değişse bile kimliğini ya da özdeşliğini koruyabileceğini kabul ederken ikinci görüş, bir bütünün onu oluşturan parçaların toplamından ibaret olduğu varsayımını temel almaktadır (Çilingir, 2023, s. 13).

Sunulan çözüm önerilerinin her birinin belirli açılardan yetersiz kalması problemi çözmekten ziyade derinleştirmekte ve bu noktada sorulara kesin bir yanıt bulmayı güçleştirmektedir. Bu durum, tartışmayı doğrudan geminin kimliğinin mahiyetine yöneltmektedir. Zira burada sorgulanan şey, geminin yalnızca fiziksel bileşenleri değil, onu *o gemi* yapan şeyin ne olduğudur. Bu sorudan hareketle mesele, kimliğin zamansal süreklilik içerisinde nasıl korunduğu problemine dönüşmektedir. Dolayısıyla tartışma, belirli bir varlığın değişim süreci boyunca hangi ölçütler temelinde aynı kalabildiğinin sorgulanmasına odaklanmaktadır.

Söz konusu problem yalnızca nesnelerle sınırlı değildir benzer bir sorgulama insan kimliği açısından da ele alınabilir. İnsan da zaman içerisinde dönüşüm geçirir; düşünceler, anılar ve hatta bedensel yapısı bile değişime uğrar. Buna rağmen birey, kendini aynı özne olarak deneyimlemeye devam eder. Kişisel kimliğimizi sürdürülmesini sağlayan unsur anılar mıdır, yoksa daha derinde yer alan bilinçsel bir öz mü söz konusudur? Aynı bireyin farklı zaman dilimlerine ait iki fotoğrafı yan yana konulduğunda bu fotoğrafların birinde gençlik, diğerinde ise yaşlılık hali görülür. Bu durumda, iki görüntüdeki kişinin özdeş olup olmadığı sorusu ortaya çıkar. John Locke'un (2007) bakış açısına göre bireyin zaman içinde aynı kişi olarak kalmasını sağlayan şey hafıza yoluyla geçmiş benliğiyle kurduğu bilinçsel sürekliliktir. Diğer bir ifadeyle, Locke, kişisel özdeşlik için bellek/hafıza ölçütünü ileri süren ve bu anlamda modern psikolojik bakış açılarının oluşmasına zemin hazırlayan ilk filozof olarak kabul edilir. Locke'a göre;

Bilinç, düşünmeye sürekli eşlik eder ve bireyin kendisini diğer düşünen varlıklardan ayırmasını sağlar. Bu nedenle kişisel özdeşlik, yalnızca akıllı bir varlığın aynılığının kendi aynılığının bilincinde aranmalıdır. Bu bilinç geçmişte gerçekleştirilen bir eylem ya da düşünceye yöneltildiğinde, kişi geçmişteki benliği ile şimdiki benliğinin aynı kişi olduğunu kavrar; dolayısıyla geçmişteki eylemi gerçekleştiren ben ile bugünkü ben özdeşdir (Locke, 1999, s. 448).

Bu noktada bedensel yapı sürekli değişim içinde olsa da kişisel özdeşlik bu değişime rağmen bilinç ve hatırlama üzerinden temellenmektedir. Böylece Theseus'un Gemisi, yalnızca nesnelerin kimliğiyle sınırlı kalmayıp, insanın kimliği ve özdeşliği üzerine yürütülen daha geniş kapsamlı felsefi tartışmaların da çıkış noktasını oluşturmaktadır.

2.1.2. Mağara Alegorisi

İlk çağda bilgi ve gerçeklik sorunu bağlamında ortaya çıkan diğer bir düşünce deneyi de Platon'un Mağara Alegorisidir. *Devlet* diyalogunda yer alan mağara alegorisi bu yöntemin en dikkat çekici örneklerinden biridir. Mağara alegorisi, bir düşünce deneyi olarak kurgulanmış olup felsefi metinler içerisinde en bilinen ve en çok tartışılan pasajlardan biri olarak kabul edilir.

Devlet'in yedinci kitabı mağara alegorisiyle başlar ve "insan denen yaratığı eğitimle aydınlanmış ve aydınlanmamış olarak düşün" ifadesiyle devam eder (Platon, 2005, s. 183). Bu alegoriye göre bir mağarada boyunlarından ve ayaklarından zincirli insanlar vardır. Sırtları bir tür paravanla arkalarını göremeyecek biçimde kapalıdır.

Arkada bir blok üzerinde kukla taşıyanlar vardır ve onların arkasında da yüksek bir yerde yanan ateş. Tıpkı Karagöz- Hacivat gölge oyunu perdesindeki yansımalar gibi insanların önündeki mağara duvarına gölgeler yansır ve onlar da mağara duvarına yansıyan bu gölgeleri izlerler. Aralarında konuşarak gölgesi yansıyan nesnelerin/şeylerin ne olduğunu tahmin etmeye çalışırlar. Hatta kendi aralarında sıradaki gölgenin ne olacağına ilişkin yarışmalar yapıp en iyi tahminciyi ödüllendirirler ve tüm hayatları bu şekilde geçer. Bu kurgusal hikâyede gölgeleri izleyerek etkileşim halinde olanlar, bir topluluğun belirli bir üyesi olan kişilerdir. Bir gün tutsaklardan biri bir şekilde dışarı çıkar. Sokrates, mağaradaki yaşamın nasıl olduğunu anlattıktan sonra Glaukon'dan, o mahkumlardan birinin zincirlerinden kurtulup ateşi ve kukla benzeri heykelleri görmesi durumunda neler olacağını düşünmesini ister. Bu kısım diyalogda şöyle aktarılır:

“ - Şimdi düşün: bu adamların zincirlerini çözer, bilgisizliklerine son verirsen, her şeyi olduğu gibi görürlerse, ne yaparlar? Mahpuslardan birini kurtaralım; zorla ayağa kaldıralım, başını çevirelim, yürütelim onu; gözlerini ışığa kaldırsın. Bütün bu hareketler ona acı verecek. Gölgelerini gördüğü nesnelere gözü kamaşarak bakacak. Ona demin gördüğün şeyler sadece boş gölgelerdi, şimdiyse gerçeğe daha yakınsın, gerçek nesnelere daha çevriksin, daha doğru görüyorsun dersek; önünden geçen her şeyi birer birer ona gösterir, bunların ne olduğunu sorarsak ne der? Şaşıra kalmaz mı? Demin gördüğü şeyler, ona şimdikilerden daha gerçek gelmez mi?

- Daha gerçek gelir.

- Ya onu aydınlığın ta kendisine bakmaya zorlasak? Gözlerine ağrı girmez mi? Boyunu başını bakabildiği şeylere çevirmez mi? Kendi gördüğü şeyleri, sizin gösterdiklerinizden daha açık, daha seçik bulmaz mı?

- Öyle sanırım.

- Onu zorla alıp götürsek, dik ve sarp yokuştan çıkarıp, dışarıya, gün ışığına sürükleysek, canı yanmaz, karşı koymaz mı bize? Gün ışığında gözleri kamaşıp bizim şimdi gerçek dediğimiz nesnelerin hiçbirini göremeyecek hale gelmez mi?

- İlk bir şey görmez herhalde.

- Yukarı dünyayı görmek isterse, buna alışması gerekir. Rahatça görebildiği ilk şeyler gölgeler olacak. Sonra, insanların ve nesnelerin sudaki yansılarını, sonra da kendilerini. Daha sonra da gözlerini yukarı kaldırıp, güneşten önce yıldızları, ayı, gökyüzünü seyredecek.

- Herhalde.

- En sonunda da güneşi; ama artık sularda ya da başka şeylerdeki yansılarıyla değil, olduğu yerde, olduğu gibi.

- Öyle olsa gerek.

- İşte ancak o zaman anlayabilir ki, mevsimleri, yılları yapan güneştir. Bütün görülen dünyayı güneş düzenler. Mağarada onun ve arkadaşlarının gördükleri her şeyin asıl kaynağı güneştir.” (Platon, 2005, s. 184).

Alıntıda dile getirildiği üzere zincirlerinden kurtulan tutsakların önce ışıktan gözleri kamaşır. Mağaradan dışarı çıkıp da yürüdüğü yol boyunca daha önce tecrübe etmediği pek çok şeyi tecrübe eder. O güne dek yürümediği yollardan yürürken mağarada bir kısmının sadece gölgelerini gördüğü farklı nesnelerle karşılaşır. Gölgelelerin esas kaynağının bu nesneler olduğunu anlar. Sonra güneşle karşılaşır (Dinçer, 2010, s.12). Işığın ve güneşin de farkına varan bu kişi, nesne ve onun gölgesi dışında kalan bir unsur da görmüş olur. Kişi çeşitli nesneleri görüp bunlara ilişkin birtakım bilgileri öğrenerek, bugün bilimsel bilginin açıkladığı şekliyle yansımanın unsurlarını, nesnenin canlı hali ile yansıması halindeki form farklılığını, üç boyutluluğu vs. görerek bir biçimde eğitim de almış olur (Aygün, 2019, s. 250-270).

Lemoine’ye göre, Sokrates’in bu hikâyeyi anlatmadaki temel amacı, muhataplarının eğitimin gerçekte neyi ifade ettiğini kavramalarına yardımcı olmaktır. Bunun yanında mağaranın cehalet durumunu, mağaradan çıkışın ise aydınlanma sürecini simgelediği, mağara alegorisinde eğitimin aşamalarının bilginin farklı düzeyleriyle (hayal gücü, inanç, düşünce ve akletme) ilişkilendirildiği söylenebilir. Bu çerçevede diyalog boyunca hem eğitimin gerçek doğası hem de ideal devletin yöneticilerine yönelik eğitim programı ortaya konmaktadır (Lemoine, 2020, s. 61). Burada vurgulanması yerinde görünen saptama, mağara imgesinin gerçek eğitimi, kişinin eski yaşam tarzını istemeyeceğini gösteren dönüştürücü bir deneyim olarak sunmasıdır (Platon, 2005, s. 184-185). Mağara imgesi, yurttaşların eğitim sürecinde gerçek bilgiye doğru acı verici ve zorlayıcı bir yükseliş yerine hoş fakat entelektüel açıdan boğucu bir öğrenme biçimine mahkûm edildiği bir eğitim anlayışına yönelik kapsamlı bir eleştiri içerir (Lemoine, 2020, s. 61).

Bu senaryo aynı zamanda mağaradaki insanlar ile mağaradan kurtulanların mutluluğa ilişkin bakış açılarını sorgulamamıza da imkân tanır. Mağarada kalanlar, içinde bulundukları yaşamı doğal ve tatmin edici görür, hatta gölgelerin gelecekte ortaya nasıl çıkacağını tahmin edebilme becerilerini bir başarı ve mutluluk ölçütü olarak değerlendirebilirler. Buna karşılık mağaradan çıkan kişi, dış dünyayla karşılaştığı zaman mağaradaki yaşamın yoksun ve sınırlı olduğunu fark eder; içeride kalanların aslında gerçek anlamda mutlu olmadıklarını kavrar. Mağaradaki insanlar, gölgelerin ortaya nasıl çıkacağını tahmin edebilen kişiler olarak kendilerini oldukça iyi hissederler.

Sokrates tüm hikâyeyi anlattıktan sonra Glaukon'a hikâyenin anlamını açıklar. Mağara 'görünür olanı' yani beş duyumuz aracılığıyla algıladığımız dünyanın yönlerini temsil eder. Görünür olan, duysal algı ve hayal gücü aracılığıyla kavranabilen gerçeklik düzlemi olarak ifade edilebilir. Mağaranın dışındaki şey ise bunun aksine 'anlaşılabilir olanı' yani deneyimlediğimiz dünyadaki anlamı, rasyonel olarak anladığımız ve kavradığımız gerçekliğin yönlerini temsil eder. Son olarak mağaranın dışındaki güneş, 'iyiliğin biçimini' temsil eder. Sokrates, mağara alegorisinin bir metafor olduğunu insan eğitimi üzerinden açıklar. İnsan olarak *anlama* gücüne sahibiz, yani doğruyu görebilme ve deneyimlerimizi anlamlandırabilme yeteğine. Anlayışımızı doğru ve iyi olanı bulmaya yönlendirebiliriz ya da onu zengin, güçlü ya da sevilen biri olmanın yollarını aramak gibi daha dar amaçlara çevirebiliriz. Sokrates'e göre gerçek eğitim, anlayışımızı iyi ve doğru olana yönlendirme sürecidir.

Platon'un Mağara Alegorisi, felsefe tarihinin en güçlü kurgusal senaryolarından biridir. İnsan doğasının temel bir gerçeğini dile getirdiği için bugün de eskiden olduğu kadar geçerlidir. Bu alegori aracılığıyla Platon, içinde yaşadığımız ve gerçek olduğunu düşündüğümüz dünyanın, mağaradaki gölgelerden çok da farklı olmayabileceğini ima eder. Bu bakımdan insanlar, hakikati göremeyen zincirli tutsaklara benzetilir. Mağaradan dışarı çıkma ise, bireyin gerçekliği kavram sürecini simgeler. Bu süreci tamamlayan kişi Platon'a göre filozoftur. Filozof, hakikati kavradıktan sonra mağaraya geri dönerek diğer tutsaklara gördüklerinin yalnızca birer gölge ve yanılsama olduğunu anlatmakla yükümlüdür. Bu yönüyle mağara alegorisi, Platon'un hem varlık anlayışına hem de bilginin nasıl elde edileceğine dair görüşlerini kapsamaktadır.

2.1.3. İbn Sînâ'nın Uçan Adamı

Orta Çağ felsefesi, yalnızca antik mirası koruyan ve aktaran bir dönem değil, aynı zamanda özgün felsefi problemlerin ve yöntemlerin geliştirildiği entelektüel bir ortamdır. Bu dönemde filozoflar, duysal deneyimin sınırlarını aşan metafizik meseleleri tartışabilmek için sıklıkla varsayımsal senaryolardan yararlanmışlardır. Özellikle İslam felsefesi geleneğinde düşünce deneyleri, insanın mahiyeti, nefsin varlığı ve bilginin kaynağı gibi temel problemlerin incelenmesinde etkili bir yöntem olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda İbn Sînâ'nın Uçan Adam düşünce deneyi, yalnızca Orta Çağ İslam düşüncesinin değil, genel olarak felsefe tarihinin en etkili düşünce deneylerinden biri olarak kabul edilir.

İbn Sînâ, Uçan Adam düşünce deneyinde, duysal deneyimlerden tamamen yoksun bir insanın kendi varlığının farkında olup olmayacağını sorgulayarak insan

benliğinin ve nefsin doğasına ilişkin önemli sonuçlara ulaşmaya çalışır. Bu deney, öz-bilinç ile bedensel deneyim arasındaki ilişkiyi tartışmaya açması bakımından hem kendi döneminde hem de sonraki yüzyıllarda geniş yankı uyandırmıştır. Söz konusu düşünce deneyi, yalnızca İslam felsefesi içerisinde değil, Latin-Skolastik gelenekte ve modern zihin felsefesi tartışmalarında da etkisini sürdürmüş, bilinç, kişisel özdeşlik ve benlik gibi konuların ele alınışında önemli bir referans noktası hâline gelmiştir.

Felsefe tarihinde insanı tanıma ve tanımlama çabaları, büyük ölçüde onun içsel yönüne, özellikle de ‘nefs’ kavramına odaklanır. “İnsan nedir?” sorusu etrafında şekillenen bu tartışmalar, nefis-beden ilişkisi, nefsin bilinç ve benlik ile olan bağı, ayrıca benlik bilincinin nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı gibi meseleleri de kapsamaktadır. Söz konusu problemler, erken dönemlerden itibaren hem ontolojik hem de epistemolojik boyutlarıyla ele alınmıştır. Özellikle Orta Çağ’da İslam ve Batı düşünce geleneklerinde, benzer kavramlar farklı terminolojik çerçeveler içinde tartışılmıştır. Felsefe, kelâm ve din psikolojisi gibi alanlarda temel bir araştırma konusu olan nefis problemi, İslam filozoflarının düşünce sisteminde ontolojik, kozmolojik ve epistemolojik bağlamlarda merkezi bir konuma sahiptir. Bu bağlamda İslam filozoflarının nefis teorileri, büyük ölçüde Platon’un *Phaidon*, *Timaios* ve *Politeia* diyalogları ile Aristoteles’in *De Anima* adlı eserinden beslenmiştir.

İbn Sînâ, nefsi “canlılık fiillerini gerçekleştirmek üzere tabii organik cismin ilk yetkinliği” (Az, 2023, s. 1050; İbn Sînâ, 1959) olarak tanımlayarak, Aristoteles’in ruhu bedenine doğal bir formu ve dolayısıyla bedenden ayrı düşünülemeyen bir ilke olarak ele alan yaklaşımından ayrılır. İbn Sînâ’ya göre nefis, bedeni canlı kılan temel ilkedir; ancak bedene içkin ve onunla özdeş bir yapı olmaktan ziyade, bedene sonradan işlen ve onun fiilen canlı bir varlık hâline gelmesini sağlayan bağımsız bir yetkinliktir (İbn Sînâ, 1959). Bu yönüyle nefis, yalnızca bedensel bir form değil, bedeni hayata geçiren ve ondan ontolojik olarak ayrılabilen bir ilke olarak konumlandırılır. İbn Sînâ, bu noktada Aristoteles’ten ayrılmakta ve söz konusu ayrımı, Aristoteles’in terminolojisinde doğrudan yer almayan “vehm yetisi” kavramı üzerinden temellendirmektedir. İbn Sînâ, bu kavram aracılığıyla nefsin yalnızca duyusal ve fiziksel süreçlere indirgenemeyecek içsel bilişsel yetilere sahip olduğunu ortaya koyarak, nefsin mahiyetine ilişkin daha ileri bir açıklama düzeyine ulaşmaktadır. Bu çerçevede İbn Sînâ’nın, nefsin varlığı ve bedenden bağımsızlığına ilişkin ortaya koyduğu en dikkat çekici argümanlardan biri Uçan Adam düşünce deneyidir.

İbn Sînâ, nefsin mahiyetinin idrakini temellendirmek amacıyla kurguladığı ve literatürde “Uçan Adam” ya da “boşluktaki adam” düşünce deneyi olarak bilinen

yaklaşımını, eş-Şifâ (Tabî'ıyyât / Kitâbu'n-Nefs, I.1; V.7), el-İşârât ve't-tenbîhât (Nemat 3, Fasıl 1–2, s. 443–446) ve Mubâhasât adlı eserlerinde farklı bağlamlarda ele almaktadır (Az, 2023, s. 1051). İbn Sînâ, *Kitâbu'n-Nefs* adlı eserinde düşünce deneyini şu şekilde ifade eder:

Bu meselede, uyarma ve hatırlatma yoluyla nefsin mevcudiyetini kanıtlamaya yönelik... Deriz ki: içimizden biri kendisini sanki (a) bütün olarak bir defada ve (b) kâmil bir şekilde (kamilen) yaratılmış, ancak (c) görmesi, haricî şeyleri görmeye kapatılmış, (d) havanın basıncı -algılaması gereken bir mukavemetle- hissettirmeyecek şekilde, havada ya da boşlukta duracak şekilde yaratılmış ve (e) organları birbirinden ayrılmış, dolayısıyla (organları) birbirleriyle etkileşim halinde olmayacak veya birbirleriyle temas etmeyecek şekilde vehmetsin (yetevehhem).

Bu durumda, kendi zâtının varlığını (vucûdu zâtihi) şüpheye mahal bırakmayacak şekilde kanıtlayıp kanıtlamadığını düşünsün. Kendi zâtının varlığını (li zâtihi mevcûdetun) kanıtlamada şüpheye düşmeyecektir, bununla birlikte ne harici bir uzvunu ne bir dahili uzvunu ne kalbini ne bir dimağını ne de haricî şeylerden herhangi bir şeyin varlığını onaylayamayacaktır. Aksine zâtını/benliğini (zâtihi), uzunluğunu, genişliğini ve derinliğini kanıtlamadan ispatlayacaktır. Bu durumdayken bir elini veya başka bir organını hayal etme (yetehayyele) imkânı olsaydı, kendi zâtının/benliğinin (zâtihi) bir cüz'ü olarak ya da kendi zâtının bir şartı olarak (şartan fî zâtihi) tahayyül etmeyecekti.

Sen kanıtlananın, kanıtlanmayandan farklı olduğunu ve kendisiyle karar verilenin kendisiyle karar kılınmayandan farklı olduğunu biliyorsun. Dolayısıyla mevcudiyetini kanıtladığı zât/benlik kendisiyle aynı olmasıyla (hüve bi 'aynihi) ona hastır/özeldir (hasiyye), onaylamadığı uzuvlarından ve cisminden farklıdır.

Öyleyse, dikkatli olan (mutenebbih) kişi, nefsin mevcudiyetini, cisimden (beden) farklı bir şey olduğunu -aslında bir cisimden farklı olduğunu- bilme ('ârifun) imkânına sahiptir ve onun (zâtının) bilincindedir (ennehu 'ârifun bihi müsteş'irun lehu). Eğer ondan bihaber (zâhilen 'anhu) olursa, dürtülmeye/uyarılmaya ihtiyacı vardır (Az, 2023, s. 1052).

İbn Sînâ'nın Uçan Adam örneği, duyular aracılığıyla herhangi bir bilgiye ihtiyaç duymaksızın yalnızca kendi varlığının farkında olan bir bilincin mümkün olduğunu göstermeyi amaçlar. Bu çerçevede deney, nefsin bedensel duymalardan bağımsız olarak kendini idrak edebileceği fikrini temellendiren varsayımsal bir durum olarak değerlendirilir. İbn Sînâ'ya göre nefsin bedenden ayrı bir gerçekliğe sahip olduğu kabul edildikten sonra asıl mesele, nefsin mahiyetinin ne olduğunun belirlenmesidir yani bedene herhangi bir izafesi dikkate alınmaksızın nefsin nasıl bir varlık yapısına sahip olduğunun açıklanmasıdır. Bu bağlamda İbn Sînâ, nefsin bedenle özdeş olmadığını ve onun gayri maddi bir cevher olarak var olduğunu savunur.

İbn Sînâ, düşünce deneylerine ilişkin görüşlerini sistematik bir biçimde psikoloji çerçevesinde ele almış ve bu yönüyle kendisinden önceki filozoflardan ayrılmıştır. İbn Sînâ'nın bu konudaki özgün katkısı, kurgusal senaryoların ortaya çıkışını mümkün kılan, zihinsel süreçleri açıklama girişiminde bulunmasıdır. Düşünce deneylerinde kullanılan varsayımların kaynağını sorgulayan İbn Sînâ, bu tür senaryoların hangi ruh yetisi tarafından üretildiğini belirlemeye çalışır. Ona göre söz konusu öncüller ne bütünüyle aklın ne de yalnızca hayal gücünün ürünüdür. Çünkü akıl, bu tür varsayımsal kurguları oluşturma bakımından yeterince esnek değildir; hayal gücü ise herhangi bir sınır tanımaksızın çalıştığından güvenilir bilgi üretme konusunda yetersiz kalmaktadır. “İbn Sînâ’ya göre, düşünce deneylerinin kaynağı, tam bir İngilizce karşılığı bulunmayan ancak genellikle *tahmin yetisi* (*estimative faculty*) olarak çevrilen ve içsel, duyuşsal bir yeti anlamına gelen *vehm*’dir.” (Üner Kaya, 2026, s. 2). Vehm, ona göre insanlarda hayal gücü ile akıl arasında aracılık eden bir yetidir ve dünyevi ayrıntıların işlenmesinden sorumlu bilişsel bir kapasiteyi ifade eder. İnsan, bu yeti sayesinde bir yandan hayal gücünün keyfî ve sınırsız doğasından, diğer yandan aklın mutlak ve katı kesinliğinden uzak durarak, doğadaki anlam ilişkilerini daha dengeli bir biçimde kavrayabilir (Üner Kaya, 2026, s. 23). Doğanın sınırlarını araştırma sürecinde vehim yetisine başvurmak, akıl ve hayal gücüne doğrudan yönelmeye kıyasla daha uygun bir başlangıç noktası olarak değerlendirilmektedir. Vehim yetisi aracılığıyla ulaşılan yargılar tikel nitelikte olup doğrudan duyuşsal verilere dayanır. Bu yargılar, yalnızca duyular yoluyla elde edilen bilgilerden hareketle, doğrudan algılanamayan ancak duyuşsal verilerle dolaylı olarak doğrulanabilen bir yapıya sahiptir (Üner Kaya, 2026, s. 23-24).

Özetle; İbn Sînâ, duyuşsal deneyimlerden tamamen yoksun olduğu varsayılan bir insan tasarımı üzerinden öz-bilinç, benlik ve nefsin mahiyeti hakkında önemli sonuçlara ulaşmaya çalışmıştır. Bu yönüyle Uçan Adam düşünce deneyi, yalnızca İslam felsefesi geleneğinde değil, sonraki dönemlerde bilinç ve kişisel özdeşlik tartışmalarında da etkisini sürdüren güçlü bir felsefî araç olarak değerlendirilebilir. Günümüz zihin felsefesinde özellikle bilinç çalışmalarında tartışılan birçok problemin erken bir örneğini sunması bakımından da söz konusu düşünce deneyi felsefe tarihindeki önemini korumaya devam etmektedir.

2.1.4. Descartes’ın Rüya Argümanı ve Kötü Cin Hipotezi

Düşünce deneyleri, modern felsefede de bilgi, gerçeklik ve bilinç gibi temel problemlerin incelenmesinde önemli bir yöntem olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bu

bağlamda René Descartes'ın Rüya Argümanı ve Kötü Cin Hipotezi, epistemoloji tarihinde en etkili düşünce deneylerinden biri olarak kabul edilir. Descartes, kesin bilginin imkânını araştırdığı felsefi projesinde, insanın sahip olduğu tüm inançları radikal bir şüphe süzgecinden geçirirken bu iki düşünce deneyini tasarlamıştır. Rüya argümanı, duyuusal deneyimlerimizin bizi yanıltabileceğini göstererek uyanıklık ile rüya arasında kesin bir ölçüt bulunup bulunmadığını sorgular. Kötü cin hipotezi ise kişinin yalnızca duyuusal algılarının değil, akıl yürütmelerinin ve matematiksel doğrulara ilişkin inançlarının da aldatılmış olabileceği varsayımına dayanır. Descartes'ın yöntemsel kuşkuculuğunda Rüya Argümanı bir ara basamak, Kötü Cin Hipotezi ise kuşkuculuğun en uç noktası olarak değerlendirilir. Böylece Descartes, şüphenin sınırlarını genişleterek mutlak kesinliğe sahip bir bilgi temeli bulmaya çalışmıştır.

Descartes'ı felsefe tarihinde önemli kılan unsurlardan biri, dönemin bilgi anlayışına duyduğu güvensizlik ve kesin bilgi arayışıdır. Ona göre dış dünyadan elde edilen ve otoritelere dayanan bilgiler kesinlikten uzaktır. Bu nedenle Descartes, sistematik şüphe yöntemini benimseyerek kuşku duyulabilecek tüm inançları sorgulamış ve kesin bilgiye ancak bu yolla ulaşılabilceğini savunmuştur. Kendisinden önceki filozoflar daha çok doğayı açıklamaya yönelirken, Descartes ile 'özne' felsefenin merkezine yerleşmiştir. Çüçen bu durumu şu sözlerle ifade eder:

Descartes ile oluşan cogito geleneği ki bu gelenek 300 yıldan beri felsefenin başat anlayışını oluşturmuştur, hakikati bulmak, anlamak veya açıklayabilmek için kendisini öznenin üzerine konumlandırmıştır. Daha doğrusu, bu geleneğin çıkış noktası, dayanağı öznedir. Burada özne ile kastedilen düşünen ve bilinç sahibi insandır (Çüçen, 2013, s. 274).

Descartes'a göre kesin bilgiye ulaşmanın modeli, matematik ve geometri gibi disiplinlerde görülen açıklık, seçiklik ve kesinliktir. Bu nedenle filozof, otoriteye dayalı kabulleri reddederek akla dayanan sistematik bir şüphe yöntemini benimsemiştir. Amacı, kuşku duyulabilecek tüm inançları eleştirel bir incelemeden geçirerek hiçbir şekilde şüphe götürmeyen bir bilgi temeline ulaşmaktır. Bu bağlamda şüphe, bilginin reddedilmesini değil, aksine sağlam ve güvenilir bilgiye ulaşmanın bir aracı olarak işlev görür. Descartes'ın geliştirdiği bu yöntem, modern bilimsel düşüncenin oluşumunda önemli bir rol oynamış ve bilgiye ilişkin geleneksel kabullerin yeniden değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır. Yıldızdöken bu durumu şu sözleriyle ifade eder:

17. yüzyıl deyim yerindeyse doğadan her türlü niyet ve ereksel doğa tasarımlarını kovmuştur. Artık doğa ölçülebilirdir. Ölçülebilene her şey ise ölçülebilene yetkin bir metotla

çözölebilecektir. Dolayısıyla akıllarda mevcut bilgilerin yetersizliğı ve bu bilgilerin akli kesin, apaçık olma hususunda ikna edememeleri, o ana değin edinilen bilgilerin kesin ve apaçık olmamasından duyulan şüphe, bilgide kesinlik arayışına sebep olmuştur (Yıldızdöken, 2017, s. 46).

Buna göre, şüphe süzgecinden geçirilmeden kabul edilen değil, şüphe edilerek temellendirilen bilgi açık ve seçik bilgi niteliğı taşımaktadır. Dolayısıyla kesin bilgi, ancak aklın açık ve seçik olarak kavradığı önermelerden oluşmalıdır.

Descartes’a göre güvenilirmez olan yalnızca duyular değildir; zihnin dışındaki her şeyin varlığı da şüphe altındadır. Yöntemsel şüphe sürecinde Descartes, zihnin dışındaki tüm inançları sorgulamaya tabi tutar. Ancak şüphe etme eyleminin kendisi, düşünen öznenin varlığını zorunlu kılmaktadır. Bu noktada, “her şeyin yanlış olduğunu düşündüğüm sırada düşünen Ben’in varlığı zorunludur” diyerek ‘Düşünüyorum, o hâlde varım’ önermesine ulaşır. Ona göre bu önerme açık ve seçik bir doğruluğı sahiptir ve kuşkucuların en radikal varsayımları dahi bu kesinliğı sarsamaz (Descartes, 2017, s. 19-22). Descartes’a göre, ‘bir bedenimin olmadığını, uzamda yer kaplamadığımı hayal edebilirim; ancak zihnimin olmadığını veya düşünemediğimi hayal bile edemem; çünkü bunu hayal etmeye çalışmak bile zihinsel bir faaliyettir. Başka bir deyişle, herhangi bir şeyin var olmadığını düşünmem bile benim var olduğum sonucunu dolaysızca kanıtlamaktadır’ (Descartes, 2017, s. 18-19). Bu doğrultuda Descartes’a göre ne olduğumuzu incelediğimizde, var olmak için belirli bir şekle ya da bedene ihtiyaç duymadığımız anlaşılmaktadır (Durakoğlu ve Ay, 2012, s. 188).

Onun şüpheyi kullanmadaki amacı, duyulara olan aşırı güveni sarsmak ve bilginin temelini daha sağlam bir zemine oturtmaktır. En ufak bir şüphe unsuru taşıyan yargıyı reddeder. Bu nedenle şüpheci argümanlar geliştirir; bunlar arasında duyuların yanılabilirliğine ilişkin delil, rüya argümanı ve kötü cin argümanı yer alır (Ağırman, 2018, s. 56). “Her gün uyurken rüya görüyoruz ve rüya sırasında gördüklerimizin bize hakikatmiş gibi geldiğini zannediyoruz. Peki bize neyin rüya neyin hakikat olduğunu gösterecek şey nedir?” (Descartes, 1967, s. 26). Descartes, bu sorunu *Birinci Meditasyon*’da şu şekilde ele almıştır:

Örneğın, şimdi burada, hırcamı giymiş olarak ateşin karşısında oturmakta ve elimde şu kâğıdı tutmakta oluşum ve bu türden başka şeyler ... bu ellerin ve bu vücudun bana ait olduğunu nasıl yadsıyabilirim, kendimi kimi şaşkınlara yerine koymaksızın?... Yine de bir insan olduğumu, dolayısıyla uykularımda ve rüyalarımda o şaşkınlara uyanıkken gördükleri kadarı hatta daha saçma ve gerçek dışı şeyler görme alışkanlığım bulunduğunu da göz önüne almak durumundayım. Kim bilir kaç kez rüyamda da burada olduğumu, giyinik olduğumu, ateşin karşısında olduğumu görmüşümdür, gerçekte çırpıplak

yatağında yatarken! Ama şu anda şu kâğıda uyuyan gözlerle bakmıyorum, salladığım şu baş uykuda değil, şu eli de bir amaçla ve bilerek isteyerek uzatıyor ve sıkıyorum; uykuda olanlar hiç de bütün bunlar kadar açık ve seçik gibi görünmüyor. Fakat inceden inceye düşününce, uyurken sık sık bu tür yanılsamalarla aldatıldığımı hatırlıyor ve bu düşünce üzerinde biraz durunca uyanıklığı uykudan ayırt etmeyi sağlayacak kesin belirti bulunmadığını o derece açıklıkla görüyorum ki şaşır kalıyorum ve şaşkınlığım nerdeyse beni uyanırken uyumakta olduğuma inandıracak raddeye varıyor (Descartes, 2017, s. 18-19).

Descartes'ın Rüya Argümanı, bireyi 'Şu anda uyanık olduğumu düşünüyorum; fakat ya aslında rüya görüyor olsaydım?' biçimindeki varsayımsal bir durumu zihinsel olarak tasavvur etmeye yönlendirir. Deneysel gözlem yerine hayal gücüne dayalı bir senaryodan hareket eden bu argüman, sezgileri sınayarak bilgi kavramının sınırlarını tartışmaya açması bakımından düşünce deneylerinin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Bu argüman neyi tartışmaya açar? Descartes'a göre duyular ve duyular aracılığıyla elde ettiğimiz bilgiler kuşku içerir; ancak, Descartes'ın ifadesiyle ateşin karşısında oturduğumuzu bilmemiz de yine duyular aracılığıylaadır. Bu durumda duyular, bir yandan yanıltıcı olabilmekte, diğer yandan bilgimizin temel kaynaklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Descartes, kuşkunun sınırlarını rüya deneyimleri üzerinden sorgulayarak, ateşin karşısında oturduğumuzu düşündüğümüz durumda bile bunun gerçek olup olmadığını nasıl ayırt edebileceğimiz sorusunu gündeme getirir. Ona göre rüya ile gerçekliği kesin olarak ayırt etmeye yarayan güvenilir bir ölçüt bulunmamaktadır.

Rüyanın doğasına ilişkin açıklamalar, epistemolojinin temel problemlerinin aydınlatılmasında önemli bir rol oynamış ve kendisinden sonraki filozofları büyük ölçüde etkilemiştir. Bu sorun, literatürde Kartezyen şüphecilik olarak adlandırılır. Kartezyen şüphecilik, Descartes açısından gerçek bilgiye ulaşmanın yolunu çizen bir yöntemdir. Bu bağlamda Kartezyen tarzı şüpheci argümanlar belirli bir yapıya sahiptir. Klein'in bu argümanları şu şekilde formüle etmiştir:

1. Eğer p'yi bilirim, o zaman p'den şüphe etmek için gerçek bir gerekçe yoktur.
2. U, p'den şüphe etmek için gerçek bir zemindir.
3. Bu nedenle, p olduğunu bilmiyorum (Klein, 2015'ten aktaran Çoştı, 2023, s. 348).

Jennifer M. Windt, bu yaklaşımı rüya deneyimine uyarlayarak şu şekilde bir şablon ortaya koyar:

1. Ateşin yanında oturduğumu bilirim, gerçekten ateşin başında oturduğumdan şüphe etmek için hiçbir gerçek neden yoktur.

2. Şimdi rüya görüyor olsaydım, bu ateşin yanında oturduğumda şüphe etmek için gerçek bir zemin olurdu: Rüyalarda, aslında çıplak yatarken ateşin başında oturmak için gerçekçi bir deneyim yaşadım

3. Bu nedenle, şimdi ateşin başında oturduğumu bilmiyorum (Windt, 2021'den aktaran Çoştur, 2023, s. 348).

Bu yapı, rüya argümanının epistemik belirsizlik üretme biçimini sistematik olarak göstermektedir. Descartes rüya şüphesini kabul etmekle birlikte, açık ve seçik bilgilerin hem uykuda hem de uyanıklıkta geçerliliğini koruduğunu savunur. Bu nedenle şüphe, tüm bilgiyi ortadan kaldırmaz; yalnızca kesinliğin ölçütünü yeniden tanımlar. Böylece Descartes, *cogito* sonucunda ulaştığı kesinlikten hareketle düşünen öznenin varlığını temellendirmekte ve zihin ile beden arasında bir ayrım yapmaktadır.

Onun bulduğu kesin bir bilgi olarak *cogito* kendisinden şüphe edilenlerin kendisinden ayrılmasına olanak vermiştir. Bu, insanın oluşumunda *cogito* ile beraber olan kesinsiz bilgi olarak *extensa*'nın (uzamlı şey) ayrılmasıdır. İnsanın iki tözsel yapısı olarak *res cogitans* ve *res extensa*'nın sırasıyla iki öz niteliği düşünmek ve yer kaplamaktır. Bu iki töz birbirlerine indirgenmeyecek iki töz olarak birbirlerinden bağımsız ama birlikte olan varlıklardır (Yıldızdöken, 2017, s. 56).

Bu yaklaşım, Descartes'ın zihin ve beden arasında yaptığı ayrımı da ortaya koyar. Descartes'a göre ruh düşünen töz (*res cogitans*), beden ise yer kaplayan tözdür (*res extensa*) ve bu iki töz birbirine indirgenemez.

Descartes, *cogito* önermesinin taşıdığı kesinliğin onun açık ve seçik oluşundan kaynaklandığını ileri sürer. Apaçıklığa dair Descartes şu ifadeyi kullanır: 'Doğru olduklarına inanmadan asla düşünemeyeceğimiz şeyler vardır: örneğin, düşündüğümde varım; bir zamanlar olmuş olan, gerçekleşmemiş olamaz ve buna benzer şeyler...' (Descartes, 2017, s. 80). Bir bilginin kesin kabul edilmesi, zihnin o şeye ilişkin temel özellikleri açık ve seçik biçimde kavraması anlamına gelir. Bu ölçütler, diğer inançların değerlendirilmesinde de temel bir standart işlevi görür. *Cogito*'dan elde edilen apaçıklık ve kesinlik ilkelerinin dış dünyaya ilişkin bilgilerin temellendirilmesinde de kullanılabileceğini ileri sürer. Peki bu nasıl mümkün olmaktadır? Descartes'a göre bu ilkelerin doğruluğunu güvence altına alan temel unsur Tanrı'nın varlığıdır.

Kuşku duyduğumu yani eksikli ve bağımlı bir şey olduğumu aklımdan geçirirken de, eksiksiz ve bağımsız bir varlık -yani Tanrı- idesi de o denli açıklık ve seçiklikle zihnimde beliriyor ve sadece bu idenin ben de bulunmasından ya da bu ideye sahip bir varlık olarak

kendimin mevcut oluşundan, o denli açık biçimde Tanrı'nın var olduğu ve kendi varlığımın da hayatımın tüm anlarında ona bağlı olduğu sonucunu çıkarıyorum ki, insan zihni hiçbir şeyin bundan daha büyük ve bir açıklık ve kesinlikle bilebileceğini sanmıyorum (Descartes, 2017, s. 53).

Tanrı düşüncesi Descartes'a göre zorunlu, açık ve seçik bir idedir; sonradan edinilen bir içerik değil, zihinde doğuştan bulunan bir düşünce olarak kabul edilir. Bu nedenle Tanrı ideası, insan zihninde önceden mevcut olan asli bir içerik olarak değerlendirilir. Bu varsayımlar dikkate alındığında Descartes'ın geliştirdiği şüphecilik problemler büyük ölçüde aşılmış görünmektedir. Sonuç olarak Descartes, yöntemsel şüphe aracılığıyla duysal bilgiyi sorgulamış, rüya argümanı ile bu şüpheyi derinleştirmiş, cogito ile kesin bilgiye ulaşmış ve Tanrı ideası yoluyla bu kesinliği dış dünyaya genişletmeye çalışmıştır. Bu çerçevede bilgiye ilişkin kesinlik problemi Descartes'la birlikte radikalleşmiş, söz konusu tartışma daha sonra John Locke'ta kişisel özdeşlik ve bilinçsel süreklilik problemi bağlamında farklı bir zemine taşınmıştır.

Rüya argümanının öncülleri ilk bakışta oldukça makul görünmektedir. Bu öncüllerin kabul edilmesi durumunda ise duysal deneyime dayanan tüm inançlarımızın epistemik statüsünü ciddi biçimde sarsar. Bununla birlikte rüya argümanının ortaya koyduğu radikal şüpheyne rağmen, kapsamı dışında kalan bazı inançların bulunduğu söylenebilir. Descartes, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

...aritmetik, geometri ve onlar gibi dünyada gerçekten var olup olmadıklarını pek dert etmeksizin pek yalın ve genel şeylerle uğraşan öteki bilimlerin kesin ve kuşku götürmez bir şeyler içerdikleri sonucuna varacak olursak, belki de yanlış bir şey yapmış olmayız. Zira ister uykuda ister uyanık olayım, ikiyle üçün toplamı her zaman beş sayısını verecek ve karenin de hiçbir zaman dörtten çok kenarı olmayacaktır. Bu denli açık seçik ve göz önünde olan hakikatlerin yanlış ve kesinlikten uzak olabileceğinden kuşkulananmak da olanaklı görünmemektedir (Descartes, 2014, s. 20).

Bu pasaj iki açıdan önemlidir. İlk olarak, rüya hipotezinin kapsamı dışında kalan bazı inançların varlığına işaret eder; bunlar özellikle matematik ve geometriye ilişkin yargılardır. İkinci olarak ise Descartes'ın metodik şüphesini daha ileri bir düzeye taşımasına zemin hazırlar. Söz konusu yargıların duysal deneyimden bağımsız bir yapıya sahip olması, onların rüya hipotezinin alanı dışında kaldığını göstermektedir (Ağırman, 2018, s. 61). Bu durum, Descartes'ın duyulara değil akla öncelik veren rasyonalist epistemolojisini yansıtır. Bununla birlikte, Descartes'ın mutlak kesinliğe ulaşma hedefi, onu yalnızca duysal inançları değil, matematiksel ve geometrik doğruları da yeniden sorgulamaya yöneltmiştir. Bu doğrultuda Descartes, matematiksel

doğruların dahi şüpheyeye açık olup olmadığını sınamak amacıyla daha radikal bir şüphe senaryosu ortaya koyarak şu ifadeleri kullanır:

...O'nun (Tanrı'nın), hiçbir dünyanın, hiçbir göğün, hiçbir yerin var olmamasını ama yine de benim bütün bu şeylerin idesine sahip olmamı ve bütün bunların görüşümün dışında var olmadığını sanmamı sağlayacak şekilde davranmadığını nereden bileceğim? ... Tanrı'nın benim de ikiyle üçü her toplayışında, karenin kenarlarını her sayışımda veya daha da kolay bir sorunu bundan kolayı düşünülebilirse her yargılayışımda yanılmamı sağlamadığından nasıl emin olayım? (Descartes, 2014, s. 20).

Descartes'ın ortaya koyduğu bu yeni hipoteze göre, yalnızca dış dünyaya ilişkin inançlarımız değil, matematik ve geometriye dair yargılarımız da yanıltıcı olabilir. Buna göre algısal inançların yanlışlığının nedeni yalnızca duyuların aldatıcılığı değil, aynı zamanda bizi yaratan Tanrı'nın bizi yanıltıyor olma ihtimalidir. Benzer biçimde, Tanrı'nın matematiksel ve geometrik doğrular gibi en kesin kabul edilen yargılar konusunda da bizi yanıltması mümkündür. Bu durumda, mutlak kudrete sahip aldatıcı bir Tanrı varsayımı, sahip olduğumuz tüm inançların yanlış olabileceği ihtimalini gündeme getirir.

Descartes, bu varsayımı daha sonra yeniden değerlendirerek “Kötü Cin Hipotezi” olarak bilinen daha radikal bir şüphe senaryosu geliştirmiştir. Bu dönüşümün temel nedeni, aldatıcı Tanrı varsayımının Descartes'ın Tanrı'yı “en üstün iyilik” ve “mutlak hakikat kaynağı” olarak konumlandıran metafizik anlayışıyla bağdaşmamasıdır. Bu nedenle Descartes, yanıltıcı fail olarak Tanrı yerine, son derece güçlü ve sistematik biçimde aldatıcı bir kötü cinin varlığını varsayar:

... güçlü olduğu ölçüde hilekâr ve aldatıcı bir kötü cinin beni yanıltmak için elinden geleni yaptığını varsayacağım. Gök, yer, hava, renkler, biçimler, sesler ve diğer bütün dış nesnelerin, bu cinin benim inanırlığıma tuzak kurmak için yararlandığı yanılsamalar ve hayaller olduğunu düşüneceğim. Kendimi de elleri, gözleri, eti, kanı ve hiçbir duyusu olmayan ama yanılıp bütün bunlara sahip olduğunu zanneden bir yaratık olarak göreceğim ve bu fikre inat ve ısrarla bağlı kalacağım (Descartes, 2014, s. 22).

Descartes'ın Kötü Cin Hipotezi'nde, aldatıcı Tanrı senaryosundan farklı olarak matematiksel ve geometrik yargılara doğrudan ve açık bir gönderme yapılmaması dikkat çekicidir. Bu durum, bazı yorumcuların söz konusu yargıların kötü cin hipotezinin kapsamı dışında kaldığı yönünde değerlendirmeler yapmasına yol açmıştır.

Oysa Descartes'ın amacı, rüya hipotezinin dışarıda bıraktığı tüm bilgi alanlarını daha radikal bir şüphe düzeyine taşımaktır. Bu çerçevede kötü cin hipotezi, yalnızca dış dünyaya ilişkin yargıları değil, matematik ve geometriyi de kapsayan en geniş şüphe alanını oluşturur. Şüphe, bu aşamada giderek tüm bilişsel içeriklere yayılır. Böyle bir

varsayım altında deneyimlerin kaynağı dış dünya değil, kötü cinin ürettiği sistematik yanılsamalardır. Dahası, en açık ve en basit görünen yargılar bile bu aldatıcı etkinin ürünü olabilir. Bu durumda, en temel aritmetik işlemlerde dahi yanılmak ve buna rağmen doğru düşündüğümüzü sanmak mümkündür. Sonuç olarak, kötü cin tarafından sürekli aldatıldığımız bir senaryoda, dış dünyaya ilişkin yargılardan matematiksel önermelere kadar tüm inançlarımızın yanlış olabileceği sonucu ortaya çıkar. Bu durumda bu önermelere ilişkin kesin bilgiye ulaşmak da imkânsız hâle gelir. Formel olarak ifade edildiğinde, bu şüpheli sonuç şu şekilde temellendirilmektedir:

1. Eğer iki elimizin bulunduğunu ya da iki ile üçün toplamının beş ettiğini biliyorsak, kötü bir cin tarafından aldatılmadığımızı da biliyor olmamız gerekir.
2. Ancak kötü bir cin tarafından aldatılıp aldatılmadığımızı bilmediğimiz kabul edilmektedir.
3. O hâlde, iki elimizin olduğu ya da iki ile üçün toplamının beş ettiği bilgisine sahip olduğumuz söylenemez (Ağırman, 2018, s. 62).

Dikkat edildiğinde, Kötü Cin Argümanı'nın da Rüya Argümanı ile aynı yapısal forma sahip olduğu ve benzer epistemik ilkelere dayandığı görülmektedir. Tıpkı rüya hipotezinde olduğu gibi, Kötü Cin Hipotezi de ilk bakışta makul görünen öncüller üzerine inşa edilmiştir. Ancak görünüşte geçerli ve makul olan bu öncüllerden hareketle ulaşılan sonucun kabulü daha problematiktir. Zira burada yalnızca dış dünyaya ilişkin bilgi değil, aynı zamanda matematiksel ve geometrik önermelere ilişkin bilgi de epistemik tehdit altına girmektedir.

Rüya hipotezinde olduğu gibi, Kötü Cin Argümanı'nın ilk öncülü de kapanış (closure) ilkesinin bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. İki elimizin bulunduğunu ya da iki ile üçün toplamının beş ettiğini bildiğimizi varsaydığımızda, buradan mantıksal olarak kötü bir cin tarafından aldatılmadığımız sonucu çıkar. Dolayısıyla hem bu öncülleri hem de bunların mantıksal sonuçlarını bildiğimiz kabul edildiğinde, kötü bir cin tarafından aldatılmadığımıza dair bilgiye de sahip olmamız gerekir. Buna karşılık ikinci öncül, kötü bir cin tarafından aldatılmadığımızı bilmeye imkân verecek herhangi bir epistemik gerekçenin bulunmadığını ileri sürer. Çünkü mevcut kanıtlarımız, böyle bir aldatılma ihtimalini kesin olarak dışlamaya yeterli değildir. Bu varsayım dışlanamadığı sürece ne dış dünyaya ilişkin önermelerin ne de matematik ve geometriye dair yargıların bilgisine sahip olunabileceği sonucu ortaya çıkar. Bu bağlamda Descartes, Kötü Cin Hipotezi aracılığıyla şüpheli argümanını en radikal formuna ulaştırmıştır (Ağırman, 2018, s. 63).

3. ZİHİN FELSEFESİNDE KULLANILAN DÜŞÜNCE DENEYLERİ

3.1. Zihin Felsefesindeki Düşünce Deneylerinin Temel Tartışma Alanları

Zihin insan varoluşunun düşünsel, duygusal ve isteme yönlerini kapsayan, arzu, hayal gücü, içebakış, bellek, bilinç ve bilinçdışı gibi unsurları içeren bütüncül bir yapı olarak değerlendirilir. Zihin felsefesi ise bu yapının sınırlarını, işleyişini ve temel ilkelerini inceleyen; zihinsel içeriklerin kökenini, niteliğini ve geçerliliğini sorgulayan; aynı zamanda zihnin bedenle, diğer varlıklar ve doğa ile kurduğu ilişkileri felsefi düzlemde ele alan bir disiplin olarak tanımlanabilir (Surgun, 2025, s. 1).

Zihin felsefesi modern dönemde ortaya çıkan bir felsefe disiplini olmasına rağmen ele aldığı problemler bakımından köklü bir geçmişe sahiptir. Zihin ve ruh gibi kavramlar tarih boyunca düşünürler ve bilim insanlarının üzerinde durduğu temel kavramların başında gelir. Modern felsefe terminolojisinde ‘zihin’ kavramından önce insanın düşünsel ve duygusal varoluşunu açıklamaya yönelik kullanılan kavram “*psukhe/ruh*” olmuştur. Felsefenin başlangıcından itibaren *psukhe* kavramı -başta Platon ve Aristoteles olmak üzere- birçok filozof tarafından kapsamlı bir biçimde ele alınmış ve felsefi düşüncenin temel kavramlarından biri olarak kabul edilmiştir.

17. yüzyılda Descartes sayesinde zihin kavramı felsefenin merkezine yerleşmiş ve bununla bağlantılı olarak zihin ile beden arasındaki ilişkinin nasıl açıklanacağı sorusu ön plana çıkmıştır. Bu ilişkinin felsefe tarihi boyunca bir problem olarak görülmesinin temel sebebi zihinsel (ya da ruhsal) özellikler ile bedensel özellikler arasında niteliksel farklılıkların bulunduğu düşüncesidir. Örneğin beynimizin ağırlığından, kalbimizin hızından, parmaklarımızın boyundan, gözlerimizin renginden ve bedenimizin hacminden bahsedebiliriz. Oysa düşüncelerimizin ağırlığından, korkularımızın hızından, hayallerimizin boyundan, ağrımızın renginden ve zihnimizin hacminden -şiiirsel/sanatsal anlatılar haricinde, yani kelimelerin gerçek anlamlarına gönderimde bulunarak- bahsetmek anlamsızdır. Bedensel özelliklerimiz üçüncü şahıs perspektifinden, nesnel olarak gözlemlenebilirken zihinsel özelliklerimiz yalnızca birinci şahıs perspektifinden ve yalnızca zihnin sahibi tarafından gözlemlenebilmektedir (Berke, 2022, s. 7). Zihinsel ve fiziksel özellikler arasındaki bu farklılık ikisi arasındaki ilişkiyi açıklamayı zora sokmuştur. Literatürde zihin-beden problemi olarak bilinen bu güçlük çağdaş zihin felsefesinde zihinsel nedensellik problemi olarak tartışılmaya devam eder.

Bilincin doğası ve zihin-beden ilişkisinin yanı sıra zihin felsefesinin en çok en çok tartışılan konularından biri de makinelerin bilinç sahibi olup olamayacağı meselesidir. Yapay zekâ sistemlerinin giderek daha karmaşık bir hale gelmesi, makinelerin şu anda ne yapabildiklerini değil gelecekte de bir zihne veya bilinçli deneyime sahip olup olamayacakları sorusunu gündeme getirmiştir. Bu tartışmanın merkezinde bilincin yalnızca bilgi işleme süreçlerinden ibaret olup olmadığı sorusu yer alır. Güçlü yapay zekâ savunucularına göre yeterince gelişmiş bir makine, insan zihninin gerçekleştirdiği bilişsel süreçleri yerine getirebildiği takdirde bilinç de kazanabilir. Buna karşılık birçok filozof, bilinçli deneyimin öznel ve niteliksel yönlerinin (*qualia*) yalnızca hesaplama süreçleriyle açıklayamayacağını ileri sürmüştür.

Zihin felsefesinde başvurulmuş düşünce deneyleri büyük ölçüde bilincin doğasının henüz tam olarak açıklığa kavuşturulamamış olmasından kaynaklanan sorunları analiz etmek ve bu sorunlara çözüm önerileri geliştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Spesifik olarak ifade etmek gerekirse; bu deneyler, bilincin doğası, zihinsel durumların nedensel etkililiği ve makinelerin bilinç sahibi olup olamayacağı gibi temel sorunların farklı yönlerini test etmek amacıyla başvurulmuş kurgusal senaryolardır. Bu senaryolar zihinsel olguların yalnızca teorik düzeyde değil aynı zamanda sezgisel ve modelleyici bir biçimde tartışılmasına imkân vermeleri nedeniyle önemli bir yöntem olarak değerlendirilmektedirler. Düşünce deneyleri zaman içinde çeşitli eleştirilere konu olmuşsa da epistemolojik açıdan felsefi problemlerin sınırlarını görünür kılmada etkili bir araç oldukları da kabul edilmiştir. Bu bağlamda düşünce deneylerinin zihin felsefesinde kavramsal sınırları test etme, sezgileri açığa çıkarma, teorik ve pratik kısıtları görünür kılma ve örnek olaylar üzerinden açıklama sunma gibi işlevler üstlendikleri söylenebilir. Devam eden kısımda yukarıda kısaca değindiğimiz problemleri detaylı bir şekilde ele alarak bu problemleri çözmek için tasarlanan *Mary'nin Odası*, *Zombi Argümanı*, *Kavanozdaki Beyin*, *Turing Testi* ve *Çin Odası Argümanı* gibi düşünce deneylerinin zihin felsefesinde oynadığı rolü değerlendireceğiz.

3.2. Bilinç Problemi

1990'lı yılların ortalarından itibaren bilinç problemi somut bir hale bürünerek felsefi tartışmaların merkezinde yer almaya başlamış ve hem zihin felsefesinin hem de bilişsel bilimin en önemli sorunlarından biri hâline gelmiştir. Bilinç kavramı tek bir tanıma indirgenemeyecek kadar çok yönlü bir yapıya sahiptir. Zihnin diğer işlevleri gibi, bilinç de insanların yaşamında önemli bir role oynar. Örneğin düşünce ve davranışların belirli bir noktada odaklanmasını sağlayarak benlik ve kimlik duygusunun

oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Bilincin diğer bir anlamı da “insanın kendisini ve çevresini tanıma yeteneği, şuur”dur (Akalin, 2019, s. 341). Zihin felsefesinde ise spesifik olarak “bilinçli olmak, öznel ve niteliksel bir deneyime sahip olmak anlamına gelir.” (Üner Kaya, 2021, s. 138).

Adam Zeman, *Bilinç Kullanım Kılavuzu* adlı eserinde bilinç kavramının üç farklı kullanımına dikkat çeker. Bu kullanımlar; uyanıklık, farkındalık ve zihin anlamında bilinç olarak sınıflandırılmaktadır. Uyanıklık anlamında bilinç, bir kişinin bilincinin yerinde olduğunu, yani komada ya da baygın olmadığını, ifade eder (Zeman, 2004, s. 37). Bilincin bu anlamdaki kullanımında daha çok nesnel kriterlere başvurulmaktadır. Farkındalık anlamında bilinç ise bir kişinin bilinçli olduğunun söylenmesinin onun belirli bir deneyim yaşadığına işaret eder (Zeman, 2004, s. 38). Bu anlamda bilincin içerikleri, duysal ve algısal niteliktedir. Örneğin, koltukta oturan bir kişinin ani bir hareket sonucu belinde hissettiği ağrı, o kişinin bu deneyimin bilincinde olduğunu göstermektedir. Son olarak zihin anlamındaki bilinç ise düşünme, bilme, umut etme ve hatırlama gibi tüm zihinsel süreçleri kapsamaktadır (Zeman, 2004, s. 42). İlk ikisinde bilinç, bireyin mevcut davranış ve deneyimlerine işaret ederken; üçüncüsünde ise zihinden geçen tüm içeriklere yönelik farkındalığa karşılık gelmektedir. Bu çerçevede bilinç, algı ile eylemi, algılanan ile düşünülen süreçleri birleştiren bir yapı olarak değerlendirilir (Zeman, 2004, s. 42).

İnsanlar uzun süre zihnin mucizevi ve gizemli yapısından söz etmişlerdir. Ancak zihnin asıl gizemi, en temelde bilinçten kaynaklanmaktadır. Eş deyişle; zihni gerçekten dikkat çekici ve gizemli kılan unsur bilinçtir (Kim, 2011, s. 274). Bilincin ‘içsel durumların doğrudan farkındalığı’ olduğu görüşüne göre bilinç, organizmanın fiziksel ve biyolojik yapısına bağlıdır. Bir organizmanın kendi içsel durumlarını doğrudan izleme kapasitesine sahip olması onun fiziksel-biyolojik organizasyonu ile ilişkilidir. Bu nedenle fiziksel ve biyolojik yapıları bakımından aynı olan iki organizmanın, kendi kendini izleme kapasiteleri açısından farklılık göstermemesi beklenmektedir (Kim, 2011, s. 275). Bu yönüyle bilinç fenomeni, öznel ve birinci şahıs bakış açısına sahip olmasının yanı sıra, fiziksel ve biyolojik gerçekliklere de bağlı bir yapıya sahiptir.

Bilinç tek boyutlu bir yapı değildir; birbirinden farklı işlevlerle ilgili olan bir fenomendir. Bu farklılıktan yola çıkarak David Chalmers bilinçle ilgili olan problemleri kolay ve zor problemler olarak ikiye ayırmıştır. Chalmers 1994 yılında Tucson’da¹

---

¹ Association for the Scientific Study of Consciousness (ASSC), bilişsel bilim, nörobilim, felsefe ve diğer ilgili disiplinlerde bilinç üzerine yürütülen bilimsel araştırmaları teşvik etmek amacıyla 1994 yılında kurulmuştur. Kuruluştur, bu amaç doğrultusunda her yıl uluslararası nitelikte Association for the Scientific

yaptığı bir konuşma sırasında bilincin davranışsal ve işlevsel yönleriyle ilgili problemlere ‘kolay problemler’, bilincin öznel deneyim boyutunu ise ‘zor problem’ olarak adlandırmıştır. Bilincin kolay problemi, beynin dikkat, karar verme, hafıza, konuşma, problem çözme gibi zihinsel ve bilişsel işlevlerin nasıl gerçekleştiğini açıklamaya yönelik sorunları ifade eder. “Çevresel uyaranları ayırıştırma, sınıflandırma ve bu uyaranlara tepkide bulunma yeteneği, bilginin bilişsel sistem tarafından işlenerek bütünleştirilmesi, zihinsel durumların bildirilebilirliği, dikkatin odaklanması, davranış kontrolü ve uyku ile uyanıklık arasındaki fark” Chalmers’ın bilinçle ilgili kolay problemlerine karşılık gelir (Chalmers, 1995, s. 200). Bu problemler, bilincin işlevsel yönüyle ilgilidir ve bilişsel bilim çerçevesinde ele alınır. Kolay problemlerin amacı bilinçle bağlantılı davranışların nasıl ortaya çıktığını ve bu süreçlerin nörofizyolojik mekanizmalar aracılığıyla nasıl gerçekleştiğini açıklamaktır. Chalmers’a göre, kolay problemler bilişsel bilimin standart yöntemleriyle doğrudan incelenebilen, hesaplamalı ve nörobilimsel düzeyde açıklanabilen olgulara karşılık gelir (Chalmers, 1995, s. 200).

Kuşkusuz bu olgulara ilişkin tüm problemlerin kesin ve nihai biçimde çözüldüğünü söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte, bu alanlarda yürütülen bilimsel araştırmalar sayesinde her geçen gün önemli ilerlemeler kaydedilmektedir. Kolay problemlerin çözümünde bilişsel açıklamalar yer aldığı için söz konusu problemlere yönelik açıklayıcı bir yol izlenebilir. Örneğin dil yeteneği, hafıza ve algı gibi bilişsel süreçler üzerine yapılan araştırmalar bu kapsamda ele alınabilir. Dolayısıyla kolay problemler ilke olarak deneysel yöntemler ve gözlemler aracılığıyla açıklanabilir niteliktedir. Daniel Dennett bilinci anlamada ‘zor problem’ yerine ‘kolay problemlere’ odaklanılması gerektiğini ve bilincin evrimsel süreç içinde nasıl ortaya çıktığının açıklanabileceğini savunan düşünürlerden biridir (Dennett, 2018, s. 289-296). Ona göre bilinç problemi, zaman içinde bilimsel açıklamalarla çözülebilecek bir meseledir.

Bilincin zor problemi *deneyim* ile ilgilidir. Öznel yaşantılarımıza karşılık gelen deneyim kavramı bilinçle ilgili meseleyi daha karmaşık bir hale getirir çünkü mesele artık fizyolojik açıklamaların ötesine geçerek fenomenal bir alana taşınmaktadır. Chalmers’a göre bilinçle ilgili gerçekten zor olan problem deneyimin kendisine ilişkindir. Düşündüğümüzde ve algıladığımızda çeşitli bilgi-işleme süreçleri işler; ancak bu işlevsel süreçlerin ötesinde, deneyimin nasıl hissedildiğine dair öznel bir yön, yani bilinçli yaşantının içsel ve fenomenal bir boyutu da vardır (Chalmers, 1995, ss. 200-201). Bilinçle ilgili sorun fenomenal deneyimin fiziksel dünyada neden ve nasıl ortaya

çıktığı ile ilgilidir (Chalmers, 1995, s. 212). Joseph Levine’e göre de fiziksel süreçler ile bilinçli deneyim arasındaki ilişki salt nedensel ve işlevsel bir şekilde açıklanamaz. Örneğin sıcaklık olgusunu ele aldığımızda, onun moleküler hareketlerle ve fiziksel-kimyasal süreçlerle açıklanabilen yönleri ortaya konabilir. Ancak bu açıklamalar, sıcaklığın öznel deneyime nasıl dönüştüğünü yani bize ‘nasıl hissettirdiğini’ açıklamakta yetersiz kalır (Levine, 1983, s. 357). Levine bu durumu daha iyi anlatabilmek adına fiziksel süreçler ile bilinçli deneyim arasında bir tür açıklama boşluğu -ya da izah gediği- (*explanatory gap*) olduğunu ileri sürmüştür.

Levine’e göre bir varlık, davranışsal ve işlevsel bakımdan insanlarla tamamen aynı özellikleri gösterebilir; ancak bu durum, söz konusu varlığın öznel acı deneyimini gerçekten yaşadığını kabul etmeyi gerektirmez. Eğer acı deneyiminin belirli bir nöral yapı (örneğin C-fiber aktivasyonu) ile özdeş olduğu varsayılırsa bu yapıya sahip olmayan bir varlığın aynı deneyimi yaşayıp yaşamadığı sorusu açıklanamayan bir problem olarak kalır (Levine, 1983, s. 360). Ona göre bu durum, öznel deneyimin niteliksel karakteri ile fiziksel açıklamalar arasında kalıcı bir açıklama boşluğun bulunduğunu göstermektedir. Bu boşluk, deneyimin öznel yönünün yalnızca işlevsel ya da nedensel açıklamalarla anlaşılmamasından kaynaklanır. Dolayısıyla bilinçli deneyimlerin nasıl ortaya çıktığına dair tam bir açıklama sunmak mevcut teorilerle mümkün görünmemektedir (Levine, 2001’den aktaran Onur, 2019, s. 52).

Bilinç probleminden bahsederken üzerinde durulması gereken en önemli kavramlardan biri de *qualia*’dır. Kavram ilk kez Clarence Irving Lewis (1883-1964) tarafından kullanılmıştır. Çağdaş zihin felsefesinde ise şu şekilde ele alınmaktadır:

Qualia terimi (tekil formu ‘quale’), deneyimin yalnızca iç gözlem yoluyla ulaşılabilen öznel ve niteliksel yönünü ifade etmek için kullanılır. Bazı Türkçe kaynaklarda terim nitelceler(tekil formu ‘nitelce’) olarak da geçmektedir. Kırmızı bir gül görme deneyimi ile beyaz bir gül görme deneyimi birbirinden farklıdır. Aynı şekilde, çay içmenin bize hissettirdiği ile kahve içmenin bize yaşattığı his arasında da fark vardır. Her deneyim kendine has ve onu diğer deneyimlerden ayıran niteliksel bir özelliğe sahiptir. Deneyimin niteliği, her birine kendi karakteristik “hissini” veren şeydir. Bardağımın maviliği ve içindeki kahvenin kokusu birer quale’dir (nitelce). Kahvenin size de tıpkı bana koktuğu gibi koktuğunu ya da mavi deneyimimizin aynı olup olmadığını bilemeyiz (Üner Kaya, 2023).

İnsanların büyük çoğunluğu *qualia* kelimesini hayatları boyunca duymamış olsalar da kavramın işaret ettiği olguya fazlasıyla aşinadırlar. Gündelik örneklerden yola çıkarak açıklayacak olursak, bir parça elmayı ağzımıza attığımızda oldukça tanıdık bir tat alırız. Bu tadı seviyor veya ondan hoşlanmıyor olabiliriz ancak elma yediğimiz

esnada elmanın tadını almanın nasıl bir şey olduğunu doğrudan deneyimleriz. Benzer şekilde, gözümüz kapalıyken bir meyve yediğimizde bunun bir elma mı yoksa çilek mi olduğunu kolayca ayırt edebiliriz. Bizim için elmanın tadı ile çileğin tadı arasında bariz bir niteliksel fark bulunur ve işte bu fark *qualia* kavramıyla ifade edilmektedir (Berke, 2022, s. 15).

Öte yandan elma yerken yaşadığımız öznel deneyimin ta kendisini, yani elma yemenin bize nasıl bir tat verdiğini, bir başkasına göstermeyi ve anlatmayı denediğimizde bir zorlukla karşılaşırız. ‘Elmanın tadının neye benzediğini biliyorum’ diyebilir ve aldığımız tadı ‘tatlı, mayhoş, ekşi’ gibi bilinen nitelikler üzerinden betimlemeye çalışabiliriz. Ancak bu ifadeler, armudun tadını tarif etmeye çalışırken kullandıklarımızdan farklı değildir, dolayısıyla da bunların tatları arasındaki niteliksel farklılığı ifade etmemizi sağlamazlar. Bu tadı, daha önce hiç yememiş birine tarif etmeye çalıştığımızda, ne elmanın bize verdiği tadın özel niteliğini nasıl ifade edebileceğimizi ne de bir başkasının elma yerken nasıl bir tat aldığını bildiğimizi fark ederiz (Berke, 2022, s. 16). Diğer öznel deneyimlerimiz açısından düşündüğümüzde de bunun geçerli olduğunu varsayabiliriz. Acı, ağrı, üşüme gibi bedensel hislerimiz ile mutluluk, üzüntü, öfke, kaygı gibi duygularımız için de durum aynıdır. Bu nedenle bilinç problemini zorlaştıran temel unsur *qualia*’nın varlığıdır. Eğer bilinç yalnızca bilgi işleme ve davranış üretme süreçlerinden ibaret olsaydı, bilinç problemi büyük ölçüde nörobilimsel yöntemlerle çözülebilirdi. Ancak *qualia*, bilincin öznel yönüne vurgu yaparak fiziksel açıklamalar ile deneyim arasındaki boşluğu görünür kılmıştır. Bu problemle ilgili zihin felsefesi literatüründe tasarlanan en popüler düşünce deneylerinden biri Mary’nin Odasıdır. Bu düşünce deneyi, bilinç probleminin merkezinde yer alan öznel deneyim olgusunu ön plana çıkarmıştır. Mary’nin Odası, bilinçli yaşantıların fenomenal yönünün yalnızca fiziksel bilgiler aracılığıyla açıklanamayacağını göstererek bilinç problemini ve bu problemin zorluğunu ele alan kurgusal senaryolardan biridir.

3.3. Bilinç Tartışmalarında Düşünce Deneyleri

3.3.1. Mary’nin Odası

Düşünce deneylerine yalnızca bilimsel sorulara yanıt ararken başvurulmaz. Bilimsel olmayan konuların tartışılmasında da düşünce deneylerinden sıkça yararlanılır. Felsefi düşünce deneyleri olarak adlandırılan bu deneyler, felsefenin farklı alanlarında karşımıza çıkar. Özellikle epistemoloji ve zihin felsefesi gibi alanlarda düşünce

deneyleri önemli bir tartışma aracı olarak kullanılmaktadır. Bunun en bilinen örneklerinden biri fizikalizme yönelik bir itiraz olarak tasarlanan Mary'nin Odası düşünce deneyidir. Doğal dünyanın temelde fiziksel bir yapıya sahip olduğunu savunan fizikalizm Mary'nin Odası düşünce deneyiyle sağlam bir eleştiriye tabi tutulmuştur. Deneyin içeriğine ve ayrıntılarına geçmeden önce fizikalizmin temel iddialarından bahsetmek yerinde olacaktır.

Fizikalizm kavramı felsefe literatüründe ilk kez 1931 yılında Otto Neurath ve 1932 yılında Rudolf Carnap tarafından kullanılmıştır (Stoljar, 2021). Viyana Çevresi ile ilişkilendirilen bu yaklaşım başlangıçta Carnap ve Neurath tarafından semantik bir tezi ifade etmek üzere geliştirilmiştir. Her ne kadar iki düşünürün fizikalizme yükledikleri anlamlar bütünüyle aynı olmasa da bu yaklaşım genel olarak anlamlı ifadelerin fiziksel bir dil aracılığıyla ifade edilebileceği görüşüne dayanır. Bu çerçevede zihinsel olguların da fiziksel terimlerle açıklanabileceği ve fiziksel dünyanın bir parçası olarak değerlendirilebileceği ileri sürülmüştür (Menezes, 2018, s. 511).

Fizikalizme göre bilim, temelde fiziksel bir dil aracılığıyla açıklama yapar. Bu yaklaşımda bilimsel dil, fiziksel nesnelere gönderimde bulunan ve gözlemlenebilir olgularla ilişkilendirilen terimlerden oluşur. Fizikalizm, bilimsel açıklamalarda kullanılan betimleyici ifadelerin gözlemlenebilir olanla bağlantılı olduğunu savunur. Bu doğrultuda fiziksel gerçeklik dışında ve ondan farklı bağımsız bir varlık alanının olmadığı yönünde bir anlayış ortaya çıkar (Cevizci, 1999, s. 352). Buna göre, evren ve diğer her şey fiziksel bir yapıdadır ve fiziksel açıklamaları yapılabilir. Fizikalistler, fiziksel unsurlarla belirlenemeyen sosyoloji ve psikoloji gibi disiplinlerin konusunu oluşturan durumların da fiziksel unsurlara indirgenerek ele alınabileceğini savunur. Mach'ın nötr monizmine (neutral monism) göre ses, sıcaklık, basınç, zaman, mekân ve renkler gibi öğeler, kendi aralarındaki ilişkiler açısından incelendiğinde fizik disiplininin konusu olmakta ve elementler olarak ele alınmaktadır. Aynı öğeler insan zihni ya da sinir sistemi ile ilişkili olacak şekilde değerlendirildiğinde ise psikoloji disiplininin çalışma alanına girmekte ve 'element' yerine 'duyum' olarak adlandırılmaktadır (Mach, 1976, s. 6). Bu çerçevede söz konusu fiziksel öğeler, psikolojinin alanı içerisinde zihinsel olarak kabul edilmekte böylece zihinsel ve fiziksel olanın aynı temel düzlemde değerlendirilebileceği yönünde bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır (Yardımcı ve Çam, 2021, s. 4).

Zihin felsefesinde yer alan fizikalist görüş zihinsel özelliklerin fiziksel özellikler tarafından ortaya çıktığını ya da fiziksel özelliklere indirgenebileceği fikrini savunur.

Fizikalizmin² en önemli argümanlarından biri, zihinsel olanın fiziksel terimlerle açıklanabileceğidir. Fizikalizm, iki ayrı tözün varlığını reddederek zihin-beden düalizmine karşı çıkar ve zihin beden arasındaki ilişkiyi fiziksel süreçlerle açıklamaya çalışır. Bu yaklaşımda yalnızca tek bir tözün, yani fiziksel tözün bulunduğu kabul edilir. Buna göre zihin bedenden bağımsız bir varlık alanı olarak değil, beynin fiziksel süreçleriyle özdeş ya da onlara indirgenebilen bir yapı olarak değerlendirilir. Dolayısıyla fiziksel olarak temellendirilemeyen bağımsız bir zihin ya da ruhun varlığından söz edilmez. Bu çerçevede zihinsel olguların da fiziksel bir dille açıklanabileceği sonucu ortaya çıkar (Cevizci, 1999: s. 353; Çelebi, 2019, s. 353). Bu doğrultuda fizikalizme ilişkin iki temel iddia ortaya konulabilir: İlk olarak, var olan her şeyin fiziksel olduğu ya da fiziksel varlıkların toplamından oluştuğu kabul edilir. İkinci olarak ise nedensel süreçlerin fiziksel süreçlere dayandığı ileri sürülür. Bu nedenle fizikalizm, nedenselliğin doğaüstü ya da metafiziksel unsurlarla açıklanamayacağını savunur (Doğan, 2017, s. 40).

Zihin felsefesindeki en etkili düşünce deneylerinden biri olan Mary'nin Odası Frank Jackson tarafından tasarlanmıştır. Bu düşünce deneyinde Mary, renkler konusunda tüm fiziksel bilgilere sahip olmasına rağmen renk deneyimini hiç yaşamamış bir bilim insanı olarak hayal edilir. Tam olarak bilinmeyen bir nedenden ötürü tüm hayatını siyah beyaz bir odada geçirmek zorunda kalan Mary, bir gün bu odadan kurtularak renkli dünyayı deneyimler. Jackson'ın *Epiphenomenal Qualia* (1982) isimli makalesinde söz konusu hayali senaryo şu şekilde anlatılır:

Mary, bilinmeyen bir nedenle dünyayı siyah beyaz bir odadan, siyah beyaz bir televizyon ekranı aracılığıyla incelemek zorunda kalan parlak bir bilim insanıdır. Görme nörofizyolojisi konusunda uzmanlaşmıştır ve diyelim ki, olgun domatesleri veya gökyüzünü gördüğümüzde ve 'kırmızı', 'mavi' gibi terimleri kullandığımızda neler olup bittiğine dair elde edilebilecek tüm fiziksel bilgilere sahiptir. Örneğin, gökyüzünden gelen hangi dalga boyu kombinasyonlarının retinayı uyardığını ve bunun merkezi sinir sistemi aracılığıyla ses tellerinin kasılmasına ve akciğerlerden hava atılmasına nasıl yol açtığını ve 'Gökyüzü mavidir' cümlesinin nasıl söylendiğini keşfeder. (...)

Mary siyah beyaz odasından kurtulduğunda veya renkli bir televizyon ekranı verildiğinde ne olacak? Bir şey öğrenecek mi, öğrenmeyecek mi? Dünyaya ve onun görsel deneyimine dair bir şeyler öğreneceği çok açık görünüyor. Ancak daha önceki bilgisinin eksik olduğu da kaçınılmaz. Oysa tüm fiziksel bilgilere sahiptir. Dolayısıyla, bundan daha fazlasına sahip olmak mümkündür ve fizikalizm yanlıştır (Jackson, 1982, s.130).

---

² Fizikalizm çeşitleri ve savunucuları

Pasajdan da anlaşılacağı üzere Mary örneği, fiziksel bilginin bir rengin nasıl deneyimlendiği bilgisini açıklamakta yetersiz kaldığını ortaya koyar ve bu nedenle fizikalizmin açıklayıcı gücüne karşı önemli bir itiraz oluşturur (Jackson, 1982, s. 130). Jackson'un düşünce deneyi aracılığıyla öne sürdüğü bu iddianın argüman formu aşağıdaki gibidir:

1. Fizikalist, zihin de dahil olmak üzere bu dünyadaki her şeyin fiziksel olduğunu belirtir.
2. Fizikalist, kişinin bütün fiziksel gerçekleri bilmesi durumunda bütün gerçekleri bildiğine inanır.
3. Mary, odasındaki tüm fiziksel gerçekleri öğrenir.
4. Mary serbest bırakıldıktan sonra yeni bir gerçek öğrenir.

Bu nedenle fizikalizm yanlıştır (Çağatay ve Ekemen, 2011, s. 28).

Jackson'ın ortaya attığı düşünce deneyi formundaki bilgi argümanını tartışmaya açan asıl soru şudur: Kırmızı rengi hakkında fiziksel alanda elde edilebilecek bütün bilgiye sahip olan, fakat kırmızı renge ait hiçbir deneyime sahip olamayan Mary, odadan çıktığında ve ilk kez kırmızı hakkında bir deneyim elde ettiğinde yeni bir şey öğrenebilir mi? Ya da bu deneyim sonucunda yeni bir bilgi elde edebilir mi? Siyah-beyaz renkleri gösterebilen bir ekrana sahip olan, ancak deneyim dışında elde edilebilecek bütün bilgileri edinmiş olan Mary'nin fizikalizm görüşüne göre odadan çıkıp kırmızı rengi gördüğünde elde edeceği yeni herhangi bir bilgi yoktur; çünkü fizikalizmin temel öncülü, her bilginin yalnızca fiziksel yollarla elde edilebileceği ve fiziksel alanın dışında bir bilgi türünün mümkün olmadığı yönündedir (Doğan, 2017, s. 42). Ancak Mary, dışarı çıktığında kırmızı görme deneyiminin bilgisini ediniştir. Böylece Mary'nin Odası düşünce deneyi fizikalizmin temel iddialarına karşı geliştirilen önemli argümanlardan biri olarak kabul edilir. Jackson'a göre bedensel duyular yalnızca fiziksel bilginin içerdiği türden bir açıklamayla sınırlanamaz ve fiziksel bilgiyle tamamen kapsanamayacak nitelikler taşır. Bu nedenle fiziksel yollarla elde edilen bilgi, deneyim yoluyla edinilen bilginin yerini tutamaz. Bu doğrultuda Jackson, Mary'nin odadan çıktığında daha önce deneyimlemediği renklerle karşılaştığında her ne kadar bu renklere dair tüm fiziksel bilgilere sahip olsa da yeni bir bilgi edindiğini savunmaktadır (Kuna, 2004, s. 129).

Jackson bu tür durumlara acının uyandırdığı his ya da kırmızının 'kırmızılık' deneyimi gibi örnekler verir. Ona göre acının ortaya çıkardığı hissi ya da kırmızıya dair öznel deneyimi tamamen fiziksel bir dille ifade etmek mümkün değildir. Bu nedenle söz konusu deneyimlerin fiziksel açıklamalarla tam olarak karşılanamayacağı ileri sürülür (Sandıkçıoğlu, 2020, s. 1222). Bu tartışma, deneyimin öznel karakterinin yalnızca

birinci şahıs perspektifinden erişilebilir olduğu yönündeki görüşle ilişkilidir. Bu bağlamda deneyimin ‘nasıl bir şey olduğu’ fiziksel tanımlarla tam olarak yakalanamayan bir içerik olarak değerlendirilir ve bu yönüyle *qualia* problemiyle bağlantılıdır. Örneğin Mary, kırmızı bir nesneyi gördüğünde bu deneyimin kendine özgü bir niteliğe sahip olduğunu fark edecektir. Başka bir ifadeyle, Mary kırmızı bir nesneyi ilk kez deneyimlediğinde, bunun daha önce sahip olduğu fiziksel bilgilerden farklı bir yön taşıdığını anlayacaktır. Bu bağlamda, Mary’nin elde ettiği bu bilgi ve deneyim, odadan çıkmadan ve kırmızı rengi görmeden önce sahip olmadığı bir bilgi ve deneyimdir (Malatesti, 2004, s. 45).

Her yaşantı öznel bir karakter taşır ve bu nedenle yalnızca deneyimlenerek kavranabilir. Duyguların anlaşılabilmesi zihinsel bir etkinliği gerektirir. Buna karşılık fizikalizm, tüm olguların fiziksel süreçler üzerinden açıklanabileceğini ve zihinsel durumların da fiziksel temele indirgenebileceğini savunur. Bu yaklaşıma göre kırmızının kırmızılığı ya da benzeri nitel deneyimler de fiziksel süreçler aracılığıyla açıklanabilir. Bununla birlikte Jackson, fizik, kimya ve biyoloji gibi doğa bilimlerinin sağlayabileceği tüm bilgilere, hatta evrene ilişkin bütün fiziksel gerçeklere ulaşılmış olsa bile, bu bilgilerin tek başına bir kişinin acıyı deneyimlemenin nasıl bir his olduğu ya da kırmızı rengini görmenin öznel niteliği hakkında deneyimsel bilgi edinmesini sağlayamayacağını Mary’nin Odası düşünce deneyi aracılığıyla ileri sürmektedir (Sandıkçıoğlu, 2020, s. 1222). Fizikalizmi tehdit eden diğer bir düşünce deneyi ise bir sonraki başlıkta detaylı olarak işlenecek olan zombi argümanıdır.

3.3.2. Zombi Argümanı

Chalmers’ın geliştirdiği zombi argümanı da tıpkı Mary’nin Odası gibi, doğrudan fizikalizmi hedef alan bir düşünce deneyidir. Chalmers, *The Conscious Mind* (1996) isimli kitabında bilinçli deneyimin fiziksel süreçlere veya durumlara indirgenemeyeceğini göstermek amacıyla felsefi zombileri içeren argümanını tasarlamıştır ve bu argüman zihin felsefesi tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır.

Chalmers’a göre zihinsel olguların fiziksel olgulara indirgenememesinin en çarpıcı kanıtlarından biri, bir ‘zombi dünyası’ tasavvur edebilmemizdir. Zombi dünyası, fiziksel açıdan bizim dünyamızla birebir aynı olmakla birlikte, bilinçli deneyimin bulunmadığı varsayımsal bir evren olmasıyla da bizim dünyamızdan ayrılır (Chalmers, 2024, s. 220). Bu argümana göre, felsefi bir zombi, bilinçli bir varlıkla -örneğin herhangi bir insanla- atom düzeyinde tamamen özdeş fiziksel yapıya sahip olmasına rağmen bilinçli deneyimler yaşayamayan bir varlıktır. Ellerini kollarını açarak insan eti

yemeye çalışan *Hollywood* zombilerinden farklı olarak felsefi zombiler, davranışsal olarak bilinçli insandan ayırt edilemez; onunla aynı şekilde konuşur, tepki verir ve dışarıdan bakıldığında sıradan bir insan gibi görünür. Ancak fenomenal bilinç düzeyinde, yani öznel deneyim alanında bütünüyle boştur, iç dünyasında yaşantıya dair hiçbir şey yoktur. Chalmers’a göre felsefi bir zombi, bilinçli olmanın ‘nasıl bir şey olduğuna’ ilişkin öznel ve niteliksel deneyimlerden tamamen yoksundur.

Chalmers’ın tanımına göre bir zombi, molekül molekül incelendiğinde dahi tüm fiziksel ve işlevsel özellikleriyle bizden farksız, ancak hiçbir bilinçli deneyimi bulunmayan *ikizimizdir* (Chalmers, 2024, s. 177). Buna göre Chalmers zombi ikizimizi hayal etmemizi ister. Bu ikiz benim yaptığım her şeyi yapar örneğin benim gibi yazı yazar, sorulara cevap verir ve acıya tıpkı benim gibi tepki verir. Fakat tüm bu süreçler sırasında ‘yaşantı’ diyebileceğimiz öznel bir durum hissetmez. Chalmers bu senaryoyu şu sözleriyle betimler:

Benim zombi ikizimin içinde neler oluyor? Benimle fiziksel olarak özdeş ve benimkiyle özdeş bir ortamda bulunduğunu da varsayabiliriz. O benimle işlevsel olarak kesinlikle özdeş olur. Aynı türden enformasyonu işler, girdilere benzer bir şekilde tepki verir, benimkinin tıpatıp aynısı davranışlarla sonuçlanacak biçimde içsel konfigürasyonların uygun uyarlamalarını gerçekleştirir. (...) Sadece bu işleyişe gerçek hiçbir bilinçli deneyim eşlik etmeyecektir, o kadar. Fenomenal bir his mevcut olmayacaktır. Zombi gibi bir şey olmak diye bir şey yoktur (Chalmers, 2024, s. 177-178).

Bu betimleme bilinçli deneyimin sırf fiziksel ve işlevsel tanımlarla açıklanamadığını ortaya koyar. Bu dünyada bizimle aynı fiziksel yapıya sahip varlıklar, yani bizim zombi *ikizlerimiz*, bizim de sergilediğimiz tüm davranışları sergiler ve aynı fiziksel süreçlerden geçer, ancak hiçbir şey deneyimlemezler ne bir acının nasıl hissettirdiği ne de bir tatlının lezzetini algırlar. Bu varlıklar tüm biyolojik ve davranışsal işlevleri eksiksiz yerine getirebilir; örneğin bir zombi acıya tepki verir, renkleri tanır ve konuşur. Ancak Chalmers’a göre bu zombilerde hiçbir öznel deneyim bulunmaz. Onlar için ‘kırmızının nasıl görüldüğü’ ya da ‘acının nasıl hissedildiği’ diye bir şey yoktur. Chalmers’ın ifadesiyle bir zombi fiziksel olarak benimle özdeş olan ancak bilinçli bir deneyim yaşamayan yani içi tamamen boş ve karanlık olan bir varlıktır (Chalmers, 1996, s. 96). Philip Goff zombi argümanını şu şekilde formüle eder:

1. Eğer materyalizm doğruysa, o zaman duygular beyin durumlarıyla özdeşdir.
2. Eğer duygular beyin durumlarıyla özdeşse duyguların beyin durumları olmadan var olması ya da tam tersi mantıksal olarak mümkün değildir. (Bu özdeşlik ilkesinden kaynaklanır)

3. Eğer zombiler mantıksal olarak mümkünse, o zaman beyin durumlarının duygular olmadan var olması mantıksal olarak mümkündür.
4. Dolayısıyla, eğer zombiler mantıksal olarak mümkünse materyalizm yanlıştır.
5. Zombiler mantıksal olarak mümkündür
6. Bu nedenle materyalizm yanlıştır (Goff, 2026, s. 94).

Chalmers tarafından tasarlanan bu argüman zihin felsefesinde “düşünülebilirlik argümanları” (conceivability arguments) olarak bilinen argümanlar sınıfına dahildir. Bu argümanlara göre bazı senaryolar düşünülebilirdir, senaryonun düşünülebilirliği onun mümkün olduğunu ima eder ve bu sebeple zihnin gerçek doğası hakkında yeni bir şeyler gösterdiği varsayılır (Kind, 2017, s.461). Bu çerçevede kişinin kendisiyle mikro-fiziksel açıdan tamamen aynı olan ancak bilinçli deneyimden yoksun bir varlık tasavvur edilebilir. Başka bir ifadeyle, öyle bir senaryo düşünülebilir ki söz konusu varlığın mikro-fiziksel düzeni bireyin kendi fiziksel yapısıyla bütünüyle aynı olsun fakat bilinçli deneyimleri bulunmasın. Burada düşünülebilirlik, mümkün bir dünya senaryosunun zihinde kurulabilmesi anlamına gelir. Örneğin, tek boynuzlu bir atın (unicorn) tasavvur edilmesi mümkündür; kanatlı ya da rengarenk bir atı zihninizde canlandırabiliriz. Buna karşılık, dört köşeli bir üçgen gibi mantıksal olarak çelişkili bir durumu tasavvur etmek mümkün değildir. Benzer şekilde uçan domuzları ya da kare daireleri de düşünebiliriz. “... Uçan domuzlar en azından mantıksal olarak mümkün olmaları bakımından kare dairelere göre küçük bir avantaja sahiptir.” (Goff, 2026, s. 90). Elbette dış dünyada uçan domuzlar olmadığını biliyoruz ancak belki de yer çekimi daha zayıf olsaydı ve domuzlar kanatla evrimleşmiş olsaydı gökyüzünde süzülen domuzları görebilecektik. Buna göre, uçan domuz fikri mantıksal olarak çelişki değildir. Fakat doğa yasaları ne kadar değişirse değişsin kare daireler olamazdı çünkü kare daire fikri mantıksal olarak çelişkilidir. Chalmers’ın felsefi zombileri herhangi bir mantıksal çelişki içermediği için uçan domuz örneğine yakındır (Goff, 2026, s. 90). Yani doğa yasaları daha farklı işleseydi çevremizde dolaşan zombiler olabilirdi.

Elbette felsefi zombiler yalnızca mümkündür ve çoğu insan için önemli olan neyin mümkün olduğu değil neyin gerçek olduğudur. Buradaki mümkün kelimesi felsefede genellikle iki anlamda kullanılır: “*Mantıksal olasılık: Bir şey çelişki içermiyorsa mantıksal olarak mümkündür. Doğal olasılık: Bir şey doğa yasalarıyla tutarlıysa doğal olarak mümkündür.*” (Goff, 2026, s. 95).

Anlaşılabileceği üzere zombi argümanı mantıksal olasılık ile ilgilidir. Diğer bir ifadeyle, zombi dünyası doğal olarak mümkün olmasa bile mantıksal olarak mümkündür. O halde soru şudur: Yalnızca mantıksal olarak mümkün bir ifade nasıl

olurda gerçek dünya hakkında bir görüşü kabul ya da reddetmemize yol açabilir? Burada Goff'un da işaret ettiği çok önemli bir nokta vardır:

Tıpkı Galileo'nun düşünce deneyinin Aristoteles fiziğinin temel dayanaklarından birinde çelişki olduğunu göstermesi gibi, felsefi zombiler de materyalizmde bir çelişki olduğunu göstermektedir. Mantıksal olarak gösterilebilir ki, zombiler mümkün olsa bile -gerçek değil sadece mantıksal olarak mümkün- o zaman materyalizmin doğru olması mümkün değildir (Goff, 2026, s. 91).

Şöyle ki; fizikalistlere göre deneyimlerimiz beyin durumlarıyla özdeşdir. Özdeşlik ilkesine göre, “eğer X ve Y özdeşse, X'in Y olmadan var olması mantıksal olarak imkansızdır (ya da tam tersi).” (Goff, 2026, s. 91). Buna göre, deneyimlerimiz ve beyin durumlarımız özdeş ise ayrı ayrı var olamazlar. Zombiler gibi bilinçsiz ama fiziksel olarak özdeş olduğumuz varlıkların düşünülebilmesi, bilinçle fiziksel süreçler arasında böyle bir zorunlu özdeşliğin bulunmadığını gösterir. Bu sebeple zombi argümanı, fizikalizm ile tutarsızdır. Chalmers zombi argümanı ile bilincin yalnızca üçüncü şahıs bakış açısından açıklanabilir olan davranışsal ve nörofizyolojik verilerle değil, birinci şahıs bakış açısından hissedilen fenomenal deneyimlerle kavranabileceğini göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda Chalmers, ‘kolay problemler’ olarak tanımladığı bilinçle ilgili dikkat, bilgi işleme ve davranış kontrolü gibi işlevlerin bilimsel olarak açıklanabileceğini, ancak ‘zor problem’ olarak adlandırdığı fenomenal bilincin ya da öznel deneyimlerimizin fiziksel açıklanmasının halen mümkün olmadığını ileri sürer (Chalmers, 1996, s. 4).

3.3.3. Kavanozdaki Beyin

Hilary Putnam'ın 1981'de yayımlanan *Reason, Truth and History* adlı eserinde geçen Kavanozdaki Beyin düşünce deneyi temelde René Descartes'ın 1641 tarihli *İlk Felsefe Üzerindeki Meditasyonlar*'ında geliştirdiği kötü cin metaforunun modern bir uyarlamasıdır. Genellikle epistemoloji tartışmalarında kullanılan kavanozdaki beyin düşünce deneyi zihin ile dış dünya arasındaki ilişkinin niteliğini, bilinçli deneyimin güvenilirliğini ve zihinsel içeriğin yalnızca beynin içsel durumlarıyla mı yoksa çevreyle kurulan nedensel ilişkilerle mi belirlendiğini sorgulaması bakımından zihin felsefesinde de önemli bir yere sahiptir. Özellikle bilinç, yönelimsellik, temsil ve zihinsel içerik tartışmalarına katkı sunan bu düşünce deneyi, epistemolojik sonuçlarının yanı sıra zihnin doğasına ilişkin metafizik sorunların da aydınlatılmasında işlevsel bir rol üstlenmektedir.

İlk olarak argümanın epistemoloji alanındaki çerçevesini çizerek başlayabiliriz. İngilizcede *The Brain in a Vat* olarak bilinen BIV, yani kavanozdaki beyin argümanı, özellikle olgu durumlarına dair önermelerin bilgi konusu olup olamayacağını sorgulayan radikal şüphecî bir düşünce deneyi olarak karşımıza çıkar (Öztürk ve Sarı, 2013, s.128). Varsayımsal senaryoya göre bireyin beyni ileri düzeyde bir nöroteknolojik sistem aracılığıyla kafatasından çıkarılarak özel bir kavanozun içine yerleştirilmiştir. Beyin, bir bilgisayar sistemi tarafından sağlanan yapay uyarımlar aracılığıyla dış dünya ile ilişkilymiş gibi deneyimler yaşar. Ancak bu durumda birey, gerçekte dış dünya ile herhangi bir veri-duyum-algı ilişkisi içerisinde değildir, deneyimlediği tüm içerikler bilgisayar tarafından üretilmektedir. Bu nedenle ‘iki elim vardır’ gibi bir önermeler bireyin içinde bulunduğu koşullar göz önüne alındığında gerçek dünyaya karşılık gelen doğrulanabilir içerikler olmaktan çıkar. Dolayısıyla, bir öznenin hem kavanozdaki beyin (BIV) olması hem de dış dünyaya ilişkin güvenilir önermesel bilgiye sahip olması mümkün görünmemektedir. Buna göre;

- P1. Kavanozdaki beyin (BIV) varsayımının yanlış olduğunu bilmemiz mümkün değildir.
- P2. Eğer BIV varsayımının yanlış olduğunu bilmiyorsak, dış dünyaya ilişkin sıradan önermeler (örneğin, iki elimizin olduğunun) doğruluğunu da bilemeyiz.
- C1. O halde dış dünyaya ilişkin bu tür önermeleri bilmiyoruz (Pollock, 1986, s. 3; Dancy, 1985, s. 10).

Yukarıda sunulan argüman, *modus ponens* formunda geçerli bir çıkarımdır, dolayısıyla öncüllerin doğru olması durumunda sonucun yanlış olması mümkün değildir. Bununla birlikte, argümanın geçerliliği ile öncüllerin doğruluğu birbirinden ayrılmalıdır. Söz konusu argümanın asıl tartışma noktası öncüllerinin doğruluğudur. Buna göre, ilk öncülün reddedilmesi oldukça güç görünmektedir. Zira öznenin (S) kavanozdaki beyin (BIV) hipotezinin yanlış olduğunu bilmesini sağlayacak güvenilir bir ölçüt bulunmamaktadır. Gerçek dünyada bulunduğumuzu varsayan realist yaklaşım ile öznenin bir bilgisayara bağlı beyin olduğunu öne süren BIV senaryosu, öznenin deneyimlerinin fenomenolojik karakteri bakımından değil bu deneyimlerin kaynağı bakımından farklılaşmaktadır. Ancak bu fark öznenin deneyimlerine yansımadığından her iki durumda da özne açısından ayırt edilebilir değildir. Öznenin sahip olduğu duyu deneyimleri, onun bir kavanozdaki beyin olmadığını göstermek için yeterli değildir. Çünkü varsayım gereği, her iki durumda da deneyimler niteliksel olarak aynıdır. Bu nedenle özne, yalnızca kendi deneyimlerine dayanarak içinde bulunduğu durumun gerçek mi yoksa simüle mi edilmiş olduğunu belirleyemez. Sonuç olarak BIV

hipotezinin yanlış olduğunu bildiğimizi ileri sürmek ciddi epistemolojik güçlükler ileri sürmektedir (Öztürk ve Sarı, 2013, s. 129).

İkinci öncül dedüktif kapanış (closure) prensibine dayanır. Bu prensip kabaca şunu söyler: Bilgi bilinen bir (mantıksal) gerektirme altında kapalıdır. Buna göre, özne hem S hem P gibi bir önermeyi hem de Q gibi bir önermenin P'nin mantıksal bir sonucu olduğunu biliyorsa, o zaman Q'yu da ayrıca bilmektedir. Bunu ikinci öncül üzerinden şöyle ifade edebiliriz. Diyelim ki iki eliniz var ve siz bunu biliyorsunuz. Ama bu durumda siz bir BIV değilsiniz. Sizin bir BIV olmadığınız, iki eliniz olduğu iddiasının mantıksal bir gerektirmesi olup, eğer siz, iki elinizin olduğu bilgisine ek olarak bu mantıksal gerektirmeyi yani 'eğer iki elim varsa ben bir BIV değilim' önermesini biliyorsanız, o zaman bir BIV olmadığınızı da ayrıca biliyorsunuz. Çünkü iki elinizin olduğunu bilmek sizin bir BIV olmadığınızı bilmeyi gerektirir. Dolayısıyla ikinci öncül, dedüktif kapanış prensibi gereği, bunu tersten ele alarak şunu ortaya koyar: Eğer bir BIV olmadığınızı yani BIV hipotezinin yanlış olduğunu bilmiyorsanız, iki elinin olduğunu da bilmiyorsanız (Öztürk ve Sarı, 2013, s. 219).

Putnam'ın bu argümanı zihin felsefesinde sıklıkla solipsizme karşı kullanılmaktadır. Kavanozdaki Beyin düşünce deneyi ile solipsizm arasında, dış dünyanın varlığına ve bu dünyaya ilişkin bilginin güvenilirliğine yönelik kuşkucu bir yaklaşım bakımından önemli bir ilişki bulunur. Solipsizm, "kişinin kendi zihni ve bedeni haricinde hiçbir şeyin var olamayacağı, yalnızca var olanın, kişinin kendi beni ve zihni olduğunu ifade eden felsefi bir pozisyonudur." (Yardımcı, 2015, s. 191). Buna göre kişi yalnızca kendi zihninin varlığından kesin olarak emindir, dış dünyanın ve diğer zihinlerin varlığını ise tam anlamıyla temellendirilemeyeceğini düşünür. Bu yaklaşım, bireyin tüm deneyimlerinin yalnızca kendi zihninin ürünü olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak dış dünyanın gerçekliğini sorgular.

Putnam'ın Kavanozdaki Beyin düşünce deneyi de benzer biçimde bireyin deneyimlerinin dış dünyaya ilişkin güvenilir bilgi sağlayıp sağlayamayacağı sorununu gündeme getirir. Yukarıda bahsedildiği üzere, düşünce deneyinde, bir kişinin beyni vücudundan ayrılarak besleyici bir sıvı içindeki kavanoza yerleştirilmiş ve gelişmiş bir bilgisayar tarafından gönderilen elektriksel uyarılar sayesinde gerçek dünyada yaşadığına inanması sağlanmıştır. Bu durumda birey, çevresinde insanlar bulunduğunu, nesnelerle etkileşim kurduğunu ve günlük yaşamını sürdürdüğünü düşünmesine rağmen, deneyimlediği tüm yaşantılar gerçekte bilgisayar tarafından oluşturulan bir simülasyondan ibarettir. Bu senaryo, duyuusal deneyimlerin tek başına dış dünyanın

varlığını doğrulamak için yeterli olup olmadığı sorusunu gündeme getirerek epistemolojik kuşkuculuğu güçlendirir.

Bu yönüyle Kavanozdaki Beyin düşünce deneyi ile solipsizm ortak bir problem alanını paylaşır. Her iki yaklaşım da duyuşal deneyimlerin güvenilirliğini sorgulamakta ve bireyin dış dünyanın gerçekten var olduğundan nasıl emin olabileceği sorusuna odaklanmıştır. Deneyimlerimizin bütünüyle yapay olarak oluşturulmuş olma ihtimali, dış dünyanın bilgisine ilişkin kesinliğin sorgulanmasına yol açmıştır ve bu yönüyle radikal kuşkuculuğun temel iddialarını destekler görünmektedir.

Bununla birlikte Putnam'ın bu hayali senaryoyu tasarlamasındaki amacı solipsizmi veya radikal kuşkuculuğu desteklemek değildir. Aksine, düşünce deneyini anlambilimsel bir argüman geliştirmek amacıyla kullanır. Putnam'ın dışsalcı anlam kuramına göre sözcüklerin anlamı yalnızca bireyin zihinsel içerikleri tarafından belirlenmez; aynı zamanda bu sözcüklerin gönderimde bulunduğu nesnelerle kurulan nedensel ilişkilere de bağlıdır. Buna göre kişi gerçekten yaşamı boyunca bir kavanozdaki beyin olsaydı, beyin ve kavanoz gibi kavramlar gerçek beyinlere ve gerçek kavanozlara gönderimde bulunamayacağından 'ben kavanozdaki bir beyinim' önermesi doğru bir biçimde ifade edilemezdi. Dolayısıyla Putnam, Kavanozdaki Beyin düşünce deneyini kullanarak kuşkucu senaryoların kendi içinde tutarsız olduğunu göstermeye çalışmıştır. Diğer bir ifadeyle, bu düşünce deneyi kendi iddiasını çürüten bir yapıdadır (Putnam, 1981, s. 7). Dolayısıyla Kavanozdaki Beyin düşünce deneyi ile solipsizm, dış dünyanın bilgisine ilişkin kuşkucu bir zemini paylaşmalarına rağmen farklı amaçlara sahiptir. Solipsizm dış dünyanın varlığını temellendirmeyi reddeden bir metafizik ve epistemolojik görüş iken, Putnam'ın düşünce deneyi bu tür radikal kuşkucu yaklaşımların anlambilimsel açıdan sürdürülebilir olmadığını göstermeyi hedefler. Bu nedenle Kavanozdaki Beyin düşünce deneyinin solipsizmi destekleyen bir argüman olmaktan ziyade, ona ve benzeri kuşkucu yaklaşımlara karşı geliştirilmiş çağdaş bir eleştiri olarak değerlendirmek daha doğrudur.

3.4. Zihin Felsefesindeki Yapay Zekâ Tartışmaları

Yapay zekâ kavramı son yıllarda zihin felsefesi, bilişsel bilim, mühendislik, hukuk vb. alanlarda giderek daha fazla tartışılmaktadır. Özellikle felsefe açısından bakıldığında yapay zekanın yalnızca teknik bir gelişme olmadığı aksine bilinç, anlama ve zihin gibi temel kavramları yeniden tartışmaya açtığı görülmektedir. Bu durum yapay zekanın felsefe ile nasıl bir ilişki kurduğu ve gelecekte felsefi tartışmaları ne yönde etkileyeceği sorularını da gündeme getirir.

Meselenin ayrıntılarına geçmeden önce, kavramsal bir açıklık sağlamak amacıyla güncel tartışmalarda *yapay* ve *zekâ* kavramlarından ne anlaşılması gerektiğini ortaya koymak yararlı olacaktır. *Yapay* kavramı, başlangıçta gerçeklikten uzak, sahte ya da düzmece olana işaret ettiği düşüncesiyle eleştirilmiş olsa da zaman içinde yapay zekâ literatüründe yerleşik bir kullanım kazanmıştır (Nilsson, 2018, s. 18). Bununla birlikte, gündelik dilde *yapay* sözcüğü farklı anlamlarda kullanılır. Doğan'a (2019, s. 19) göre bu kullanımlar iki temel kategori altında sınıflandırılabilir. İlk anlam, görünüş ve işlev bakımından doğal örneğiyle büyük ölçüde aynı olmakla birlikte insan eliyle üretilmiş olmasından kaynaklanan yapaylıktır. Örneğin yapay ışık, doğal ışığın insan yapımı bir karşılığıdır ve doğal ışığın temel işlevi olan aydınlatmayı yerine getirir. İkinci anlam ise yalnızca görünüş açısından doğal örneğini taklit eden, ancak onun işlevsel ve ontolojik özelliklerini taşımayan yapaylıktır (Doğan, 2019, s. 19). Bu duruma örnek olarak yapay çiçekler verilebilir. Yapay çiçekler, doğal çiçeklerin görünümünü taklit etseler de canlılık ve biyolojik işlev bakımından gerçek çiçeklerle aynı özelliklere sahip değildir (Doğan, 2019, s. 19). Yapay zekâ tartışmalarında kullanılan yapay kelimesi Doğan'ın yaptığı ayırım esas alındığında birinci anlamdaki yapaylığa daha yakındır. Bunun nedeni, yapay zekâ sistemlerinin yalnızca zekânın görünüşünü taklit etmeyi değil, belirli bilişsel işlevleri de yerine getirmesini amaçlamasıdır.

Zekâ kavramı ise bilgisayar bilimci Nils J. Nilsson tarafından "bir varlığın kendi ortamında doğru biçimde işlev görmesini sağlayan nitelik" şeklinde tanımlanmıştır (Nilsson, 2018, s. 13). Gilbert Ryle'e göre zekâ; zeki, dikkatli, yöntemli, keşfedici, eleştirel, anlayışlı ve mantıklı olma gibi çeşitli zihinsel ve davranışsal niteliklerin bütününden oluşur (Ryle, 2011, s. 94). Yapay zekâ alanının önemli isimlerinden John McCarthy, bir varlığın zekaya sahip olmasını, zekâ gerektiren bir çerçevede uyum sağlayabilme, karmaşık problemleri çözebilme, dış dünyadan edindiği bilgileri işleyerek uygun yanıtlar verebilme ve bu doğrultuda görevleri yerine getirebilme kapasitesi üzerinden tanımlar (Aydın, 2013, s. 17). Bu farklı zekâ tanımlarından hareketle bilgisayarların da insanların sahip olduğu zekâ düzeyine sahip olup olamayacağı tartışılmaktadır.

Doğal sistemlerin sahip olduğu her türden bilişsel etkinliğin, daha yüksek bir başarı düzeyinde, yapay sistemlere nasıl aktarabileceği inceleyen bir bilim dalı olarak yapay zekâ, bilgi işleme, doğal dil işleme, yapay görme, makine öğrenimi, robotik ve benzeri alanları kapsayan, bilgisayar tabanlı simülasyon uygulamalarına dayalı çok yönlü bir çalışma alanı olarak tanımlanır (Yeşilkaya, 2022, s. 100). Yapay zekâ alanı, bilgisayar programları aracılığıyla düşünme, akıl yürütme, problem çözme ve bilişsel

yetenekleri taklit etmeye yönelik çalışmaları kapsar. Bu alan bilgisayar biliminin, insan benzeri dil kullanma, öğrenme, akıl yürütme ve problem çözme gibi işlevlere sahip sistemler geliştirme amacı taşır.

Yapay zekâ çalışmaları günümüzde ortaya çıkmış ani bir olgu olmayıp uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir. Bu çalışmada tüm tarihsel gelişmelere yer vermek elbette mümkün değildir ancak tartışmalar açısından iyi bilinen bir örnek üzerinden ilerlemek faydalı olacaktır. Bu bağlamda 1997 yılında IBM tarafından geliştirilen Deep Blue adlı program ile dünya satranç şampiyonu Garry Kasparov arasında gerçekleştirilen karşılaşma dikkat çekicidir. Maç sonucunda Kasparov'un Deep Blue'ya yenilmesi bazı çevreler tarafından yapay zekanın insan zekasına yönelik ilk somut meydan okuması olarak yorumlanmıştır. Saniyede milyarlarca işlem gerçekleştiren Deep Blue'nun bu teknik başarısına rağmen dil ve iletişim becerilerinden yoksun olup olmadığının tartışılması yapay zekâ alanında önemli bir ayrımı ortaya çıkarmıştır. Bu örnek, aynı zamanda, yalnızca hesaplama gücünün zekâ ve anlama ile özdeşleştirilemeyeceğine yönelik eleştirileri de beraberinde getirir (Kaku, 2014, s. 76).

Zihin felsefesinin temel problemlerinden biri, insan zihninin doğasının nasıl açıklanacağı ve bu yapının yapay sistemler aracılığıyla yeniden üretilebilir olup olmadığıdır. Bu problem, düşünme, anlama ve bilinç gibi zihinsel özelliklerin yalnızca biyolojik varlıklara mı özgü olduğu, yoksa uygun biçimde tasarlanmış yapay sistemlerde de ortaya çıkıp çıkamayacağı sorusu etrafında şekillenmektedir. Yapay zekâ alanındaki gelişmeler, insan benzeri bilişsel performans sergileyen sistemlerin gerçekten düşünebildiği veya bilinç sahibi olup olamayacağı tartışmalarını yeniden gündeme taşımış; buna bağlı olarak insan zihninin yalnızca bilgi işleme süreçlerinden ibaret olup olmadığı ya da bunun ötesinde özgün nitelikler içerip içermediği sorusu önem kazanmıştır. Alan Turing tarafından geliştirilen Turing Testi, dilsel ve davranışsal açıdan insandan ayırt edilemeyen bir performans sergileyen makinenin düşünme yetisine sahip olduğunun kabul edilebileceğini öne süren bir düşünce deneyidir. Buna karşılık John Searle'ün Çince Odası düşünce deneyi, sembollerin kurallara uygun biçimde işlenmesinin gerçek anlamayı gerektirmediğini ileri sürerek yapay zekâ sistemlerinin bilinç, anlama ve gerçek zihinsel durumlara sahip olabileceği iddiasını eleştirel biçimde sorgulamaktadır.

3.4.1. Turing Testi

İkinci Dünya Savaşı sonrası Alan Turing tarafından geliştirilen fikirler ve John von Neumann'ın ortaya koyduğu bilgisayar modeli modern elektronik bilgisayarların

teorik temellerini oluşturmuştur. Savaş yıllarında Turing, Alman ordusunun şifreleme sistemi olan Enigma üzerinde çalışarak kriptografik çözümler geliştirmiştir (Güzeldere, 1998, s. 33). 1928–1945 yılları arasında kullanılan *Enigma* Alman ordusu içinde güvenli iletişimi sağlamak üzere tasarlanmış elektromekanik bir şifreleme sistemidir (Koyuncu, 2015, s. 22). Bu sistemin zmne yönelik çalışmalar hesaplama fikrinin gelişiminde önemli bir aşama oluşturmuş ve modern bilgisayar düşüncesine zemin hazırlamıştır. Makinelerin düşünüp düşünemeyeceği ve makinelere hangi ölçütler temelinde zekâ atfedilebileceği günümüzde de tartışılmaya devam eden konulardandır. Bu soruya yanıt arayan Alan Turing, 1950 yılında *Mind* dergisinde yayımlanan *Hesaplama Makineleri ve Zekâ* (Computing Machinery and Intelligence) başlıklı makalesinde, bir makinenin zeki davranışlar sergileyip sergilemediğini belirlemeye yönelik olarak Turing Testi olarak bilinen bir yöntem önermiştir. Turing Testi, bir makinenin konuşma ortamında insanlardan ayırt edilemeyecek davranışlar sergileyip sergileyemediğini değerlendirmeyi amaçlayan davranışsal bir ölçüt sunar. Bu yönüyle test, yalnızca yapay zekâ araştırmalarına pratik bir değerlendirme aracı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda yapay zekya sahip bir makinenin düşünüp düşünemeyeceği ve düşünmenin hangi ölçütler temelinde değerlendirilebileceği sorunlarını da zihin felsefesinin temel tartışma konuları arasına taşımuştur.

Turing’e göre makinelerin düşünüp düşünemeyeceği sorusu, doğrudan tartışmaya konu edilmesi bakımından problemlili bir sorudur ve bu nedenle felsefi açıdan yeniden formüle edilmesi gerekir (Turing, 1950, s. 442). Ona göre ‘düşünme’ ve ‘makine’ gibi kavramlar gündelik dilde değişken anlamlara sahip olduğundan, bu kavramların sözlük tanımlarına dayanarak yapılacak bir tartışma sağlıklı sonuçlar üretmeyecektir. Bu nedenle Turing, sorunun doğrudan tanımlar üzerinden değil, davranışsal bir ölçüt aracılığıyla ele alınması gerektiğini savunur (Turing, 2021, s. 17). Bu yaklaşım doğrultusunda “Makineler düşünebilir mi?” sorusu, *Taklit Oyunu* olarak adlandırdığı düşünce deneyi çerçevesinde yeniden yapılandırılır:

Sorunun yeni hali, “taklit oyunu” dediğimiz bir oyun üzerinden tanımlanabilir. Bu oyun, bir erkek (A) ve bir kadın (B) ve cinsiyeti fark etmeksizin bir sorgulayıcı ile üç kişi arasında oynanmaktadır. Sorgulayıcı, diğer iki kişiden ayrı bir odadadır. Sorgulayıcının oyundaki amacı, diğer iki kişiden hangisinin erkek hangisinin kadın olduğunu belirlemektir. A ve B kişilerini, X ve Y etiketleri ile bilir ve oyunun sonunda “X eşittir A ve Y eşittir B” ya da “X eşittir B ve Y eşittir A” sonucuna varır. Sorgulayıcı, A ve B kişilerine birtakım sorular sorabilir ... (Turing, 2021, s. 17-18).

şimdi ise “A kişisinin rolünü bir makine üstlenirse ne olur?” sorusunu soruyoruz. Sorgulayıcı, oyun bu şekilde oynandığında oyunun bir erkek ve bir kadın arasında

oylandığındaki oranda mı yanlış karar verecek? Bu sorular, orijinal sorumuz olan “Makineler düşünebilir mi?” sorusunun yerini alacak (Turing, 2021, s. 18).

Pasajdan da anlaşılacağı üzere Turing oyunda sorgulayıcının haberi olmaksızın A’nın yerine geçirilen ve sorgulayıcıyı yanıltmayı başaran bir bilgisayar tartışmaya başlar. Bu noktada “Bilgisayarlar düşünebilir mi?” sorusunun yerine şu soruyu sorar: “Acaba A’nın yerini bir bilgisayar alırsa ne olur?” ya da “Acaba, sorgulayıcının sadece insanlardan oluşan düzenekte varacağı yanlış karar sıklığı, bir bilgisayarla bir insandan oluşan yeni düzenekte varacağı yanlış karar sıklığı gibi mi olacak?” (Turing, 1950, s. 442). Turing’e göre, sorgulayıcının hangi katılımcının insan, hangisinin bilgisayar olduğunu güvenilir biçimde ayırt edememesi hâlinde, bilgisayarın oyunu başarıyla tamamladığı kabul edilir. Kendi ifadesiyle;

Bence elli yıla yakın bir zamanda 10⁹ a yakın bir bellek kapasitesine sahip olan bilgisayarları, taklit oyununu o kadar iyi bir derecede oynayabilecek şekilde programlamak mümkün olacak ki ortalama bir sorgulayıcının beş dakikalık sorgulamadan sonra doğru tanımlama ihtimali yüzde 70’ten fazla olmayacaktır (Turing, 2021, s. 26).

Bu durumda söz konusu sistemin testi geçtiğı ve zeki bir varlık olarak değerlendirilebileceğı ileri sürülür. Makinelerin düşünüp düşünemeyeceğı ile makinelerin sorgulayıcıyı insan olduğuna ikna edip edemeyeceğı, yani insan davranışını ne ölçüde taklit edebileceğı, birbirinden farklı iki sorudur. Turing Testi, bir makinenin insan davranışına eşdeğer ya da insandan ayırt edilemeyecek düzeyde akıllı performans sergileyip sergileyemediğini ölçmeye yönelik davranışsal bir ölçüt sunar. Turing’e göre makinelerin düşünüp düşünemeyeceğı sorusu ise, doğrudan ele alındığında kavramsal belirsizlikler içerdiği için tartışmaya gerek duyulmayacak kadar anlamsızdır (Turing, 2021, s. 26). Turing’in ilk soruyu anlamsız bularak ikinci soruya yönelmesi, düşünme kavramını teorik bir tanım üzerinden değil gözlemlenebilir bir ölçüt aracılığıyla belirlemeye dayanan işlemsel bir tanım girişimi olarak değerlendirilmektedir (Dennett, 2003, s. 300). Bu yaklaşım, kavramsal bir tanım yapmak yerine bir olguyu ölçülebilir göstergeler üzerinden değerlendirmeye dayanan işlemsel tanım anlayışını ortaya koyar. Buna göre bir kavramın ne olduğu sorusu yerine, o kavramı temsil ettiği kabul edilen özelliklerin ne ölçüde gerçekleştiğı sorgulanır. Turing’in ‘makineler düşünebilir mi?’ sorusunu doğrudan tanımlamak yerine davranışsal bir ölçüt üzerinden ele alması da bu tür bir işlemsel yaklaşımın örneğı olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, Turing’in önerdiği bu davranışsal yaklaşım, düşünme ve zekâ

kavramlarının nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin tartışmaları tamamen ortadan kaldırmamıştır. Nitekim birçok filozof, makinelere zekâ atfedebilmek için öncelikle düşünme ve zekâ kavramlarının ne anlama geldiğinin açıklığa kavuşturulması gerektiğini savunmaktadır. Bu tartışma hattında, “Makineler düşünebilir mi?” sorusuna verilen yanıtın, düşünme ve zekâ kavramlarının öncelikle ne anlama geldiğinin belirlenmesine dayandırıldığı görülmektedir. Bu anlayışa göre, bir makinenin ya da dijital bir yazılımın düşünüp düşünemeyeceği ya da zekâyâ sahip olup olamayacağı, söz konusu tanımlar temel alınarak değerlendirilir. Ancak bu terimler üzerinde bir uzlaşıya varılamadığından, bu alanda birbirinden farklı zihin teorileri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Turing, yukarıda da bahsedildiği üzere, bir makinenin zekâyâ sahip olup olmadığının, *Taklit Oyunu* çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürer. Buna göre, sorulan sorulara bir insanın vereceği yanıtlara benzer yanıtlar üretebilen ve bu açıdan insanla ayırt edilemeyen bir makine, söz konusu test bağlamında zekâ sahibi olarak değerlendirilebilecektir (Turing, 1950, s. 435). Turing’in yaklaşımına göre, bir makinenin zekâsı, insan davranışına benzer biçimde sergilediği performans üzerinden değerlendirilmektedir. İnsanlarda zekâ, genellikle zekâ gerektiren görevlerde gösterilen başarı üzerinden değerlendirildiğinden, benzer bir yaklaşım Turing bağlamında makineler için de geçerli kılınmaktadır; yani makinenin davranışsal olarak insanla ayırt edilemeyecek performans sergilemesi zekâ atfı için temel ölçüt olarak görülmektedir. Bununla birlikte, makineden yalnızca insan benzeri davranışlar sergilemesi değil şiir yazma, beste yapma, problem çözme gibi bilişsel etkinlikleri bilinçli bir şekilde gerçekleştirmesi de beklenir. Ancak burada temel bir soru ortaya çıkar: Bir makine belirli bir konuda zekice bir tartışma yürütebiliyorsa, duygulara ya da öznel deneyimlere sahip olmaması onun gerçekten düşünüp düşünmediğini tartışmalı hâle getirir mi? Bu durum, Turing Testi’nin yalnızca davranışsal performansı ölçtüğü, ancak bilinç ve öznel deneyim gibi zihinsel olguları açıklayıp açıklayamadığı sorusunu da gündeme getirmiştir.

Moor’un işaret ettiği üzere Turing’in öne sürdüğü bu test, beynin bir makine ya da makinenin bir beyin olduğu varsayımına dayanmamaktadır. Turing, söz konusu testte olası bilgisayar etkinlikleri ile düşünme kavramı arasında bir bağ olup olmadığını incelemeyi amaçlamıştır (Moor, 1976, s. 250). Turing Testi’nin en dikkat çekici yönlerinden biri, insan zihninin uygun biçimde kodlanmış bir bilgisayar programı olarak ele alınabileceği düşüncesine zemin hazırlamasıdır. Düşünme; bilme, imgeleme, değerlendirme ve karar verme gibi çeşitli bilişsel süreçleri içeren karmaşık

bir etkinliktir. Turing'e göre, bilgisayarların bu süreçlerin en azından bir kısmını yerine getirebilmesi, düşünmenin yalnızca insana özgü bir yeti olarak görülmesini tartışmalı hâle getirir. Bu nedenle Turing, düşünme kavramının kullanımının ilkesel olarak hem insanlar hem de bilgisayarlar için geçerli olabileceğini savunmaktadır (Rapaport, 2003'ten aktaran Dore, 2012, s. 27). Nitekim Taklit Oyunu, bilgisayarların düşünebildiği yönündeki hipotezi destekleyebilecek tümevarımsal kanıtlar sunma potansiyeline sahip olması bakımından önem taşımaktadır (Moor, 1976, s. 249). Turing, testi başarıyla geçen bir bilgisayarın zekâ sahibi olarak değerlendirilebileceğini savunmakla birlikte, bunun aynı zamanda söz konusu bilgisayarın bilinçli olduğunu kanıtladığını da ileri sürmemektedir.

Sonuç olarak Turing, Taklit Oyunu'nda başarılı olan bir bilgisayarın, farklı konu alanlarını kapsayan geniş ve ayrıntılı bir sorgulama sürecinden geçebilmesini, insan düzeyinde düşünme kapasitesine sahip olduğunun önemli bir göstergesi olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede Turing, makine ile insan arasında bir benzerlik ilişkisi kurmakta ve bilgisayarın gelişimini çocuğun zihinsel gelişim süreciyle karşılaştırmaktadır. Ona göre, tıpkı bir çocuğun eğitim ve deneyim yoluyla yetişkin zihinsel yetilerine ulaşması gibi, bir makine de uygun biçimde eğitildiğinde benzer bir gelişim gösterebilir (Turing, 2021, ss. 37-42). Bu bağlamda Turing, çocuğun zihnini, başlangıçta sınırlı sayıda mekanizmaya sahip ancak eğitim süreciyle biçimlendirilebilen bir sistem olarak tasvir etmektedir Turing'e göre, öğrenen bir makinenin en önemli özelliklerinden biri, eğitim süreci ilerledikçe davranışlarının bütünüyle öngörülebilir olmaktan çıkmasıdır. Öğretmen, makinenin davranışlarını belirli ölçüde yönlendirebilse de makine içerisinde gerçekleşen tüm süreçleri ayrıntılı biçimde takip edemeyebilir. Bu durum, geleneksel bilgisayar anlayışından farklıdır. Zira klasik hesaplama anlayışında, makinenin her aşamada hangi işlemi gerçekleştirdiği tam olarak bilinebilirken, öğrenen makinelerde eğitim süreci sonucunda ortaya çıkan davranışların tamamı önceden öngörülemez. Turing'e göre, akıllı davranış da tam olarak bu noktada ortaya çıkmakta; katı ve tamamen belirlenmiş işlemlerden ziyade, öğrenme ve deneyim yoluyla şekillenen esnek davranış örüntüleri zekânın gelişiminde belirleyici olmaktadır (Turing, 2021, ss. 37-42).

Turing Testi'ni başarıyla geçen bir bilgisayarın gerçekten düşünüp düşünmediği konusu, yapay zekâ tartışmalarında önemli bir yer tutar. Turing'in fikirlerine yönelik en etkili eleştirilerden biri John Searle tarafından yapılmıştır. Searle'e göre, bir makinenin Turing Testi'ni geçmesi, onun gerçekten düşündüğünü göstermek için yeterli değildir; çünkü zekâ ve düşünme yalnızca davranışsal performansla indirgenemez

ve bilinç ile anlama gibi unsurları da içerir (Searle, 2004, s. 133). Yapay zekâ araştırmalarını zeki makineler geliştirme girişimi olarak değerlendiren Searle, sayısal bilgisayarların insan zihni ve zekâsının doğru bir modeli olup olamayacağını sorgulamaktadır (Searle, 1996, s. 16). Ona göre bilgisayarlar, sembolleri yalnızca biçimsel kurallara göre işlemekte, ancak bu sembollere herhangi bir anlam yükleyememektedir. Dolayısıyla Turing ile Searle arasındaki temel ayrım, zekânın davranışsal performans temelinde mi, yoksa bilinç ve anlama yetisi temelinde mi değerlendirilmesi gerektiği noktasında ortaya çıkmaktadır. Searle, bu eleştirisini "Çince Odası Argümanı" olarak bilinen düşünce deneyi aracılığıyla temellendirmeye çalışmaktadır (Searle, 1996, ss. 44-45).

3.4.2. Çince Odası Argümanı

Günümüzde geliştirilen robotlar ve bilgisayar programları insan davranışlarını belirli ölçülerde taklit etmektedir. Buna rağmen yapay zekânın henüz duygulara dayalı eylemleri gerçekleştirme konusunda yeterli başarıyı gösteremediği düşünülür (Çelebi, 2019, s. 354). Yapay zekâ disiplini insan beynini biyolojik bir makine olarak ele almakta ve bu yapının işleyişinin yapay sistemler aracılığıyla modellenebileceğini varsaymaktadır. John Searle, yapay zekâ tartışmaları kapsamında, beynin dijital bir bilgisayar, zihnin ise bir bilgisayar programı olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ve beyin süreçlerinin bir bilgisayarda simüle edilip edilemeyeceği soruları üzerinde durmuştur. Searle, bu çerçevede yapay zekâyı 'zayıf yapay zekâ' ve 'güçlü yapay zekâ' olmak üzere iki gruba ayırır. Searle'e göre zayıf yapay zekâ, bilgisayarların insan zihnini anlamak için bir araç olarak kullanılabileceği düşüncesine karşılık gelir; ancak bu durum bilgisayarların gerçekten düşünebildiğinin ya da bilinç sahibi olduğunun bir göstergesi değildir. Searle, bilgisayarların insan gibi akıl yürütme veya duygulara sahip olma kapasitesine sahip olmadığını savunur. Bu nedenle zayıf yapay zekâ yaklaşımı, yapay sistemlerin insan beyninin birebir bir kopyası olmasalar da belirli işlevlerini taklit edebileceğini öne süren temkinli bir görüştür (Searle, 2018, s. 20).

Güçlü yapay zekâ yaklaşımında ise insan beyni söz konusu olduğunda temel olarak biyolojik bir olgudan değil, bilgi işleyen bir sistemden söz edilir. Bu görüşe göre beyin, insan zekâsını oluşturan programları barındıran bir donanım gibi değerlendirilebilir. Dolayısıyla doğru girdi ve çıktılara sahip herhangi bir fiziksel sistemin, insan zekâsıyla aynı düzeyde bir zekâyı sahip olabileceği ileri sürülür. Buna göre, uygun şekilde programlanmış bir bilgisayarın yalnızca insan davranışlarını taklit

etmekle kalmayıp gerçekten anlayabileceği ve zihinsel durumlara sahip olabileceği savunulmaktadır (Searle, 2018, ss. 19-20). Güçlü yapay zekâ bilgisayarların da insanların sahip olduğu bilişsel yetilerin tamamına sahip olabileceği fikrini savunduğu için oldukça iddialı bir görüştür ve Searle’ün Çince Odası düşünce deneyiyle yaptığı itiraz güçlü yapay zekâ anlayışına yöneliktir.

Bilgisayarlar soyut simgelerden oluşan biçimsel kurallar aracılığıyla çalışır ve zihin bu süreçte yalnızca sembollerin işlenmesine dayalı bir hesaplama gerçekleştirir. Makine belirli kurallara göre simgeleri silme, yazma ve dönüştürme işlemlerini yerine getirir. Ancak Searle’e göre bu simgeler tek başına herhangi bir anlam içermez; çünkü bilgisayar yalnızca sözdizimsel işlemlerle çalışır ve anlamı manipüle eder (Searle, 2005, s. 41). Makine kendisine verilen program doğrultusunda hareket eder. Searle, söz dizimsel olarak nitelendirilen bu programların zihnin işleyişiyle programın işleyişini özdeş olarak kabul edilmesinin tamamen hatalı olduğu ileri sürer. Çünkü bir zihne sahip olmak, yalnızca söz dizimsel işletim veya biçimsel kurallara sahip olmaktan çok daha öte bir nitelik gerektirir (Searle, 2005, ss. 41-42). Örneğin, belirli bir zihne yönelik yürütülen düşünceler, o zihnin içerdiği biçimsel özellikler aracılığıyla söz konusu zihnin içeriklerinin var olduğunu gösterir. Bu nedenle bir bilgisayar programı hiçbir zaman gerçek bir zihin ile eşdeğer olamaz. Çünkü zihinde söz diziminden tamamen farklı anlamsal bir yapı ve içerik bulunur.

Searle 1980’de yayımladığı *Minds, Brains and Programs* adlı makalesinde kendi argümanını ortaya koyarak bilince sahip olmanın söz dizimsel veya biçimsel kuralla sahip olmaktan çok daha fazlası olduğunu göstermeye çalışmıştır. Searle bu amaç için tasarladığı ve literatürde Çince Odası Argümanı olarak bilinen düşünce deneyini şu sözleriyle aktarır:

Bir grup bilgisayar programcısının, bilgisayarın Çince anlamasını ve anında çeviri yapmasını, bir bilgisayarın Çince anlamasını ve anında çeviri yapmasını sağlayacak bir program yazdığını düşlemeyin. Örneğin Çince bir soru sorulduğunda, bilgisayar bu soruyu belleğindeki ya da veri tabanındaki bilgiyle karşılaştırarak ve soruya uygun olan Çince cevap verecektir. Bilgisayarın yanıtlarının, anadili Çince olan birininki kadar şiveye uygun olduğunu varsayalım. Şimdi bu bağlamda, bilgisayarın Çince anladığını, en iyi biçimde anladığını, Çinlilerin Çince anladığı kadar kusursuz anladığını söyleyebilir miyiz? Bir odada kilitli olduğunu düşünün; odada, üzerlerinde Çince tabelalar bulunan sepetleri olsun. (Benim gibi) tek sözcük Çince anlamadığınız düşlemeyin. Ama elinizde Çince tabelaları İngilizce olarak açıklayan bir kural kitabı bulunsun. Kurallar Çinceyi tamamen biçimsel olarak, yani sözdizimlerine uygun olarak açıklarlar; anlamlarına göre değil... Kural şunu söyleyebilir: “Bir numaralı sepette filanca tabelayı al ve iki numaralı

sepette aldıgın, falanca tabelanın yanına koy.” Şimdi, odaya başka Çince simgelerin getirildiğini ve size Çince simgeleri Odanın dışına götürmek için, başka kurallar da verildiğini varsayın. Odaya getirilen ve sizin tarafınızdan bilinmeyen simgelerin oda dışındakilere ‘soru’ diye; sizin oda dışına götürmeniz istenen simgelerin ise ‘soruların yanıtları’ diye adlandırıldığını düşünün. Dahası bu programı yazarlar da bu simgeleri işleten siz de çok ustasını, verdiğiniz yanıtlar anadili Çince olan birininki kadar kusursuz. Siz kilitli odanın içinde kendi simgelerinizi karıştırıyorsunuz ve gelen Çince simgeler yanıt olarak en uygun Çince simgeleri dışarıya veriyorsunuz (Searle, 2005, s. 39-40).

Searle’e göre düşünce deneyinin temel mantığını kavramak oldukça basittir. Kişi, biçimsel bir bilgisayar programının kurallarını izleyerek çeşitli işlemler gerçekleştirdiğinde dışarıdan gözlem yapan biri için Çinceyi anlıyormuş gibi görünebilir. Ancak gerçekte tek bir Çince kelimenin anlamını bilmemektedir. Searle, buradan hareketle, en uygun programın uygulanması durumunda bile kişinin Çinceyi anlamadığını ileri sürer. Eğer program kişiye gerçek bir anlama kazandırmıyorsa, herhangi bir bilgisayarın da Çinceyi gerçekten anladığını söylemek mümkün değildir (Searle, 2005, s. 40). Eş deyişle, eğer biz Çinceyi anlamıyorsak bir bilgisayarın da anlaması mümkün değildir. Bu bağlamda bilgisayarlarda da tıpkı insanlarda olduğu gibi, yalnızca Çince ifadeleri biçimsel olarak işleyen bir programın varlığından söz edilebilir (Searle, 2005, ss. 40-41).

Searle’e göre bir dili anlayabilmenin temel koşulu, yalnızca sembolleri bilmek değil, aynı zamanda zihinsel durumlara sahip olmaktır. Sembollerin anlamlandırılabilmesi için onların içerdiği anlamın kavranması gerekir. Bu bağlamda bilgisayarların herhangi bir şeyi anlaması gerekmez; çünkü bilgisayarlar yalnızca sembolleri, yani sıfır ve birlerden oluşan biçimsel yapıları manipüle ederek işlem gerçekleştirirler. Buna karşılık zihin, yalnızca biçimsel sembollerden ibaret olmayıp semantik bir içeriğe de sahiptir. Searle bu nedenle güçlü yapay zekâ iddiasını reddeder ve bu görüşü ‘sentaks, semantik değildir’ ifadesiyle özetler (Searle, 2005, s. 48).

Searle’e göre zihinde biçimsel sembollerin işlenmesinin ötesinde daha fazla bir süreç gerçekleşmektedir; zihinsel durumlar aynı zamanda içeriğe sahiptir. Örneğin, İngilizce düşünüldüğünde zihinden geçen kelimeler yalnızca yorumlanmamış biçimsel semboller değildir. Searle, bu kelimelerin anlamlarının da bilindiğini ileri sürer. Bu bağlamda zihinsel süreçler semantik bir içerik barındırır. Searle’e göre zihnin yalnızca bir bilgisayar programı olarak açıklanması mümkün değildir; çünkü biçimsel sembollerin varlığı, insan ya da yüksek düzey hayvan zihninde bulunan semantik içeriği açıklamak için yeterli değildir (Searle, 2020, s. 20-21).

Bir bilgisayar programı Çinceyi anlamaya yönelik olarak tasarlanmış olsa bile, bu programın gerçek anlamda Çince anladığı söylenemez. Bu nedenle yalnızca bilgisayarlar değil, girdi-çıktı temelli işlem yapan hiçbir sistemin de bu tür bir anlama yetisine sahip olduğu ileri sürülemez. Searle, bunun temel gerekçesini söz konusu sistemlerin insan zihnine özgü belirli niteliklerden yoksun olmasıyla açıklar. Bu doğrultuda, biçimsel işlem süreçlerinin dilin gerçek anlamını kavramak için yeterli olmadığı sonucuna ulaşır. Bu durum, yapay zekânın dil anlama kapasitesine ilişkin temel bir sınırlılığa işaret eder (Searle, 2021, s. 93).

Turing makinelerin düşünebileceği fikrini ilk kez “Makineler düşünebilir mi?” sorusu üzerinden tartışmaya açmış ve bu soruya bir önceki bölümde de değinildiği üzere, Turing testi adını verdiği test ile yanıtlamaya çalışmıştır. Bu teste göre zihin ve bilgisayar farklı içsel yapılara sahip olsalar da aynı girdilere benzer çıktılar üretebildikleri ölçüde işlevsel açıdan eşdeğer kabul edilebilirler (Günday, 2003, s. 109) Searle ise güçlü yapay zekanın yalnızca programlar ve hesaplama süreçleri aracılığıyla zihin oluşumunu açıklamakta yetersiz kaldığını *Akıllar, Beyinler ve Bilim* adlı eserinde dört temel düşünce üzerinden temellendirmektedir:

1. Zihnin nedeni beyindir.
2. Söz dizim, anlam için yeterli değildir.
3. Bilgisayar programları, bütünüyle kendi biçimsellikleri, söz dizimsellikleri ya da yapıları çerçevesinde açıklanırlar.
4. Zihinde zihinsel içerik vardır; zihin özellikle anlam içeriğine sahiptir.

Searle, ilk öncülünde zihinsel süreçlerin ortaya çıkış nedeninin, beynin içsel ve nörolojik süreçleri olduğunu ileri sürer. Anlamayı ve düşünmeyi mümkün kılan zihinsel durumlar, beynin doğal ve biyolojik bir özelliğidir. Bir bilgisayar programının beynin işlevlerini yerine getirmede yetersiz kalması, beynin salt sayısal ya da biçimsel işlemlerden ibaret olmadığını göstermektedir (Searle, 2005, s. 47) İkinci öncülde sözdizimsel işlemlerin tek başına anlamın ortaya çıkması için yeterli olmadığını vurgulamakta; bu nedenle yalnızca dilsel çıktılara veya konuşma performansına bakarak bir bilgisayarın ‘anladığını’ söylemenin mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Üçüncü öncülde ise beynin zihinsel içeriğe sahip olduğunu; düşünce, inanç ve arzuların belirli nesne ve durumlara yönelen bir ‘hakkında olma’ (yönelimsellik) özelliği taşıdığını ileri sürmektedir (Searle, 2005, s. 48). Özetle, bilgisayarlar için sözdizimsel (sentaktik) işlemler temel iken, bilinç söz konusu olduğunda anlam (semantik) önceliklidir. Bu nedenle bilincin salt bir bilgisayar programı olarak var olması mümkün değildir (Günday, 2003, s. 140).

4. DÜŞÜNCE DENEYLERİNİN EPİSTEMİK STATÜSÜ

4.1. Epistemik Statü Kavramından Anlaşılanlar

Tezin dördüncü bölümünün temel amacı, üçüncü bölümde ele alınan düşünce deneylerinin epistemik statüsünü değerlendirmektir. Ancak bu değerlendirmeye geçmeden önce ‘epistemik statü’ kavramından ne anlaşılması gerektiğinin açıklığa kavuşturulmasında fayda var. Bu doğrultuda, öncelikle bilimde ve felsefede kullanılan düşünce deneyleri kısaca karşılaştırılacak, ardından bu karşılaştırma temel alınarak felsefede kullanılan düşünce deneylerinin epistemik statüsüyle neyin kastedildiği netleştirilmeye çalışılacaktır.

Bilindiği üzere, düşünce deneyleri hem bilim hem de felsefede yaygın olarak başvurulmuş epistemik araçlar arasında yer alır. Ancak her iki alanda da kullanılmaları, düşünce deneyleri ile fiziksel deneylerin bilgi üretme kapasiteleri ve epistemik katkılarının aynı statüde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği yönünde önemli bir tartışmayı gündeme getirmiştir (Brown, 2024, s.150; Weinert, 2016, s. 8). Fiziksel deneylerde kullanılan materyaller, deneyin gerçekleştirildiği koşullar ve elde edilen veriler gözlemlenebilir ve doğrulanabilir nitelikte olduğundan bu deneylerin yeni bilgi üretme kapasiteleri ve epistemik değerleri genel olarak tartışma konusu yapılmaz. Buna karşılık düşünce deneyleri, bütünüyle varsayımsal ve kurgusal senaryolar üzerine inşa edildikleri için yeni bilgi üretip üretemeyecekleri ve bilgi üretimine nasıl katkıda bulundukları konusunda önemli görüş ayrılıkları vardır (Yardımcı ve Çam, 2021, s. 3). Bu tartışma çerçevesinde literatürde öne çıkan iki temel yaklaşım bulunur: Bunlardan ilki, James R. Brown tarafından savunulan Platoncu görüştür. Bu yaklaşıma göre düşünce deneyleri, belirli koşullar altında ampirik deneyime başvurulmaksızın yeni bilgi sağlayabilir ve bu nedenle bağımsız bir epistemik değere sahiptir (Brown, 2004, s. 1131). Galileo’nun serbest düşme deneyi bunun en tipik örneğidir. Sürtünmesiz ortamda ağırlıkları fark etmeksizin cisimlerin aynı anda düşeceği yargısına tamamen kurgusal bir senaryonun sonucunda ulaşılmıştır. İkinci yaklaşım ise John D. Norton’un savunduğu argüman görüşüdür. Norton’a göre düşünce deneyleri, aslında ampirik öncüllere dayanan akıl yürütmelerden ibarettir dolayısıyla kendi başlarına yeni bilgi üretmez, yalnızca mevcut bilgiyi farklı bir biçimde düzenleyerek görünür hâle getirir (Norton, 2004, s. 49). “Yani, bir düşünce deneyinin epistemik katkısı, bir argümanın öncülünde

örtük olarak bulunan bilginin tekrar edilmesini sağlamakla sınırlıdır.” (Çilingir, 2023, s. 11).

Gendler’e göre hem Nortoncu hem de Browncu açıklamalar yetersizdir. Ona göre asıl cevaplanması gereken soru, yalnızca hayali senaryolar üzerine düşünmenin fiziksel dünyanın olumsal özelliklerine ilişkin yeni bilgi üretimini nasıl mümkün kıldığıdır. “Gendler’in sorusu şudur: hayali bir senaryonun tefekkürü kişiye duysal tecrübeye dair gereçlendirilebilir yeni inançlar sağlayabilir mi?” (Çilingir, 2023, s. 11). Ona göre, “düşünce deneyleri yalnızca belirli türden yarı-duysal sezgileri çağrıştıran hayali senaryolar olarak kabul edilmeli ve onların doğal dünyanın olumsal özellikleri hakkında çıkarımsal olmayan yarı-gözlemsel inançlar kazandırdıkları savunulmalıdır.” (Gendler, 2004’ten aktaran Çilingir, 2023, s. 12). Düşünce deneyleri, yalnızca örtük argümanlar olarak değil, hayal gücünü harekete geçiren zihinsel simülasyonlar olarak değerlendirilmelidir. Bu simülasyonlar, bireyin gerçek bir gözlem yapmaksızın gözleme benzer bilişsel deneyimler yaşamasını sağlar ve doğal dünyanın olumsal özelliklerine ilişkin çıkarımsal olmayan, yarı-gözlemsel inançların oluşmasına katkıda bulunur. Bu yönüyle Gendler, düşünce deneylerinin epistemik değerini ne Brown’un Platoncu yaklaşımında olduğu gibi a priori sezgiye ne de Norton’un savunduğu gibi yalnızca mantıksal çıkarıma dayandırır. Bunun yerine zihinsel canlandırmanın bilişsel rolünü merkeze alan alternatif bir açıklama sunar.

Duhem düşünce deneylerine yönelik en güçlü eleştirilerden birini dile getirmiştir. Ona göre düşünce deneyleri güvenilir bir bilgi kaynağı olmadığı gibi özellikle fizik eğitiminde kullanılmaları da uygun değildir (Duhem, 1954’ten aktaran Ateş, 2015, s. 128). Duhem, bu eleştirisini düşünce deneylerinin kurgusal niteliğine dayandırır. Gerçek fiziksel koşullar altında sınanmayan bu deneyler, ona göre kesin ve güvenilir sonuçlar üretmekten uzaktır. Düşünce deneylerinden elde edilen sonuçlar ancak varsayımsal ve yaklaşık değerlendirmeler sunabilir. Bu nedenle, fiziksel gerçekliği kanıtlama ve doğrulama bakımından epistemik değerleri oldukça sınırlıdır.

Şunu belirtmek önemlidir ki; yukarıda bahsedilen Brown ve Norton ekseninde şekillenen tartışma daha çok bilimde kullanılan düşünce deneylerinin epistemik statüsüyle ilgilidir. Bu tartışmada önemli olan diğer bir nokta ise felsefi düşünce deneylerinin epistemik statüsüyle bilimsel düşünce deneylerinin epistemik statülerinin aynı olup olmadığıdır. Bilimde ve felsefede kullanılan düşünce deneyleri yapısal açıdan benzer özellikler taşımalarına rağmen, epistemik statüleri bakımından önemli farklılıklar gösterir. Her iki alanda da düşünce deneyleri, bilimsel ya da felsefi bir soruya cevap aranması, varsayımsal ve karşı olgusal akıl yürütmeler içermeleri, zihinsel

bir etkinlik olmaları, hayali bir senaryoya dayanmaları ve belirli bir anlatı formuna sahip olmaları bakımından benzerdir (Çilingir, 2023, s. 14). Örneğin -felsefi düşünce deneylerinden biri olan- Platon'un mağara alegorisi ile -bilimsel düşünce deneylerinden biri olan- Galileo'nun serbest düşme deneyi yukarıda belirtilen özelliklerin her birine sahiptir. "... Bilimsel ve felsefi düşünce deneyleri arasında ilkece bir fark olmasa da aralarında göze çarpan farklılık bilimsel düşünce deneylerinin genellikle daha ileri deneysel testlere tabi tutulabilmesidir." (Yardımcı, 2020, s. 1236). Örneğin Galileo'nun ağır ve hafif cisimlerin düşüşüne ilişkin deneyi, Aristoteles'in ağır cisimlerin daha hızlı düştüğü görüşünü sorgulamak amacıyla geliştirilmiş, daha sonraki fiziksel deneylerle desteklenerek serbest düşme yasalarının ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Bu nedenle bilimsel düşünce deneyleri, çoğu zaman ampirik araştırmalar için bir tür başlangıç noktası işlevi görür. Benzer şekilde Einstein'ın ışık ışınına eşlik etme ve asansör düşünce deneyleri, görelilik kuramının geliştirilmesinde önemli bir rol oynamış kuramın öngörülleri daha sonra ışığın kütleçekim alanında sapması, zaman genişlemesi ve kütleçekimsel kırmızıya kayma gibi olguların gözlemlenmesiyle ampirik olarak doğrulanmıştır. Tüm bunlara ek olarak düşünce deneylerinin bilgi üretme, bilgiyi gerekçelendirme ve kuramsal değerlendirmeye katkı sağlama biçimlerinin ait oldukları disiplinin yöntem anlayışına bağlı olarak farklılaştığını söylemek de yanlış olmayacaktır.

Anlaşılabileceği üzere bilimsel düşünce deneylerinin epistemik statüsü büyük ölçüde ampirik araştırmalarla olan ilişkisi üzerinden belirlenir. Bilimsel düşünce deneyleri doğrudan yeni ampirik veriler üretmeye de mevcut teorilerin mantıksal sonuçlarını görünür hâle getirir, teoriler arasındaki tutarsızlıkları ortaya koyar veya yeni araştırma programlarının geliştirilmesine katkıda bulunurlar. Galileo'nun serbest düşme deneyleri, Newton'un kova deneyi ya da Einstein'ın ışık ışınına binme ve asansör düşünce deneyleri bu durumun en bilinen örnekleri arasında yer alır. Söz konusu düşünce deneyleri, mevcut fizik kuramlarının sınırlarını göstermiş, yeni teorik çerçevelerin geliştirilmesine katkı sağlamış ve bilimsel araştırmalar için yönlendirici bir işlev üstlenmiştir. Ancak bu düşünce deneylerinin ortaya koyduğu sonuçlar, nihai anlamda ampirik gözlem ve deneylerle desteklenmediği sürece bilimsel bilgi olarak kabul edilmez. Başka bir ifadeyle, bilimde düşünce deneylerinin epistemik statüsü, bağımsız bir bilgi kaynağı olmalarından ziyade ampirik araştırmaları yönlendiren ve teorilerin açıklayıcı gücünü değerlendirmeye imkân tanıyan yardımcı yöntemler olmalarına dayanmaktadır.

Felsefede kullanılan düşünce deneylerinin epistemik statüsü ise farklı bir temele dayanır. Özellikle zihin felsefesinde ele alınan bilinç, qualia, yönelimsellik, kişisel özdeşlik ve zihinsel temsil gibi problemler doğrudan deneysel yöntemlerle çözülebilecek nitelikte değildir. Bu nedenle düşünce deneyleri, yalnızca mevcut teorilerin sonuçlarını sınayan yardımcı araçlar olmanın ötesinde bizzat felsefi araştırmanın temel yöntemlerinden biri olarak kabul edilir. Zihin felsefesinde geliştirilen düşünce deneyleri kavramların sınırlarını belirginleştirmeyi, teorilerin mantıksal sonuçlarını görünür kılmayı ve farklı felsefi yaklaşımların açıklayıcı güçlerini değerlendirmeyi amaçlar. Örneğin *Mary'nin Odası* fenomenal deneyim kavramını hayali bir senaryo üzerinden ortaya koyarken fenomenal bilginin de tanımını yapmamızı sağlar. Böylece fenomenal bilgi ile fiziksel bilgi arasındaki ayrım belirginleşmiş olur. *Çince Odası* ise sentaks ve semantik arasındaki ayrımı netleştirerek onlara dair uygun tanımlar sunmaya hizmet eder. Felsefi düşünce deneyleri ayrıca teorilerin açıklayıcı gücünü değerlendirerek alternatif yorumlar geliştirmemize de olanak sağlar. *Zombi* düşünce deneyi, bu yöntemin en önemli örnekleri arasında yer alır. Bu düşünce deneyi fizikalist teorinin bilinci açıklama yeterliliğinin sorgulanmasına imkân sağlamıştır. Hem *Mary'nin Odası* hem de *Zombi* düşünce deneyleri, fizikalizmin temel iddialarına yönelik güçlü eleştiriler geliştirmiştir. Bu düşünce deneyleri, zihin felsefesindeki temel problemlerin tartışılmasında düşünce deneylerinin epistemik ve metodolojik önemini daha görünür hâle getirmiştir (Yardımcı ve Çam, 2021, s. 9-10). Zihin felsefesindeki düşünce deneylerinin epistemik statülerinin belirlenmesindeki temel unsur deneysel doğrulamadan ziyade senaryonun mantıksal tutarlılığı, kavramsal çözümleme gücü, teorilerin açıklama gücünü değerlendirmesi ve ortaya koyduğu argümanların ikna ediciliğidir. Dolayısıyla zihin felsefesinde düşünce deneylerinin epistemik statüsü, ampirik doğrulamaya değil, rasyonel gerekçelendirme ve kavramsal analiz süreçlerine yaptıkları katkıya dayanır.

4.2. Mary Odadan Çıkınca Ne Öğrendi? Düşünce Deneyinin Analizi

Üçüncü bölümde ele alındığı üzere, Frank Jackson tarafından geliştirilen *Mary'nin Odası* düşünce deneyi, çağdaş zihin felsefesinde en fazla tartışılan düşünce deneylerinden biridir. Fizikalizmin bilinçli deneyimi açıklama gücünü sorgulayan bu düşünce deneyi, özellikle deneyimin öznel niteliği ve *qualia* problemi etrafında yürütülen tartışmalara önemli katkılar sağlamıştır. Jackson, 1982 yılında yayımladığı *Epiphenomenal Qualia* adlı makalesinde geliştirdiği bilgi argümanını aracılığıyla, fiziksel bilginin bilinçli deneyimin tüm yönlerini açıklamakta yetersiz kalacağını göstermeye

çalışmıştır. Bu nedenle Mary'nin Odası düşünce deneyi, *qualia* bilgisinin fiziksel bilgiye indirgenip indirgenemeyeceği ve fizikalizmin bilinç açıklamasındaki yeterliliği bakımından yoğun tartışmalara konu olmuştur. Argümanın ulaştığı sonuçlar özellikle fizikalist düşünürler tarafından çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Hatta Jackson'ın kendisi de ilerleyen yıllarda bilgi argümanına ilişkin görüşlerini yeniden değerlendirerek fizikalizmi benimsemiştir.

Bilgi argümanına yöneltilen en önemli eleştirilerden biri Daniel Dennett tarafından yapılmıştır. Dennett, Mary'nin odadan çıktıktan sonra yeni bir deneyim yaşadığını inkâr etmez; ancak bunun fizikalizmin yanlış olduğunu gösterdiği sonucuna katılmaz. Ona göre bilgi argümanının temel sorunu, Mary'nin odadayken 'tüm fiziksel gerçekleri bildiği' varsayımının yeterince sorgulanmamasıdır (Dennett, 2018, ss. 324-325). Bir olguya ilişkin fiziksel bilgilerin çoğunu bilmek, o olgu hakkında akla gelebilecek her şeyi bilmek anlamına gelmez. Dennett'a göre;

Elbette hikâyenin hayal edilebilecek herhangi bir gerçekçi versiyonunda Mary'nin (siyah beyaz odasından çıktığında) bir şeyler öğreneceği doğru, ancak hayal edilebilecek herhangi bir şey gerçekçi versiyonun da Mary çok şey bilebilir ancak fiziksel olan her şeyi bilemez. Mary'nin çok şey bildiğini hayal etmek ve bunu olduğu gibi bırakmak, onun 'tüm fiziksel bilgilere' sahip olmasının sonuçlarını anlamının iyi bir yolu değil; tıpkı onun çok zengin olduğunu hayal etmenin, her şeye sahip olduğu hipotezinin sonuçlarını anlamının iyi bir yolu olmayacağı gibi (Dennett, 1991'den aktaran, Goff, ss.79-80).

Fiziksel olarak her şeyi bilme iddiasının Tanrısal bir tür özellik olabileceğini söyleyen Dennett argümanın işe yaraması için böyle iddialı bir yargıda bulunmanın gereksizliğini göstermeye çalışmıştır. Ardından Dennett birazda alaycı bir üslupla Mary'nin Odadan çıkışını kendisi hikayeleştirerek anlatmaya koyuluyor:

Derken bir gün Mary'yi esir tutan kimseler, onun renkleri görmesinin vaktinin geldiğine karar verdi. Kandırmaca olsun diye de kendisinin ilk renkli deneyiminde sunulmak üzere parlak mavi bir muz hazırladılar. Mary muzunu eline aldı ve şöyle dedi: "Hop! Beni kandırmaya çalışıyorsunuz! Muz sarıdır, ama bu mavi!" Esir alanlar şaşkına döndü. Bunu nasıl yapmıştı? "Basit," dedi Mary. "Unutmamanız gerekir ki ben, fiziksel nedenlerle ve renkli görmenin etkileriyle ilgili bilinebilecek *her şeyi* -kesiklikle her şeyi- biliyorum. Dolayısıyla siz muzunu getirmeden önce ben sarı, mavi (ya da yeşil vb.) bir nesnenin benim sinir sistemim üzerinde yaratacağı etkiyi tam olarak ve oldukça ayrıntılı bir şekilde halihazırda yazmıştım. Yani tam olarak hangi *düşüncelere* sahip olacağımı biliyordum zaten (çünkü ne de olsa onu veya bunu düşünmeye yönelik 'salt eğilim' sizin ünlü iç nitelikleriniz arasında yer almıyor, değil mi? Mavi deneyimim konusunda en ufak bir şaşkınlık yaşamadım (beni asıl şaşırtan benim üzerimde bu tür ikinci sınıf bir numarayı denemiş olmanızdı). Tepkin eğilimlerim hakkında, mavinin beni etkilemem biçimlerinin

bana şaşırtıcı gelmeyeceği kadar çok şey biliyor olmamı hayal etmenin sizin için zor olduğunun farkındayım. Bunu hayal etmek sizin için tabii ki zor. Birinin herhangi bir şeyle ilgili fiziksel olan her şeyi kesinlikle bilmesinin sonuçlarını hayal etmek herkes için zordur (Dennett, 2018, ss. 325-326).

Yukarıdaki pasajda da Dennett fiziksel süreçler hakkında her şeyi bilmenin ne kadar iddialı bir varsayım olduğunun altını çizmiştir. Ona göre sinirbilim alanında önemli bir ilerleme kaydedilmiştir ve daha ileri bilgiler muhtemelen bunların bir uzantısı niteliğinde olacaktır.

Dennett'in bilgi argümanına yönelttiği bir diğer eleştiri, Mary'nin Odası'nın bir *sezgi pompası* olarak işleridir. Dennett'a göre bu düşünce deneyi 'bir analitik felsefeci tarafından geliştirilen en başarılı sezgi pompalarından biri sayılmalıdır.' (Dennett, 2018, s. 323). Okuyucuyu belirli bir sonuca yönlendiren sezgisel varsayımlar üzerine kuruludur. Dennett, bilinçli deneyimlerin varlığını inkâr etmez; ancak bu deneyimleri açıklamak amacıyla başvurulanan *qualia* kavramının büyük ölçüde sezgisel kabullere ve felsefi yanılsamalara dayandığını savunur. Bu nedenle bilgi argümanının, fizikalizme karşı kesin bir kanıt sunduğu söylenemez. Dennett'in bilinç anlayışı da bu eleştirileriyle uyumludur. Ona göre bilinç, gizemli ve ayrıcalıklı bir iç dünya değil, beynin farklı bölgelerinde eş zamanlı olarak gerçekleşen bilişsel süreçlerin ortaya çıkardığı işlevsel bir olgudur. Bu nedenle beyni incelediğimizde, bilinçten sorumlu tek bir merkez ya da iç gözlemci ile karşılaşmayız. Dennett'in ifadesiyle 'evde kimse yoktur', zihni açıklamak amacıyla öne sürülen *homunculus* ya da 'içteki küçük gözlemci' fikri, halk psikolojisinin ve sezgisel düşünmenin bir ürünüdür (Dennett, 2018, s. 92). Ayrıca Dennett'a göre bilimin henüz bilinçli deneyimin tüm yönlerini açıklayamamış olması, bunun ilkece açıklanamayacağı anlamına gelmez. Bilimsel bilgi sürekli gelişmektedir ve gelecekte bilinçli deneyimlerin fiziksel temellerine ilişkin daha kapsamlı açıklamalara ulaşılması mümkündür.

Bilgi argümanına eleştirel yaklaşan bir diğer isim Paul Churchland'dır. Churchland'a göre bilinç, tek ve değişmez bir yapı değil, farklı nöral süreçlerin bütünleşmesiyle ortaya çıkan karmaşık bir olgudur. Uyanıklık, dikkat ve kısa süreli bellek gibi bilişsel süreçler günümüzde nörobilim tarafından incelenebilmekte; ancak öznel deneyimin nasıl ortaya çıktığı henüz bütünüyle açıklanamamış değildir (Blackmore, 2021, s. 67). Bununla birlikte bu durum bilincin ilkece açıklanamaz olduğu şeklinde yorumlamaz. Aksine, Churchland'a göre, *qualia* ya da bilincin fenomenal yönü, nörobilimsel araştırmaların ilerlemesiyle açıklanabilecek bir olgudur. Bu nedenle Churchland, *qualia* problemini ontolojik bir gizem olarak değil, bilimsel

araştırmaların ilerlemesiyle çözülebilecek bir problem olarak değerlendirmektedir.

Buna karşılık bilgi argümanını savunanlar, bilinçli deneyimin yalnızca nörobiyolojik süreçlere indirgenemeyeceğini ileri sürmektedir. Bir kişinin kırmızıyı gördüğünde beyinde gerçekleşen süreçler bilimsel olarak açıklanabilir; örneğin renk algısı sırasında etkinleşen beyin bölgeleri ve sinirsel mekanizmalar ayrıntılı biçimde tanımlanabilir. Ancak bu açıklamalar, kırmızının özneye nasıl görüldüğünü ya da nasıl deneyimlendiğini bütünüyle ortaya koymaz. Tam da bu noktada *qualia* yani bilinçli deneyimin öznel ve fenomenal yönü devreye girer. Bilgi argümanının savunucularına göre, kırmızıyı görme deneyiminin yalnızca biyolojik süreçlere indirgenerek açıklanması, bilincin öznel niteliğini göz ardı etmektedir (Goff, 2026, s. 76).

Mary'nin Odası düşünce deneyinin epistemik değeri, doğrudan yeni bir olgusal bilgi üretmesinden ziyade, zihin felsefesindeki temel kavramların daha açık biçimde anlaşılmasına katkı sağlamasında yatar. Özellikle fiziksel bilgi ile fenomenal bilgi arasındaki ayrımı görünür kılması, bilinç tartışmalarına önemli bir kavramsal açıklık kazandırmıştır. Mary'nin odadan çıktıktan sonra kırmızıyı deneyimlemesi, fiziksel gerçeklere ilişkin eksiksiz bilgiye sahip olmanın deneyimin öznel yönünü de içerip içermediği sorusunu gündeme taşır. Bu yönüyle düşünce deneyi, bilinç problemine ilişkin kavramsal çerçevenin yeniden değerlendirilmesine imkân sağlamıştır.

Mary'nin Odası, ayrıca, sahip olduğu güçlü sezgisel etki sayesinde bilinç kuramlarının değerlendirilmesinde de önemli bir işleve sahiptir. Deneyi okuyan birçok kişi, Mary'nin odadan çıktıktan sonra gerçekten yeni bir şey öğrendiği yönünde güçlü bir sezgiye sahip olur. Bu sezgi tek başına kesin bir kanıt oluşturmaya da fizikalizmin bilinçli deneyimi açıklama gücünü sorgulamaya açmakta ve fiziksel olmayan yaklaşımların dayandığı temel sezgileri görünür hâle getirmektedir. Bu bakımdan düşünce deneyi, farklı bilinç kuramlarının güçlü ve zayıf yönlerinin karşılaştırılmasına ve kuramsal tercihlerin yeniden değerlendirilmesine katkı sunmaktadır.

Yine de Mary'nin Odası'nın epistemik değeri tartışmasız değildir. Düşünce deneyinin ulaştığı sonuçlar büyük ölçüde sezgisel kabullere dayandığından, bu sonuçların mantıksal olarak zorunlu olduğu söylenemez. Nitekim Dennett ve Churchland gibi düşünürler, aynı düşünce deneyinden hareketle farklı sonuçlara ulaşılabilirliğini savunarak sezgilerin güvenilirliğini sorgulamışlardır. Bu durum, düşünce deneyinin epistemik değerini tamamen ortadan kaldırmamakla birlikte, onun doğrudan doğrulanabilir olgusal bilgi üreten bir yöntem olarak kabul edilmesini güçleştirmektedir.

Sonuç olarak Mary'nin Odası düşünce deneyi, bilinç hakkında kesin ve deneysel

olarak doğrulanabilir yeni bilgiler sunmaktan çok, kavramsal çözümlemeyi derinleştiren, bilinç kuramlarının açıklayıcılığını sınavan ve farklı yaklaşımların değerlendirilmesine katkı sağlayan önemli bir felsefi araçtır. Dolayısıyla bu düşünce deneyinin epistemik değeri, yeni olgusal bilgiler üretmesinden değil; bilinç problemine ilişkin kavramsal ayrımları görünür kılması, sezgileri sınaması ve kuramsal tartışmaları derinleştirmesinden kaynaklanmaktadır.

4.3. Felsefi Zombiler Mümkün Müdür? Bilinç ve Fizikalizm Üzerine Bir Değerlendirme

Üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alındığı üzere, David Chalmers tarafından tasarlanan Zombi Argümanı, çağdaş zihin felsefesinde bilincin doğasına ilişkin en etkili düşünce deneylerinden biridir. Bu düşünce deneyi, bilinçli deneyimin fiziksel süreçlere bütünüyle indirgenip indirgenemeyeceği sorusunu tartışmaya açarak fizikalizmin bilinç açıklamasını sorgular. Gündelik yaşamda kırmızı bir elmayı gördüğümüzde beynimizde belirli sinirsel süreçlerin gerçekleştiği bilinmektedir. Ancak bu fiziksel süreçlerin yanında elmanın kırmızılığını öznel olarak deneyimleriz. Bu durum şu soruyu gündeme getirir: Fiziksel süreçler nasıl olup da bilinçli deneyimleri ortaya çıkarır? Chalmers'ın *bilincin zor problemi* olarak adlandırdığı mesele de tam olarak bu soruya odaklanır. Zombi Argümanı, fiziksel bakımdan insanla tamamen özdeş olmasına rağmen hiçbir bilinçli deneyime sahip olmayan bir varlığın düşünülebileceği iddiasından hareketle, fizikalizmin bilinç konusundaki açıklama gücünü tartışmaya açmıştır.

Bu düşünce deneyi, günümüzde de zihin felsefesinin en çok tartışılan konularından biri olmayı sürdürmektedir. Philip Goff, *Galileo'nun Hatası* (2019) adlı eserinde Zombi Argümanı'nı yeniden ele almıştır. Goff'a göre burada cevaplanması gereken asıl soru, felsefi zombilerin gerçekten var olup olmadıkları değil, ilkece mümkün olup olmadıklarıdır. Başka bir ifadeyle mesele, böyle bir varlığın yalnızca hayal edilebilmesi değil, mantıksal açıdan tutarlı bir biçimde tasarlanıp tasarlanamayacağıdır. Goff'un da belirttiği gibi: 'Soru şu ki, zombiler mantıksal olarak tutarlılar mı ve nihayetinde de bu çok geniş olasılık alanı içinde mümkün olabilirler mi?' (Kabadere, 2022).

Bununla birlikte, Zombi Argümanı'nın sonucuna katılmayan birçok filozof bu düşünce deneyinin felsefi açıdan dikkat çekici olduğunu da kabul etmiştir. Nitekim Keith Frankish, argümanı 'zarif' olarak nitelendirmiş ve birkaç basit öncülden oldukça kapsamlı metafiziksel sonuçlara ulaşabilmesini en güçlü yönü olarak görmüştür. Zombi argümanı Frankish'in ifadesiyle, 'zarif, çünkü çok basit bir argümandır.' (Kabadere,

2022). Ona göre bu tür düşünce deneylerini ilgi çekici kılan nokta, yalnızca akıl yürütme yoluyla kapsamlı felsefî sonuçlara ulaşma iddiasında yatar.

Zombi argümanına yöneltilen eleştirilerden ilki Keith Frankish tarafından yapılmıştır. Frankish'e göre argümanın ikna ediciliği, insan beyninin olağanüstü karmaşıklığını göz ardı etmesinden kaynaklanır. Beynin milyarlarca nörondan oluşan yapısı ve bu nöronlar arasındaki son derece karmaşık etkileşimler tam anlamıyla kavranabildiğinde, fiziksel olarak insanla tamamen özdeş fakat bilinçsiz bir varlığı tasavvur etmek sanıldığı kadar kolay olmayacaktır. Bu nedenle Frankish, zombilerin düşünülebilir olduğu yönündeki sezgisel kabulün yeterince güçlü bir gerekçelendirme sunmadığını söyler ve bu görüşünü şu sözlerle ifade eder: 'Bence beynin yaptığı her şeyi... hayal edebilseydiniz, o zaman bir şeylerin atlanmış olduğunu hissetmezsiniz.' (Kabadere, 2022). Benzer bir eleştiri Sean Carroll tarafından da dile getirilmiştir. Carroll'a göre Zombi Argümanı'nın temelini oluşturan kavranabilirlik ilkesi yeterince açık ve güvenilir değildir. Bir varlığın zihinde tasarlanabiliyor olması, onun gerçekten mümkün olduğu sonucunu zorunlu olarak doğurmaz. Bu nedenle yalnızca sezgisel olarak düşünülebilen bir senaryodan hareketle bilinç ve fizikalizm hakkında kesin metafiziksel sonuçlara ulaşmak metodolojik açıdan sorunludur.

Bu noktada argümanın başlangıç öncülleri de eleştiri konusu olmaktadır. Zombi Argümanı, fiziksel açıdan insanla tamamen özdeş ancak bilinçten yoksun bir varlığın mümkün olduğunu başlangıçta kabul etmektedir. Ancak bu varsayımın gerekçelendirilmeden doğru kabul edilmesi eleştirilmektedir. Çünkü düşünce deneyinin ulaştığı sonuç, büyük ölçüde başlangıçta benimsenen bu öncüle bağlıdır.

Daniel Dennett'a göre de bir durumun tasavvur edilebiliyor olması onun gerçekten mümkün olduğunu göstermez. Dennett'a göre tasavvur edilebilirlik, büyük ölçüde bireyin bilgi düzeyine ve hayal gücüne bağlıdır. Bu nedenle yalnızca sezgisel olarak düşünülebilen bir senaryodan hareketle metafiziksel sonuçlara ulaşmak güvenilir bir yöntem değildir (Dennett, 2018, ss. 270-271). Bu doğrultuda Daniel Dennett, birçok kişinin felsefî zombiyi tasavvur ettiğini düşünse de gerçekte zombi kavramının bütün özelliklerini aynı anda dikkate almadığını ileri sürmektedir. Dennett'a göre fiziksel ve davranışsal açıdan insanla tamamen özdeş olduğu varsayılan bir zombi, bilinç hakkında konuşabilecek, duygularını ifade edebilecek ve kendi zihinsel durumlarına ilişkin açıklamalarda bulunabilecektir. Böyle bir varlığın bilinçli bir insandan ayırt edilememesi ise zombi kavramının tutarlılığına ilişkin ciddi kuşklar doğurmaktadır (Dennett, 2018, ss. 271-272). Bu çerçevede Zombi Argümanı, Daniel Dennett'in *sezgi pompası* olarak adlandırdığı türden bir düşünce deneyleriyle benzer özellikler gösterir.

Çünkü argümanın ikna ediciliği büyük ölçüde okuyucunun sezgilerine dayanmaktadır. Ancak, argümanda, fiziksel açıdan insanla tamamen özdeş, buna karşın bilinçten yoksun bir varlığın gerçekten mümkün olup olmadığı kesin olarak temellendirilmemiştir. Bu nedenle düşünce deneyinin ulaştığı sonuçların zorunlu olmaktan ziyade sezgisel bir temele dayandığı söylenebilir.

Eleştirilerin odaklandığı bir diğer konu ise bilincin nedensel rolüdür. Chalmers'ın kurgusunda felsefi zombiler bilinçli deneyimlerden yoksun olmalarına rağmen bilinçli insanlarla aynı davranışları sergilemektedir. Bu durumda bilinçli deneyimlerin davranışlarımız üzerinde herhangi bir nedensel etkisinin bulunmadığı sonucu ortaya çıkar. Ancak bilincin gerçekten hiçbir işlev taşımadığı kabul edilirse, bilinçli deneyimlerin varlığını nasıl açıklayabileceğimiz de tartışmalı hâle gelmektedir. Bu noktada Sean Carroll, bilinç ile davranış arasında zorunlu bir ilişki bulunduğunu savunmaktadır. Ona göre bilinçli deneyimler yalnızca öznel yaşantılar değil, aynı zamanda konuşma biçimimizi ve davranışlarımızı da şekillendiren unsurlardır. Dolayısıyla bilinçten tamamen yoksun bir varlığın bilinçli bir insanla aynı davranışları sergileyebileceğini kabul etmek önemli güçlükler doğurur. Buna karşılık Philip Goff, bu eleştirinin Zombi Argümanı'nı geçersiz kılmadığını savunur. Goff'a göre insanla aynı fiziksel yapıya sahip bir varlığın öznel deneyimlerden yoksun olması mantıksal açıdan çelişkili değildir. Bu nedenle felsefi zombi kavramı, bilinç ile fiziksel yapı arasındaki ilişkinin sorgulanmasında hâlâ önemli bir düşünce deneyi olma niteliğini korumaktadır (Goff, 2026, s. 89).

Bilinç hakkında dile getirilen öznel beyanların güvenilirliği de tartışma konusu olmaktadır. Eğer felsefi zombiler bilinçten yoksun olmalarına rağmen tıpkı insanlar gibi acı çektiklerini, renkleri gördüklerini veya belirli deneyimler yaşadıklarını ifade edebiliyorlarsa, bu tür ifadelerin bilinçli deneyimin varlığını tek başına kanıtlayıp kanıtlamayacağı belirsizleşmektedir. Bu durum, Zombi Argümanı'nın yalnızca fizikalizmi değil, bilinç hakkındaki öznel bilginizin güvenilirliğini de tartışmaya açtığını gösterir.

Zombi Argümanı'nın epistemik açıdan en önemli katkılarından biri, bilinç ile fiziksel yapı arasındaki ilişkinin yeniden değerlendirilmesine imkân sağlamasıdır. Düşünce deneyi, fiziksel olarak insanla tamamen özdeş ancak bilinçten yoksun bir varlığın tasarlanabileceği varsayımı üzerinden, bilincin fiziksel süreçlere indirgenebilir olup olmadığı sorusunu görünür hâle getirmiştir. Bu yönüyle bilinç ile işlevsel süreçler arasındaki ayrımı belirginleştirerek önemli bir kavramsal açıklık sağlar. Ayrıca güçlü sezgisel etkisi sayesinde fizikalizmin bilinç açıklamasının yeterliliğini sorgulamaya ve

farklı bilinç kuramlarının yeniden değerlendirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Bununla birlikte Zombi Argümanı'nın epistemik değeri bazı sınırlılıklar da içerir. Her şeyden önce argüman, büyük ölçüde kavranabilirlik ve sezgilere dayanır. Oysa bir durumun tasarlanabiliyor olması, onun gerçekte mümkün olduğunu zorunlu biçimde göstermez. Bu nedenle argümanın ulaştığı sonuçlar daha çok sezgisel kabullere dayanır. Ayrıca felsefi zombilerin varlığı deneysel olarak doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir de değildir. Dolayısıyla düşünce deneyi ampirik bilgi üretmekten ziyade, bilinç problemini farklı açılardan düşünmeye imkân sağlayan kavramsal ve kuramsal bir işlev üstlenmektedir.

Sonuç olarak Zombi Argümanı, bilinç hakkında kesin ve doğrulanabilir bilgiler sunan bir düşünce deneyi olmaktan ziyade, bilincin doğasına ilişkin mevcut varsayımları sorgulamaya imkân veren güçlü bir felsefi araçtır. Epistemik değeri de yeni olgusal bilgiler üretmesinden değil, bilinç, fiziksel yapı ve öznel deneyim arasındaki ilişkinin daha açık ve eleştirel biçimde değerlendirilmesini sağlamasından kaynaklanır.

4.4. Gerçek Dünya mı, Simülasyon mu? Kavanozdaki Beyin Düşünce Deneyinin Felsefi Analizi

Kavanozdaki beyin (BIV) düşünce deneyine yönelik eleştiriler ele alınmadan önce düşünce deneyini kısaca hatırlamak faydalı olacaktır. Senaryoya göre, bireyin beyninin bir kavanoz içinde yaşatıldığı ve tüm deneyimlerinin bir bilgisayar tarafından oluşturulan yapay uyarılarla üretildiği varsayılır. Bu durumda birey, dış dünyayla gerçek bir ilişki kurmadığı hâlde, sanki dış dünyayı deneyimliyormuş gibi algılar. Dolayısıyla 'iki elim var' gibi önermeler dış dünyaya karşılık gelen doğrulanabilir bilgiler olmaktan çıkar. Bu nedenle öznenin hem kavanozdaki bir beyin olması hem de dış dünyaya ilişkin güvenilir bilgiye sahip olması mümkün görünmemektedir. Buna göre;

- P1. Kavanozdaki beyin (BIV) varsayımının yanlış olduğunu bilmemiz mümkün değildir.
- P2. Eğer BIV varsayımının yanlış olduğunu bilmiyorsak, dış dünyaya ilişkin sıradan önermeler (örneğin, iki elimizin olduğunun) doğruluğunu da bilemeyiz.
- C1. O halde dış dünyaya ilişkin bu tür önermeleri bilmiyoruz (Pollock, 1986, s. 3; Dancy, 1985, s. 10).

BIV'a yönelik eleştiriler genellikle öncüllerinin doğruluğunun ve gerekçelendirilme biçiminin sorgulanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu itirazlar çerçevesinde geliştirilen yaklaşımlar arasında ilk olarak Moore'un anti-şüpheciliği ele alınacaktır. G. E. Moore, sağduyuya (common sense) dayalı argümanı ile tanınan önemli bir analitik filozoftur. "Sağ duyuşsal tavır, genelde, günlük yaşamın durumları karşısında pratik,

ayakları yere basan ve işe yarar sonuçlar verebilen kararlar alma ya da yargılarda bulunma eğilim ile ilintilendirilir.” (Baç, 2011, s. 72). Metafizik bir çerçevede dile getirilen şüphecilik ise genellikle sağduyu ile uyuşmaz. Bu çerçevede Moore’un geliştirdiği anti-şüpheci yaklaşım çağdaş epistemoloji içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Moore BIV gibi şüpheci argümanları ikna edici bulmaz ve işe kesinlikle bildiğine inandığı önermeleri sunmakla başlar:

Şu anda bir beden vardır ve o beden bana aittir. Bu beden uzunca bir süredir, değişilmekle birlikte, varlığını kesintisiz olarak sürdürmektedir. Dahası, bu beden, var olduğu zaman içinde, sürekli olarak bir gezegenin yüzeyinde veya yüzeye yakın noktalarda bulunmuştur. Kendisi dışında başka nesneler de kendisinden çeşitli uzaklıklarda, var olmuşlardır. Dışarıdaki nesneler arasında, başka insan ve hayvan bedenleri de vardır. Son olarak da ben yalnızca bir beden değil bir kişi olduğumu biliyorum. Türlü deneyimler yaşamış ve yaşamakta olan akıllı bir varlığım. Ve benim dışımda da bu özelliklerde canlılar olduğunu bildiğimi söyleyebilirim (Baç, 2011, s. 73).

Moore’un yukarıdaki söylemleri elbette bir argüman ya da kanıt değeri taşımaz. Bunun farkında olan Moore şüpheciiyi ikna edecek bir kanıtlama için farklı bir yaklaşım geliştirir. Bu çerçevede ilk olarak ‘nesnelerin varlığı’ ile ilgili görüşlerini açıklamaya koyulur. Moore’a göre nesnelerin varlığı zihnin dışında bir zaman ve mekân içinde var olmak anlamına gelir (Baç, 2011, s. 73). Diğer bir ifadeyle nesneler, sağduyuya da uygun bir şekilde, zihinden bağımsız olarak bir takım fiziksel özellikler barındırarak var olurlar. Öyleyse ben şu anda iki elim olduğunu nasıl kanıtlayabilirim? Moore bu soruyu şöyle yanıtlar: “*Örneğin insanın iki elinin olduğunu kanıtlayabilirim. Nasıl? Kendi iki elimi havaya kaldırıp, sağ elimin belli bir hareketiyle şöyle söylerim. “İşte bir el” sonra sol elimle bir hareket yaparak eklerim. “Bu da diğer el.”*” (Frise, 2017, s. 222).

Argüman olarak ise;

“P1. İşte bir el, işte diğeri.

P2. Eğer eller varsa, o zaman dışsal nesneler vardır.

C1. Dışsal nesneler vardır. (modus ponens P1, P2)” (Frise, 2015, s. 222).

Moore’a göre yukarıdaki argümanın öncülleri ‘kesin olarak bilinen şeylerdir’ dolayısıyla öncüllerin doğruluğuyla ilgili bir herhangi problem yoktur. Ayrıca öncüller sonucu yeterince güçlü bir şekilde desteklemektedir. Moore’un tezleri sağduyuya oldukça yakın gelmesine rağmen yine de dikkatli bir şekilde incelenmelidir. Baç’a göre, Moore gösterilmeye çalışılan şeyi baştan varsaydığı için argüman döngüsel niteliktedir. Yani kanıtlanmaya çalışılan şey dış dünyadaki nesnelerdir ve Moore bunu en baştan

varsaymıştır. Dolayısıyla döngüsel bir argümana dayanarak açıklama yapmıştır. Bilindiği üzere döngüsel argümanlar felsefi açıdan yeterine değerli olmayan argümanlardır (Baç, 2011, s. 74). Özetle Moore'un akıl yürütmesi sağduyuya yakın olsa bile sorunlu olan bir çıkarım gibi görünmektedir.

BIV argümanına karşı geliştirilen bir diğer eleştiri ise, David Lewis (1996), Keith DeRose (1995, 1999) ve Stewart Cohen (1999, 2005) ile ilişkilendirilen *bağlamcılık* yaklaşımıdır. Bu epistemolojik yaklaşım bilgi kavramının kendisinden çok bilgi atıfları üzerinde durur ve bağlamlara odaklanır. Bu yaklaşımda bilgi bağlam duyarlı olarak değerlendirilir, bağlama göre neliği belirlenir ve bilginin farklı durumlarda farklı epistemik standartlara göre çeşitlilik gösterdiği ifade edilir (Öztürk ve Sarı, 2013, s. 137).

Bu itirazda, epistemik bağlamlar öncelikle düşük ve yüksek olmak üzere ikiye ayrılır. Düşük bağlamlar, gündelik hayatta karşılaşılan ve şüpheli alternatiflerin dikkate alınmadığı durumlardır. Buna karşılık, bilginin doğasına ilişkin sorgulamaların, şüpheli senaryoların ve yoğun akıl yürütmelerin devreye girdiği durumlarda bağlamların standartları yükselir ve yüksek bağlam ortaya çıkar.

Örneğin BIV argümanını ele alalım. Diyelim ki bir gün felsefenin hiçbir alanına ve epistemolojiye ilgi duymayan bir arkadaşınızla kafede karşılaşmış olun, siz ise epistemolojik problemlerle ilgili birisiniz ve şüpheli itirazların bir hayli farkındasınız. Birdenbire yanınızdan hızlıca geçen bir araba olmuş olsun; belki de bu durumdan etkilenmiş olan arkadaşınız “Araba süren kişi bir arabada oturduğunu biliyor.” diyerek bir bilgi atfında bulunur. Siz yine de buna karşı, şüpheli bir çerçevede, “Araba süren kişi arabada olduğunu bildiğini bilmiyor.” olabileceğini iddia ettiniz. Bazı bağlamcılara göre ikimizde aynı anda yanılıyor olamazsınız ve aynı anda doğru söylüyor olabilirsiniz. Çünkü bu iki kişide kendi epistemik standartları ve referans noktalarından ele alarak konuya ve bağlama izafi yaklaşıyor olabilir. Karşınızdaki kişinin içinde bulunduğu düşük standartı veya günlük bağlamı göz önüne alırsak, bu kişi için araba süren kişi bir BIV olmadığını biliyordur. Ancak araba süren kişinin kendisi sizin için bir BIV olmadığını bilmiyordur ve araba sürdüğünden emin olamaz. İki bilgi atfı da doğru olabilir çünkü araba süren kişi için araba sürdüğünü bildiği ama bir BIV olmadığını bilmediği bir bağlam olmayabilir. Böylece düşük standart için hiç makul görünmeyen BIV argümanı yüksek bir standart için makul olabilir (Beyter, 2020).

Tüm bu yaklaşımlar çerçevesinde, BIV argümanının kesin olarak yanlışlandığını iddia etmiyoruz; aynı şekilde, bu argümanı tamamen ortadan kaldıran nihai bir çözümün bulunduğunu da söylemek güçtür. Ancak bu durum BIV argümanını ve dış dünyanın

gerçekliğine yönelik radikal şüpheciliğin kabul edildiği anlamına da gelmez. Nitekim birçok felsefeciye göre, bu sorunun daha sağlıklı bir biçimde ele alınabilmesi, zihin felsefesi ve epistemolojinin iç içe geçtiği ve birbirini beslediği bütüncül bir yaklaşımı gerektirir.

Dolayısıyla zihinsel içeriklerin dışsal olarak bireyselleştirilmesi, onların davranışla kurduğu nedensel ilişkiyi problemli hale getirir. İçselcilik (*internalism*) ve dışsalcılık (*externalism*), çağdaş epistemolojide özellikle 1980’li yıllardan itibaren Alvin Goldman ve Laurence Bonjour gibi düşünürlerin çalışmalarıyla sistematik biçimde tartışılan iki temel yaklaşımı temsil eder. Bu ayrım, gerekçelendirilmiş inancın koşullarının öznenin zihinsel durumlarıyla mı yoksa dışsal faktörlerle mi belirlendiği sorusu etrafında şekillenir. BIV argümanı ise, öznenin yalnızca içsel durumlarına erişerek bilgiye ulaşp ulaşamayacağını sorguladığı için özellikle içselci epistemolojiye yönelik şüpheli bir meydan okuma olarak değerlendirilebilir.

İçselcilik, gerekçelendirmeyi öznenin zihinsel durumları ve bu durumlara içkin özellikler üzerinden açıklayan epistemolojik bir yaklaşımdır. İçselcilere göre bir inancın gerekçelendirilmesi, öznenin bu gerekçeye zihinsel olarak erişebilmesi ve gerekçelendirme koşullarının özne açısından bilişsel olarak şeffaf olmasıyla mümkündür. Bu bağlamda gerekçelendirme, öznenin bilişsel durumunun bir parçası olarak zihinsel alan içinde temellenir ve dışsal faktörlere başvurmadan açıklanabilir.

İçselciliğin yaygın olarak kabul edilen iki temel biçimi vardır: Bunlardan ilki olan erişimcilik, epistemik gerekçelendirmeyi öznenin kendi zihinsel durumlarına yönelik içsel erişimi üzerinden temellendirir. Bu yaklaşıma göre bir inancın gerekçelendirilmesi, öznenin söz konusu gerekçelere refleksiyon, içe bakış ve rasyonel muhakeme yoluyla erişebilmesine bağlıdır. Dolayısıyla epistemik gerekçelendirme, öznenin bakış açısına içkin ve bilinçli olarak ulaşılabilir zihinsel içeriklerle açıklanır. Bonjour, Audi ve Chisholm gibi düşünürler tarafından savunulan bu yaklaşımda, inançların gerekçelendirilmesi büyük ölçüde bilişsel erişilebilirlik ve öznenin kendi zihinsel durumlarını değerlendirme kapasitesiyle ilişkilendirilir.

Diğer bir içselcilik türü olan zihincilik, Steup, Sosa ve Pollock gibi epistemologlar tarafından savunulmaktadır. Bu yaklaşıma göre bir inancın epistemik gerekçelendirilmesi, yalnızca öznenin zihinsel durumları ve bu durumlara içkin özellikler aracılığıyla açıklanabilir. Başka bir deyişle, gerekçelendirmeyi sağlayan unsurlar, öznenin zihinsel durumlarının kendisi ya da bu durumların toplam yapısıdır. Bu yaklaşım, gerekçelendirme için zihne ek epistemik ilkeler veya dışsal erişim koşulları eklenmesini gerekli görmez. Bu yönüyle zihincilik, gerekçelendirmeyi

doğrudan zihinsel durumlara indirgediği için daha sadeleştirici bir açıklama sunar (Beyter, 2020).

Bununla birlikte zihincilik hangi zihinsel durumların gerekçelendirmeyi nasıl sağladığı konusunda yeterince açıklayıcı olmamakla eleştirilir. Bu eleştiriye göre, zihinsel durumlara yapılan bu genel gönderme, inançların hangi koşullarda epistemik olarak gerekçelendirilmiş sayılacağını belirlemede belirsiz kalmaktadır. Dolayısıyla zihinci içselcilik, içgözlem, algı ve inanç gibi farklı zihinsel durumların gerekçelendirme sürecindeki rolünü daha ayrıntılı biçimde açıklamak zorundadır (Beyter, 2020).

Dışsalcılık ise zihinsel içeriklerin belirlenmesinde öznenin yalnızca içsel durumlarının değil, aynı zamanda fiziksel çevre ve toplumsal dilsel normların da belirleyici olduğunu savunan bir görüştür (Putnam, 1975; Burge, 1979). Bu yaklaşıma göre içerikli zihinsel durumlar, yani temsili içeriğe sahip niyetel durumlar (önermeli tutumlar), öznenin içinde bulunduğu çevresel ve sosyal bağlamdan bağımsız olarak bireyselleştirilemez. Buna karşılık, fenomenal bilinç durumları- “nasıl bir şey olduğu” yönüyle deneyimlenen nitelikler- bu tartışmanın dışında tutulur.

Bununla birlikte dışsalcılığın temel iddialarından biri, zihinsel içeriğin öznenin zihninin dışına taşmasıdır. Bu durum, niyetel içeriklerin bireyselleştirilmesinde çevresel faktörlerin belirleyici hale gelmesi anlamına gelir (Fodor, 1987; McGinn, 1989). Ancak sezgisel olarak nedensellik ilişkisi, çoğunlukla nesnelerin ve olayların içsel özellikleri üzerinden açıklanır. Bu nedenle içeriklerin dışsal faktörlere dayalı olarak belirlenmesi, zihinsel durumların nedensel açıklamalarda nasıl bir rol oynadığına dair bir problem ortaya çıkarır.

İçsel ve dışsal özellikler arasındaki ayrımı kesin olarak belirlemek her zaman kolay olmasa da bu ayrım genel hatlarıyla örnekler üzerinden açıklanabilir. Örneğin 1,83 metre boyunda bir bireyin sahip olduğu bu fiziksel özellik, bireyin çevresel koşullarından bağımsız olarak belirlenir ve bu anlamda içsel bir özellik olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık ‘uzun’ ya da ‘kısa’ olmak gibi nitelikler, bireyin bulunduğu karşılaştırma grubuna ve çevresel bağlama bağlı olarak değiştiği için dışsal özellikler kategorisinde ele alınır. Bu doğrultuda, çevresel koşullardan bağımsız olarak belirlenebilen özellikler içsel, çevresel bağlama bağlı olarak değişen özellikler ise dışsal özellikler olarak kabul edilir.

Zihinsel bir durumun içeriği dışsalcılık çerçevesinde bireyselleştirildiğinde, söz konusu içerik öznenin içsel durumlarından bağımsız olarak çevresel koşullara bağlı hale

gelir. Hilary Putnam'ın (1975) İkiz Dünya düşünce deneyi bu iddiayı açıklamak için klasik bir örnek sunar.

Bu senaryoda 'su' terimi ele alındığında, Dünya'daki 'su' H₂O kimyasal yapısına karşılık gelirken, İkiz Dünya'da yüzeysel olarak aynı özelliklere sahip olan ancak farklı bir kimyasal bileşime (XYZ) sahip bir madde bulunmaktadır. Her iki dünyadaki bireyler 'su' terimini içme, akışkan olma, gölleri doldurma gibi aynı tür deneyimlerle ilişkilendirse de bu ortak çağrışımlar anlamın özdeş olduğu sonucunu doğurmaz. Putnam'a göre bu durumda 'su' teriminin anlamı çevresel belirlenime tabidir ve iki dünyada farklı referanslara sahiptir. Buna bağlı olarak, Dünya'daki bir özne ile İkiz Dünya'daki bir özne 'su' hakkında düşündüklerinde, özdeş zihinsel betimlemelere sahip olsalar bile farklı içeriklere sahip düşünceler üretmektedirler (Akdemir, 2024, s. 130). Bu durum, zihinsel içeriğin yalnızca öznenin içsel özellikleriyle belirlenemeyeceğini, çevresel faktörlerin içerik belirlemede kurucu rol oynadığını göstermektedir.

Bu küçük senaryo, dışsalcılık çerçevesinde zihinsel içeriğin -yani niyetel durumların anlamının- yalnızca öznenin içsel özellikleriyle belirlenmediğini, aksine çevresel faktörler tarafından da tayin edildiğini göstermektedir. Bu nedenle zihinsel içerik, öznenin zihnine içsel bir özellik olmaktan ziyade, dış dünyayla kurulan ilişkiler üzerinden belirlenen dışsal bir yapı olarak değerlendirilir.

Dışsalcılık bağlamında ortaya çıkan temel sorunlardan biri, zihinsel içeriklerin nedensel rolüyle ilgilidir. Yerel nedensellik anlayışına göre, bir olayın nedensel olarak etkili olabilmesi için ilgili özelliğin o olayın içsel bir özelliği olması gerekir. Ancak dışsalcılık, niyetel içeriklerin öznenin içsel özellikleriyle değil, çevresel faktörlerle belirlendiğini savunur (Erdenk, 2023, s. 80). Bu durumda zihinsel içeriklerin içsel özellikler olmadığı sonucu ortaya çıkar.

Bu noktada şu problem belirginleşir: Eğer zihinsel içerikler dışsal olarak bireyselleştiriliyorsa, bu içeriklerin davranış üzerindeki nedensel rolü nasıl açıklanacaktır? Çünkü epifenomenalist bir sonuç olarak, niyetel özelliklerin nedensel olarak etkisiz olduğu iddia edilebilir.

Nedensel etkinin karşıolgusal bağımlılık (counterfactual dependence) üzerinden açıklanmasına göre, bir özelliğin nedensel olarak ilgili olabilmesi için, o özellik gerçekleşmediğinde etkinin de gerçekleşmemesi gerekir. Ancak dışsalcı içeriklerde bu koşul sağlanmaz. Örneğin, bir özne 'su' içerdiğini düşündüğü için suya yöneliyorsa, bu davranışın nedeni yalnızca 'su' içeriği değildir; çünkü İkiz Dünya senaryosunda fiziksel olarak özdeş bir ikiz de 'XYZ' içeriğini düşünmesine rağmen aynı davranışı sergiler. Bu durumda farklı içerikler aynı davranışsal çıktıyı üretmektedir.

Kavanozdaki Beyin düşünce deneyinin amacı, gerçekten kavanozda bir beyin olduğumuzu göstermek değil, dış dünya hakkındaki bilgi iddialarının nasıl temellendirildiğini sorgulamaktır. Bu nedenle kavramsal çerçevesi, ele aldığı epistemolojik problemle uyumludur. Bu yönüyle deney farklı bilgi kuramlarının güçlü ve zayıf yönlerini karşılaştırmaya da olanak tanır. Özellikle klasik temsilci epistemoloji ile dışsalcı bilgi kuramları arasındaki ayrımı görünür hâle getirir. Bahsedildiği üzere, Putnam semantik dışsalcılık yaklaşımıyla bu kuşkucu senaryoya karşı çıkar ve ‘Ben bir kavanozdaki beynim.’ önermesinin gerçek anlamda doğru olamayacağını savunur (Calp, 2023). Böylece düşünce deneyi, yalnızca kuşkucu bir hipotez sunmakla kalmaz aynı zamanda alternatif teorilerin açıklama gücünü sınavan bir araç işlevi görür. Bu yönüyle teori seçimine de katkı sağladığı söylenebilir.

Düşünce deneyi, dış dünya kuşkuculuğunu ve zihinsel temsillerin gerçeklikle ilişkisini oldukça açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Günlük yaşamda fark edilmeyen birçok epistemolojik varsayım, bu senaryo aracılığıyla görünür hâle gelir. Özellikle "Dış dünyaya ilişkin bilgilerimizin doğruluğundan nasıl emin olabiliriz?" sorusunu somut bir senaryo aracılığıyla ele alması, soyut bir epistemolojik problemi daha anlaşılır kılmaktadır. Bu nedenle açıklayıcılık bakımından güçlü bir düşünce deneyidir.

Deneyin en güçlü yönlerinden biri hiç şüphesiz sezgisel etkisidir. Senaryo, okuyucuda güçlü bir kuşkuculuk sezgisi oluşturur ve sahip olduğumuz bilgiye ilişkin güvenimizi sorgulamamıza yol açar. Bununla birlikte, deneyin ikna ediciliği büyük ölçüde bu sezgisel etkiye dayanır. Sezgilerin kişiden kişiye değişebilmesi ve kültürel ya da teorik arka plandan etkilenebilmesi, düşünce deneyinin epistemik gücüne yöneltilen önemli eleştirilerden biridir. Ayrıca BIV doğrudan ampirik olarak doğrulanabilir veya yanlışlanabilir değildir. Gerçekten kavanozdaki bir beyin olup olmadığımızı deneysel olarak test etmek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, düşünce deneyinin amacı ampirik bir hipotez ortaya koymak değil, bilgi kavramının sınırlarını araştırmaktır. Bu nedenle ampirik doğrulanabilirlikten yoksun olması, düşünce deneyinin başarısız olduğu anlamına gelmez ancak epistemik gücünü kavramsal analizle sınırlı hâle getirir.

4.5. Turing Testi’nin Sınırları: Klasik Bir Ölçüte Yönelik Eleştiriler

Üçüncü bölümde bahsedildiği üzere, Alan Turing bir makinenin zekâsının belirlenmesinde içsel durumlar yerine gözlemlenebilir davranışları esas almış ve taklit oyunu üzerinden insan benzeri dilsel performans sergileyebilen bir makinenin de zeki kabul edilebileceğini iddia etmiştir (Turing, 1950). Bu düşünce deneyi, yapay zekâ

alanındaki gelişmeler açısından önemli bir çıkış noktası olmuş ve zekânın hangi kriterler üzerinden atfedilebileceği sorusunu felsefi tartışmanın merkezine yerleştirmiştir. Turing Testi, yapay zekâ ve zihin felsefesi literatüründe önemli bir referans noktası olmakla birlikte çok sayıda eleştiriye de konu olmuştur. Eleştiriler özellikle testin zekâ, anlama ve bilinç gibi kavramları ne ölçüde temsil edebildiği sorusu etrafında yoğunlaşır. Bu başlıkta Turing Testi'ne yönelik temel itirazlar ele alınacak ve değerlendirilecektir.

Turing makalesinde kendine yöneltilen itirazların ilkinde *Teolojik İtiraz* adını verir. Bu görüşe göre düşünme, insan türüne özgü ölümsüz bir ruhun işlevi olarak kabul edilir. Tanrı'nın yalnızca insanlara bu ruhu verdiği, hayvanlara ve makinelere ise vermediği varsayılır. Bu nedenle hayvanların ve makinelerin düşünme yetisine sahip olmadığı sonucuna ulaşılır (Turing, 2021, s. 26). Turing ise Tanrı'nın yalnızca insanlara ruh verebileceğini ileri sürmenin Tanrı'nın kudretini sınırlamak anlamına geldiğini belirtir. Tanrı isterse bir makineye de ruh verebilir. Bu nedenle teolojik itiraz, makinelerin düşünemeyeceğini kanıtlayan zorunlu bir argüman değildir. Ayrıca Turing'e göre makinenin düşünmesi metafizik varsayımlarla değil, sergilediği davranışlarla değerlendirilmelidir (Turing, 2021, s. 27).

İkinci itiraz, *Başını Kuma Gömme* itirazı olarak bilinir. Bu itiraz, makinelerin düşünebildiği fikrinin insanın ayrıcalıklı konumunu tehdit ettiği ve bu nedenle kabul edilmemesi gerektiğini savunur. Turing ise bu itirazın mantıksal veya bilimsel değil, psikolojik ve duygusal bir tepkiye dayandığını belirtir. Bir iddianın doğracağı sonuçların rahatsız edici olması, o iddianın yanlış olduğunu göstermez. Bu nedenle başını kuma gömme itirazı, makinelerin düşünemeyeceğini kanıtlayan geçerli bir argüman değildir (Turing, 2021, s. 27-28).

Üçüncü itiraz, *Matematik İtirazı* olarak adlandırılır. Bu itiraz, Gödel'in Eksiklik Teoremi ve hesaplanabilirlik kuramına dayanarak biçimsel sistemlerin aşamayacağı sınırlar bulunduğunu, bilgisayarların da bu nedenle insan gibi düşünemeyeceğini savunur. Örneğin, taklit oyununda makineler bazı sorulara yanlış ya da yetersiz yanıtlar verebilirken aynı sorular insanlar tarafından daha tatmin edici biçimde yanıtlanabilir. "Picasso hakkında ne düşünüyorsunuz?" gibi sorulara makine yalnızca sınırlı yanıtlar verebilir ve daha karmaşık ifadeleri anlamakta zorlanabilir (Turing, 2021, s. 28). Turing ise makinelerin matematiksel sınırlara sahip olduğunu kabul etmekle birlikte, insan zihninin bu sınırlamalardan tamamen bağımsız olduğunu gösteren hiçbir kanıt bulunmadığını belirtir. İnsanlar da hata yapabilir ve çözilemeyen problemlerle karşılaşabilir. Bu nedenle matematiksel itiraz, insan zihninin makinelerden üstün

olduğunu kanıtlamaz ve makinelerin düşünemeyeceği sonucunu zorunlu olarak doğurmaz (Turing, 2021, s. 29).

Dördüncü itiraz, *Bilinç Argümanı* itirazıdır ve bir makinenin duygu deneyimleyerek şiir yazamayacağı ve yazdığı şiir üzerine keyif veya üzüntü duyamayacağı yönündeki eleştiriyi içerir. Bu görüşe göre, bir makinenin gerçekten düşünüp düşünmediğini kesin olarak bilebilmenin tek yolu makine olmak ve onun bilişsel süreçlerini deneyimlemektir; benzer şekilde bir insanın ne düşündüğünü bilmenin tek yolu da insan olmaktır. Ancak karşı tarafın bilincine doğrudan erişim mümkün olmadığı için, bir insanın zihinsel durumlarını kesin olarak bilmek mümkün değildir (Turing, 2021, ss. 29-30). Öyleyse, bir makine ne kadar karmaşık problemleri çözmüş veya ne kadar duygusal bir şiir yazmış olursa olsun, bu yaptığının bilincinde olduğunu göstermediği sürece o makinenin gerçekten bir beyne veya zekaya sahip olduğunu söyleyemeyiz. Bu sınırlama, Turing'e göre, insan için de geçerli olduğundan, makinenin bahsedilen duyguları deneyimlemeyeceği yönündeki itirazı askıda bırakır.

Beşinci itiraz, *Çeşitli Yetersizlikler Argümanı* olarak adlandırılır ve makinelerin kendilerinden beklenen görevleri yerine getirmede; nazik, becerikli, arkadaş canlısı veya âşık olma gibi farklı davranış biçimlerini sergilemede yetersiz kalacağı yönündeki eleştiriyi içerir. Turing, eleştiriye yanıt olarak, söz konusu davranışların sergilenememesinin temel nedeninin depolama alanındaki sınırlılıklar olduğunu ileri sürer (Turing, 2021, s. 30). Ona göre, bu aşılabilir problem değildir ve depolama alanı artırıldığında söz konusu eksiklikler ortadan kalkacaktır.

Altıncı itiraz, *Lady Lovelace* itirazı olarak adlandırılır. Lady Lovelace itirazı, makinelerin yalnızca kendilerine verilen komutları yerine getirebildiğini, bu nedenle yeni fikirler üretemeyeceklerini ve gerçek anlamda düşünemeyeceklerini savunur (Turing, 2021, s. 33). Turing ise bir makinenin programlanmış olmasının, beklenmedik veya özgün sonuçlar üretemeyeceği anlamına gelmediğini ileri sürer. Karmaşık programlar insanı şaşırtan çıktılar oluşturabilir ve öğrenen makineler geliştirilebilir. Bu nedenle programlanmış olmak, düşünme veya yaratıcılık için ilkesel bir engel değildir (Turing, 2021, s. 34).

Yedinci itiraz, *Sinir Sisteminde Süreklilik Argümanı* olarak bilinir. Sinir sisteminin ayırık durumlu bir makine olmadığı, çünkü nöral süreçlerin sürekli ve kesintili olmayan bir yapıya sahip olduğu iddiasına dayanır. Buna göre küçük fiziksel değişimler büyük davranışsal farklar doğurabilir ve bu nedenle dijital makineler insan sinir sistemini tam olarak taklit edemez (Turing, 2021, s. 34). Turing bu itiraza karşı, bu farkın ilkesel bir

engel olmadığını, uygun sistemlerle insanlardaki biyolojik süreçlerin benzerinin makinelerde de gerçekleştirilebileceğini savunur.

Sekizinci itiraz, *Davranışın Kurallaştırılamaması Argümanı* olarak adlandırılır. Bu argümana göre, tüm koşulları hesaba katan sabit kurallar belirlemek, insan davranışlarını açıklamak için yeterli değildir. Örneğin, bir kişinin trafikte kırmızı ışık yanınca durması, yeşilde geçmesi beklenir; ancak sistem arızası durumunda, kırmızı ve yeşil ışıkların aynı anda yanması gibi beklenmedik durumlar ortaya çıkabilir. Kişi en güvenli seçeneği değerlendirerek farklı bir karar verebilir (Turing, 2021, s. 35). Bu örnek, insanın makineden farklı olduğunu gösterir; insan, bir problem karşısında çözüm üretebilme ve buna göre karar verme yetisine sahiptir, oysa makine bu yeteneğe sahip değildir. Turing bu eleştiriye karşı, her insan yaşamını düzenleyen yasalar ve kurallara sahip olsaydı, bir makinenin ondan daha iyi olamayacağını savunur. Ancak böyle evrensel kurallar bulunmadığı için insan bir makine olamaz. Turing, bu tür yasalara ilişkin bilimsel gözlemlerin sınırlı olduğunu da belirtmektedir.

Turing'in yaklaşımı, zihin tartışmasını metafizik düzlemde çıkararak gözlemlenebilir davranışlara dayalı bir çerçeveye taşır. Buna göre, bir sistem insanlarla benzer biçimde dilsel ve bilişsel çıktılar üretebiliyor, iletişim kurabiliyor ve karşı tarafı insan olduğu yönünde ikna edebiliyorsa, onun düşünme kapasitesine sahip olduğu kabul edilebilir. Bu çerçeve zihinsel durumların değerlendirilmesinde davranışın belirleyici bir ölçüt olarak alınabileceği varsayımına dayanır. Ancak her ne kadar bu yaklaşım kavramsal açıdan tutarlı görünse de bazı filozoflar *zekâ*, *anlama* ve *düşünme* gibi kavramların davranışsal başarıya indirgenmesini kavramsal olarak yetersiz bulur. Onlara göre Turing Testi, düşünmenin kendisini değil, yalnızca onun dışsal görünümünü ve gözlemlenebilir sonuçlarını ölçmektedir.

Turing bu yaklaşımı önemli bir avantaj olarak görür; çünkü metafizik tartışmaların çoğu zaman kesin bir sonuca ulaşmadığını buna karşılık davranışsal ölçütlerin daha işlevsel bir değerlendirme zemini sunduğunu savunur. Turing Testi gözlemlenebilir davranışları merkeze aldığı için burada sezgilerin ne kadar güvenilir olduğu tartışmalıdır. Her ne kadar bir makinenin zeki olduğunu kabul edilse de bu kabul tamamen sezgilere dayanmaz.

Testin bir diğer olumlu yönü ölçülebilir bir kriter sunmasıdır. Bir sistemin insan benzeri dilsel etkileşim kurabilmesi ve karşı tarafı insan olduğuna ikna edebilmesi durumunda, onun düşünebildiği kabul edilebilir. Ancak burada temel sorun, bu davranışsal başarının gerçekten anlama veya bilinç içerip içermediğidir. Bir sistemin şiir yazması, beste yapması, problem çözmesi veya tartışma yürütmesi, bu süreçleri bilinçli

bir şekilde deneyimlediği anlamına gelmeyebilir (Erciyes, 2024, ss. 46-47). Bu noktada davranışsal yeterlilik ile öznel deneyim arasındaki ayrım görünür hale gelir. Davranış ile bilincin özdeş kabul edilmesi Turing Testi'nin en zayıf yönlerinden biridir. Bir sistemin insan benzeri davranışlar sergilemesi, onun gerçekten anladığını ya da bilinçli olduğunu göstermeye yetmez. Yalnızca davranışsal başarıya dayanarak zihinsel durumlara ilişkin kesin bir yargıya ulaşmak mümkün görünmemektedir.

Turing Testi açıklayıcı gücü bakımından değerlendirildiğinde, zekânın davranışsal göstergelerini nesnel ölçütler üzerinden belirlemeye çalışması açısından önemli bir düşünce deneyi olarak öne çıkar. Test, bir varlığın zihinsel durumlarını doğrudan incelemek yerine, sergilediği performansı esas alarak düşünme yetisinin değerlendirilebileceğini savunur. Bu yönüyle davranışçılık ve işlevselcilik yaklaşımlarına önemli ölçüde destek sağlamaktadır. Bir makinenin insanla ayırt edilemeyecek düzeyde dilsel ve davranışsal performans sergilemesi durumunda onun düşünebildiğinin kabul edilmesi gerektiği fikri, zihinsel durumların içsel yapısından ziyade işlevsel çıktılarının belirleyici olduğu anlayışını güçlendirmektedir. Böylece Turing Testi, teori seçimi açısından davranışçı ve işlevselci yaklaşımlar lehine önemli bir gerekçelendirme sunmaktadır.

Bunun yanında test, sezgisel kabuller yerine gözlemlenebilir performansı ölçüt alması bakımından görece daha nesnel bir değerlendirme zemini oluşturur. Turing'in amacı da düşünme ya da makine kavramlarının kesin tanımlarını vermekten ziyade bu kavramlara ilişkin bitmek bilmeyen metafizik tartışmaları pratik bir ölçüt aracılığıyla aşmaktır. Bu nedenle test, zihnin doğasına ilişkin soyut tartışmaları ikinci plana iterek, gözlemlenebilir veriler üzerinden ilerleyen bir değerlendirme yöntemi ortaya koymaktadır. Ayrıca yapay zekâ araştırmalarına yön vermesi, bu alandaki çalışmaları teşvik etmesi ve uzun yıllar boyunca araştırmalar için temel bir referans noktası oluşturması bakımından bilgi üretimine önemli katkılar sağlamıştır.

Bununla birlikte Turing Testi'nin açıklayıcı gücü belirli sınırlar içerisinde kalmaktadır. Test, yalnızca dışsal davranışın değerlendirilmesine odaklandığından bilinç, öznel deneyim (qualia) ve birinci tekil şahıs yaşantıları gibi zihnin fenomenal boyutuna ilişkin herhangi bir açıklama sunmaz. Bu nedenle özellikle fenomenal bilinç tartışmaları ve Chalmers'ın formüle ettiği zor problem çerçevesinde testin açıklayıcılığı yetersizdir. Bir sistemin insanı ikna edecek düzeyde davranış sergilemesi, onun gerçekten bilinçli olduğunu ya da öznel deneyime sahip bulunduğunu göstermemektedir. Dolayısıyla Turing Testi, düşünmenin davranışsal ölçütlerine ilişkin işlevsel bir değerlendirme aracı sunmasına rağmen, zihnin doğasına ilişkin güncel

felsefi tartışmaları çözebilecek kapsamlı bir açıklama sağlamaktan uzaktır. Bu durum, testin epistemik değerini tamamen ortadan kaldırmasa da onu davranışsal performansın değerlendirilmesiyle sınırlı kalan ve bilinç problemini açıklamakta yetersiz kalan bir düşünce deneyi olarak konumlandırmaktadır.

4.6. Çince Odası Argümanı Gerçekten Güçlü Yapay Zekâyı Çürütüyor mu?

Üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alındığı üzere, John Searle zihinsel süreçler ile yapay zekâ arasındaki farkı açıklamak amacıyla Çince Odası olarak bilinen ünlü düşünce deneyini ortaya koymuştur. Searle, yapay zekâ tartışmalarında insan beyni ile bilgisayar arasında kurulan benzerliğin problemli olduğunu düşünmektedir. Ona göre, zihnin bir bilgisayar programına indirgenmesi insan zihninin doğasını açıklamak için yeterli değildir. Bu nedenle Searle, güçlü yapay zekâ anlayışına karşı çıkararak, insan zihninin yalnızca hesaplama süreçleriyle açıklanamayacağını savunmuş ve Çince Odası düşünce deneyini bu iddiayı temellendirmek amacıyla kullanmıştır (Searle, 1996).

Her ne kadar literatürde en çok atıf yapılan düşünce deneylerinden biri olsa da Çince Odası argümanı çeşitli eleştirilere de maruz kalmıştır. Searle'ün argümanına yöneltilen eleştirilerden biri *Sistem Cevabı* olarak bilinir. Buna göre, odada kilitli olan kişinin Çince anlamadığı doğrudur ancak kişi sistemin bir parçasıdır ve sistem bütün olarak anlam üretir. Bu senaryoda kişinin önünde kuralları içeren bir defter, hesaplamalar için kullanılan kâğıtlar ve kalemler ile Çince sembollerinden oluşan bir veri bankası bulunmaktadır. Bu çerçevede *anlama* yalnızca kişiye değil sistemin bütününe atfedilmektedir (Searle, 1980, s. 419).

Sistem cevabı itirazına karşı, odadaki kişinin tüm kuralları ve sembolleri içselleştirdiği bir durumu ele alarak yanıt vermektedir. Searle, Sistem Cevabı'na karşı, sistemin tüm bileşenlerinin tek bir özne tarafından içselleştirilmesi durumunda bile gerçek bir anlamın ortaya çıkmadığını savunur. Ona göre sembollerin yalnızca sözdizimsel kurallara göre işlenmesi semantik içerik üretmez. Bu nedenle sistemin bütünüyle çalışması da tıpkı odadaki kişinin yaptığı gibi, yalnızca biçimsel sembol manipülasyonundan ibarettir ve bu durum gerçek zihinsel anlama için yeterli değildir (Searle, 1980, s. 420).

Çince argümanına yöneltilen bir diğer eleştiri *Robot Cevabı* olarak bilinen itirazdır. Bu yanıtta göre, bir bilgisayarın bir robotun içine yerleştirilmesi ve çevresini algılayabilmesini sağlayacak duyu organlarıyla donatılması, insanlardakine benzer bir anlama kapasitesinin ortaya çıkmasına katkı sağlayabilir. Ancak Searle, Çince Odası düşünce deneyini robotlara da uyarlayarak bu görüşe karşı çıkar. Ona göre, odadaki

sistem bir robotun içine yerleştirilse ve robot çevresinden gelen bilgileri bir kamera aracılığıyla alarak buna uygun hareket etse bile, ortada gerçek bir anlama bulunmayacaktır. Searle, “Robotun içinde olsam da yalnızca sembolleri eşleştiren formel kuralları uygulamam; yine de sembollerin anlamını kavramam” diyerek bu eleştiriye de karşı çıkar (Searle, 1980, s. 420).

Diğer bir eleştiri ise *Beyin Taklitçisi* itirazıdır. Buna göre, bir program ana dili Çince olan kişinin beynindeki nöral etkinlik dizilerini taklit edecek şekilde çalışmaktadır. Sistem Çince hikayeleri ve bu hikayelere ilişkin soruları girdi olarak alır; bunları insan beynine benzer biçimde işleyerek yine Çince yanıtlar üretir. Bu tür bir yapıda program tek bir seri işlemci yerine paralel çalışan alt programlar aracılığıyla insan beyninin dil işleme biçimini simüle eder (Searle, 1980, s. 420). Searle, nöronların ve sinaptik yapıların yalnızca biçimsel olarak taklit edilmesinin anlama için yeterli olmadığını savunur. Ona göre bu tür bir simülasyon beynin nedensel özelliklerini yansıtmaz; dolayısıyla biçimsel benzerlik, zihinsel içerik ve anlama için yeterli değildir (Searle, 1980, s. 420).

Diğer bir eleştiri *Birleşim Cevabı* olarak bilinir. Bu cevap daha önceki üç itirazın birleştirilmesiyle oluşur. “Bir robotun içine yerleştirilmiş insan beynini taklit eden program çalıştıran bilgisayar, bütünleşmiş bir ünite olarak kabul edilir. Dolayısıyla artık bu sistemin yönelimselliğe ya da anlayışa sahip olduğu söylenebilir.” (Gödelek, 2013, s.123). Ancak Searle’a göre, bir robotun insan davranışlarını taklit etmesinin ona gerçek anlamda yönelimsellik kazandırmayacağını savunur. Ona göre bir sistemin dışarıdan insan benzeri girdiler ve çıktılar üretmesi ya da birleşik bir yapıya sahip olması zihinsel durumlara sahip olduğu anlamına gelmez. Robotun yalnızca biçimsel bir programdan ibaret olduğu dikkate alındığında ona gerçek bir amaçlılık ya da bilinç atfetmek mümkün değildir (Searle, 1980, s. 421).

Bir diğer eleştiri *Diğer Zihinler Cevabı* olarak bilinir. Bu itiraz “Diğer insanların Çinceyi ya da başka bir şeyi anladığını nereden biliyorsunuz?” şeklinde formüle edilir. Cevap ise ‘sadece davranışlara göre’dir. Bu durumda davranış testinden geçen bilgisayarların da zeki olduğu söylenebilir. Searle, *Diğer Zihinler İtirazı’na* karşı, insanların zihin sahibi olduklarını yalnızca davranışlarından değil, kendileriyle aynı biyolojik yapıya sahip olmalarından hareketle kabul ettiğimizi savunur. Ona göre dışarıdan gözlenen davranış, gerçek anlama ve bilincin güvenilir bir göstergesi değildir. Bir bilgisayar insanla aynı dilsel performansı sergilese bile, bu yalnızca sembollerin sözdizimsel olarak işlendiğini gösterir; semantik anlama ise ancak uygun biyolojik

nedensel süreçlerle mümkün olabilir. Bu nedenle davranışsal eşdeğerlik, zihinsel durumların varlığını kanıtlamak için yeterli değildir (Searle, 1980, s. 421).

Çince odası argümanına yöneltilen son eleştiri *Birçok Bina* olarak bilinen yaklaşımdır. Bu itiraza göre, sorun sistemin çok küçük olmasıdır. Gerçek bir yapay zekâ sistemi tek bir oda veya tek bir kişi değildir. Çok sayıda işlemci, bellek birimi ve alt sistemden oluşan büyük ve karmaşık bir organizasyondur. Eğer Çince Odası, tek bir oda yerine birbirleriyle haberleşen çok sayıda bina veya modülden oluşsaydı, sistem bütünüyle anlama yetisine sahip olabilirdi (Searle, 1980, s. 421). Buna karşılık Searle, niceliksel karmaşıklığın niteliksel olarak anlama üretmeyeceğini ve sembollerin yalnızca sözdizimsel kurallara göre işlenmesinin semantik içerik oluşturmak için yeterli olmadığını savunur. Bu nedenle, sistem tek bir odadan oluşsun ya da çok sayıda binaya yayılsın, onun görüşüne göre sonuç değişmez: sentaks tek başına semantik doğurmaz (Searle, 1980, s. 422).

Daniel Dennett, *Sezgi Pompaları ve Diğer Düşünme Aletleri* adlı kitabında, ‘sezgi pompası’ kavramını ilk kez, John Searle’ün Çince Odası düşünce deneyi üzerine Douglas Hofstadter ile gerçekleştirdiği tartışmalar bağlamında kullandığını belirtir (Dennett, 2018, s. 298). Hatta bu düşünce deneyinin kusurlu bir sezgi pompası olduğunu açıkça ifade eder (Dennett, 2018, s. 299). Dennett’a göre bu türden düşünce deneyleri okuyucuyu belirli bir sonuca yönlendiren sezgisel yapılar içerir ve çoğu zaman mantıksal gerekçelendirmeden çok psikolojik ikna gücü üzerinden işler. Bu nedenle tamamen reddedilmeleri gerekmez; ancak dikkatli kullanılmadıklarında kanıt üretmek yerine sezgisel kabul üretme riski taşırlar. Bu çerçevede Searle’ün Çince Odası düşünce deneyi de kesin bir mantıksal kanıt sunmaktan ziyade sezgisel bir ikna gücüne dayanan bir yapı olarak değerlendirilebilir (Dennett, 2018, ss. 297-298).

Dennett’a göre iyi bir düşünce deneyi, varsayımlarını açık biçimde ortaya koymalı ve alternatif yorumlara imkân tanımalıdır. Bu nedenle kapalı ve tek bir sonuca yönlendiren yapılar yerine, farklı açıklama biçimlerinin test edilebildiği açık bir çerçevede sunulması gerekir. Ancak Dennett, Çince Odası argümanının bu koşulları tam olarak karşılamadığını söyler. Ona göre bu argüman, alternatif yorumlara yeterli alan açmaz ve “bize öyle geliyor ki...” türünden sezgisel kabullere dayanır. Bu nedenle Çince Odası, mantıksal bir zorunluluk üretmekten ziyade sezgisel bir yönlendirme işlevi görür. Dennett’a göre, düşünce deneyleri bizi sezgisel kabullere fazlaca yaslanmaya yöneltir ancak sezgiler yeterince güvenilir kaynaklar değildir ve Çince odası da bu düşünce deneylerine örnektir.

Dennett'in eleştirisinin temel noktası, bireysel düzeydeki bir özelliğin doğrudan sistem düzeyine aktarılmasıdır. Anlaşılacağı üzere Dennett, Searle'ün argümanına karşı, yukarıda bahsedilen sistem eleştirisini savunmaktadır. Argümanda, odadaki kişinin Çinceyi anlamadığı kabulünden hareketle tüm sistemin de anlamadığı sonucuna ulaşılır. Ancak Dennett'a göre bu çıkarım tartışmalıdır; çünkü zihinsel özellikler tek tek parçaların özelliklerinden değil, sistemin bütünsel işleyişinden doğabilir. Kendi ifadesiyle;

... yazarkasanın da tek satır aritmetik anlamadığını, ama yazılımla birleşen yazarkasanın kusursuz aritmetik yapabildiğini hatırlayın. Dizüstü bilgisayarlarındaki merkezi işlem birimi de satranca dair hiçbir şey anlamaz, ama bir satranç programı çalıştırdığında satrançta sizi yenebilir. .... Güç altta yatan donanım da değil sistemdedir (Dennett, 2018, s. 302).

Bu nedenle yalnızca bireysel bileşenlere bakarak sistemin tamamı hakkında kesin bir yargıya varmak geçerli değildir. Tüm bu itirazlar ışığında Çince Odası argümanı, zihin felsefesinde kavramsal açıklık sağlaması bakımından önemli bir düşünce deneyi olarak değerlendirilebilir. Argüman, özellikle sentaks ile semantik, yani 'sembollerin biçimsel olarak işlenmesi' ile 'anlamın kavranması' arasındaki ayrımı belirgin hâle getirmesi bakımından önemli bir katkı sunmaktadır. Bu yönüyle, yapay zekâ ve zihinsel durumlara ilişkin tartışmalarda kavramların daha açık biçimde analiz edilmesine imkân sağladığı söylenebilir. Ayrıca düşünce deneyinin güçlü bir sezgisel etkiye sahip olduğu da açıktır. Deneyin ortaya koyduğu senaryoda birçok kişi, Çince sembollerini kurallara uygun biçimde işleyen kişinin gerçekte Çinceyi anlamadığı yönünde güçlü bir sezgiye sahip olmaktadır. Bu sezgisel güç, argümanın ikna ediciliğini artıran önemli unsurlardan biridir.

Bunun yanında Çince Odası argümanı, teori seçimi açısından da yönlendirici bir işleve sahiptir. Argüman, güçlü yapay zekâ anlayışını sorgularken, sembollerin biçimsel olarak işlenmesinin tek başına anlamayı ve bilinçli zihinsel durumları ortaya çıkarmaya yeterli olmadığını savunur. Bu nedenle, güçlü yapay zekâ tezine karşı eleştirel bir tutum geliştirirken, zayıf yapay zekâ yaklaşımının daha makul bir seçenek olarak değerlendirilmesine katkı sağlamıştır. Bu özellikleri dikkate alındığında, Çince Odası argümanının kavramsal açıklık sağlaması, sezgisel gücü ve teori seçimine yaptığı katkıdan dolayı epistemik bir değere sahip olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte argümanın epistemik değerini sınırlayan bazı yönleri de bulunmaktadır. Özellikle *Sistem Yanıtı* başta olmak üzere yöneltilen çok sayıdaki eleştiri, argümanın gerekçelendirme gücünün yoğun biçimde tartışıldığını

göstermektedir. Searle'ün bu eleştirilere verdiği cevaplar ise çoğu zaman temel iddialarını tekrar etmekle sınırlı kalmış ve argümanın dayandığı varsayımları daha güçlü biçimde temellendirecek yeni gerekçeler ortaya koyamamıştır. Bu durum, Çince Odası argümanının tüm taraflar açısından ikna edici ve belirleyici bir açıklama sunamadığını da göstermektedir. Dolayısıyla Çince Odası düşünce deneyi, zihin felsefesi ve yapay zekâ tartışmalarına önemli kavramsal katkılar sunmasına rağmen, ileri sürülen güçlü itirazlar karşısında kapsamlı bir gerekçelendirme sağlayamaması nedeniyle epistemik değeri belirli ölçüde sınırlı kalan bir düşünce deneyi olarak değerlendirilebilir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada düşünce deneylerinin ortaya çıkışı, tarihsel gelişimi, kavramsal yapısı ve felsefedeki işlevi ele alınmıştır. Düşünce deneylerinin, yalnızca hayal gücüne dayalı varsayımsal kurgular olmadığı fiziksel olarak gerçekleştirilmesi mümkün olmayan ya da gerçekleştirilmesi güç durumların zihinsel olarak kurgulanmasına olanak tanıyan sistematik bir akıl yürütme yöntemi olduğu üzerinde durulmuştur. Bu yönüyle düşünce deneyleri, bir hipotezin olası sonuçlarını değerlendirmeye, kuramların güçlü ve zayıf yönlerini ortaya çıkarmaya, kavramsal belirsizlikleri gidermeye ve karmaşık felsefi problemlerin daha anlaşılır hâle gelmesine katkı sağlamaktadır.

Düşünce deneylerinin sahip olduğu bu işlev, onların tarih boyunca farklı felsefi problemlerin açıklanmasında yaygın biçimde kullanılmasını sağlamıştır. İlk Çağ'dan itibaren birçok filozof, doğrudan deneyimlenmesi güç olan bilgi, gerçeklik, varlık ve özdeşlik gibi problemleri daha anlaşılır hâle getirmek amacıyla düşünce deneylerine başvurmuştur.

Düşünce deneyleri, İlk Çağ'dan günümüze kadar farklı felsefi problemlerin açıklanması, sorgulanması ve değerlendirilmesinde önemli bir yöntem olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede İlk Çağ'da düşünce deneyleri, bilgi, gerçeklik ve varlık gibi temel felsefi problemlerin açıklanmasında önemli bir işlev üstlenmiştir. Platon'un Mağara Alegorisi, görünüş ile gerçeklik ve bilgi ile inanç arasındaki ayrımı açıklamak amacıyla kullanılan en erken ve en etkili düşünsel örneklerden biri olarak kabul edilmektedir. Benzer şekilde Theseus'un Gemisi de zaman içerisinde değişime uğrayan bir nesnenin aynı nesne olarak kabul edilip edilemeyeceği sorusunu gündeme getirerek özdeşlik probleminin tartışılmasına katkı sağlamıştır.

Orta Çağ'da ise düşünce deneyleri, bilgi ve varlık problemlerinin yanı sıra metafizik, ruh ve benliğin mahiyeti üzerine yürütülen tartışmalarda da kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda İbn Sînâ'nın Uçan Adam düşünce deneyi, insanın bedenden bağımsız olarak kendi varlığının bilincine ulaşip ulaşamayacağı sorusunu merkeze alarak benlik ve bilinç tartışmalarına önemli katkılar sunmuştur. Bu yönüyle Orta Çağ'da düşünce deneyleri, benlik ve öz-bilinç ile ilgili problemlerin kavramsal olarak incelenmesinde önemli bir araç konumundadır.

Modern Dönem'e gelindiğinde ise düşünce deneyleri, özellikle bilgi, kesinlik ve şüphe problemlerinin sistematik biçimde ele alınmasında önemli bir yöntem hâline gelmiştir. 17. yüzyılda felsefenin merkezine yerleşen epistemolojik tartışmalar, düşünce

deneylerinin de daha yoğun biçimde kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Descartes'ın Kötü Cin düşünce deneyi, duyuların güvenilirliğini ve kesin bilginin imkânını sorgulayarak modern epistemolojinin en etkili düşünce deneylerinden biri hâline gelmiştir. Öznenin tüm deneyimlerinin aldatıcı olabileceği varsayımı üzerinden bilgiye ilişkin yerleşik kabulleri yeniden değerlendirmeye açan bu düşünce deneyi, modern bilgi kuramı tartışmalarına önemli katkılar sunmuştur.

Her felsefi dönemde düşünce deneyleri, o dönemin hâkim problemleri ve tartışma alanları doğrultusunda farklı işlevler üstlenmiştir. Bu tarihsel süreç içerisinde çağdaş zihin felsefesi ise düşünce deneylerinin en yoğun ve en etkili biçimde kullanıldığı alanlardan biri hâline gelmiştir. Bunun temel nedeni, bilinç, zihinsel durumlar, öznel deneyim ve yapay zekâ gibi doğrudan deneysel yöntemlerle açıklanması güç problemlerin tartışılmasında düşünce deneylerinin önemli bir kavramsal araç olarak öne çıkmasıdır. Bu nedenle çalışmanın ağırlık merkezini çağdaş zihin felsefesinde geliştirilen düşünce deneyleri oluşturmaktadır. Bu düşünce deneyleri, yalnızca zihin felsefesindeki temel tartışmaları şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda epistemik değerleri ve bilgi üretme süreçlerine sağladıkları katkılar bakımından da ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Çağdaş zihin felsefesinin en etkili ve en çok tartışılan düşünce deneylerinden biri olan Frank Jackson'ın Mary'nin Odası, fizikalizmin bilinç olgusunu bütünüyle açıklayıp açıklayamayacağı sorusunu gündeme taşımıştır. Siyah beyaz bir ortamda yaşayan ve renklere ilişkin tüm fiziksel bilgileri bilen Mary'nin kırmızı rengi ilk kez deneyimlediğinde yeni bir bilgi edinip edinmediği sorusu üzerinden, öznel deneyimin fiziksel bilgiye indirgenebilir olup olmadığı tartışılmıştır. Her ne kadar Mary'nin Odası düşünce deneyi çeşitli eleştirilere konu olmuş ve fizikalizme yönelik sunduğu çıkarımlar bakımından tartışmalı olsa da fenomenal deneyim ile fiziksel bilgi arasındaki ayrımı açık kılmıştır.

Mary'nin Odası düşünce deneyiyle ivme kazanan bu tartışmalar, David Chalmers'ın Felsefi Zombi Argümanı ile farklı bir boyut kazanmıştır. Zombi Argümanı, fiziksel bakımdan insanla tamamen özdeş olmasına rağmen bilinçten yoksun bir varlığın tasarlanabilir olduğu varsayımına dayanır. Güçlü sezgisel etkisiyle dikkat çeken bu düşünce deneyi, bilinç ile davranışsal ve işlevsel özelliklerin zorunlu olarak birlikte bulunup bulunmadığı sorusunu gündeme taşımış, böylece fizikalizmin bilinci açıklama yeterliliğinin yeniden değerlendirilmesine imkân sağlamıştır. Her ne kadar ortaya koyduğu sonuçlar ve tasavvur edilebilirlikten metafiziksel olanaklılığa geçişi bakımından çeşitli eleştirilere konu olsa da bilinç ve işlev arasındaki ayrımı

belirginleştirmesi nedeniyle çağdaş zihin felsefesinin en etkili düşünce deneylerinden biri haline gelmiştir.

Hem epistemolojide hem de çağdaş zihin felsefesinde öne çıkan düşünce deneylerinden biri de Kavanozdaki Beyin'dir. Dış dünyaya ilişkin tüm deneyimlerimizin yapay olarak oluşturulduğu varsayımına dayanan bu düşünce deneyi, bilgi, gerçeklik ve şüphecilik kavramlarının yeniden sorgulanmasına imkân tanımıştır. Güçlü sezgisel etkisi sayesinde radikal şüpheciliğin sınırlarını görünür kılan Kavanozdaki Beyin, dış dünyanın varlığına ilişkin kabullerimizi yeniden değerlendirmeye yöneltmiş ve dış dünya realizmi ile şüphecilik arasındaki tartışmalarda önemli bir başvuru noktası hâline gelmiştir. Her ne kadar tek başına şüphecisi sonucun zorunlu olduğunu göstermese ve daha çok varsayımsal bir kuşku senaryosu sunsa da bilgi ile gerçeklik arasındaki ilişkinin daha sistematik biçimde ele alınmasına katkı sağlayarak epistemoloji ve zihin felsefesi literatüründe önemli bir yer edinmiştir.

Zihin felsefesinde düşünce deneyleri yalnızca bilincin doğasıyla ilgili problemlerde değil yapay zekâ tartışmalarında da temel bir rol üstlenmiştir. Bu kapsamda Alan Turing tarafından tasarlanan Turing Testi, bir makineye yalnızca davranışları dikkate alınarak zekâ atfedilip atfedilemeyeceğini sorgulamıştır. Böylece zekânın gözlemlenebilir davranışlar üzerinden nesnel ölçütlerle değerlendirilmesine yönelik bir yaklaşım ortaya koymuş; işlevselci ve davranışçı yaklaşımların güç kazanmasına katkı da bulunmuştur. Sezgilere dayalı açıklamalardan ziyade gözlemlenebilir performansı esas alması bakımından yapay zekâ araştırmalarına yeni bir yön vermiş ve sonraki çalışmalar için önemli bir hareket noktası oluşturmuştur. Bununla birlikte, bilinç ve öznel deneyimi açıklamakta yetersiz kalması nedeniyle özellikle fenomenal bilinç tartışmaları açısından sınırlı bir epistemik değere sahip olduğu da ileri sürülmüştür.

Turing'in önerdiği bu ölçüt, John Searle'ün Çince Odası düşünce deneyiyle yeniden tartışmaya açılmıştır. Searle, sembollerin kurallara uygun biçimde işlenmesinin tek başına anlama ve bilinçli zihinsel süreçleri açıklamak için yeterli olmadığını ileri sürerek güçlü yapay zekâ anlayışına önemli bir eleştiri yöneltmiştir. Bu düşünce deneyi, anlama ile sembol işleme arasındaki farkı ve sentaks ile semantik arasındaki ayrımı belirginleştirerek yapay zekâ tartışmalarında önemli kavramsal ayrımların yapılmasına katkı sağlamıştır. Güçlü sezgisel etkisi sayesinde birçok kişide yalnızca kurallara uygun sembol işlemenin gerçek anlamayı sağlamadığı yönünde bir sezgi oluşturmuş ve bu yönüyle güçlü yapay zekâ yaklaşımına yönelik en etkili eleştirilerden biri hâline gelmiştir. Bununla birlikte, Sistem Yanıtı, Robot Yanıtı ve benzeri çeşitli itirazlarla

karşılaşmış olması, düşünce deneyinin ortaya koyduğu sonucun kesin olarak kabul edilmediğini de bize göstermektedir. Buna rağmen, yapay zekâ, bilinç ve anlama problemlerinin daha ayrıntılı biçimde analiz edilmesine olanak sağlaması ve mevcut kuramların güçlü ve zayıf yönlerini görünür kılması bakımından çağdaş zihin felsefesine ve yapay zekâ disiplinine önemli katkılar sunmuştur.

İncelenen düşünce deneyleri yalnızca ulaştıkları sonuçlar bakımından değil, üstlendikleri epistemik rolleri doğrultusunda da değerlendirilmiştir. Bu kapsamda her bir düşünce deneyi; kavramsal açıklık sağlama düzeyi, sezgisel gücü, açıklayıcı ve gerekçelendirme kapasitesi, teori seçimine katkısı ile bilgi üretme ya da mevcut anlayışı geliştirme potansiyeli bakımından incelenmiştir. Böylece düşünce deneylerinin epistemik değeri tek bir ölçüte indirgenmemiş; her bir düşünce deneyinin literatüre farklı yönlerden katkı sağlayabileceği kabul edilerek çok boyutlu bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşım doğrultusunda, düşünce deneylerinin yalnızca belirli bir sonuca ulaştıran zihinsel kurgular olmadığı, aynı zamanda kavramların açıklığa kavuşturulmasına, mevcut kuramların sınanmasına, alternatif yaklaşımların karşılaştırılmasına ve felsefi tartışmaların derinleştirilmesine katkı sağlayan önemli epistemik araçlar olduğu gösterilemeye çalışılmıştır.

Düşünce deneylerinin epistemik değeri, felsefi araştırmalarda üstlendikleri işlevler çerçevesinde değerlendirilmelidir. Özellikle doğrudan deneyimlenmesi veya deneysel yöntemlerle sınanması mümkün olmayan problemlerin incelenmesinde düşünce deneyleri, sistematik bir akıl yürütme süreci sunarak kavramsal çözümlemeye kayda değer katkılar sağlamaktadır. Bu doğrultuda düşünce deneyleri, soyut ve karmaşık felsefi problemleri daha anlaşılır hâle getirmekte, tartışılan kavramların sınırlarını belirginleştirmekte ve mevcut kuramların farklı koşullar altında nasıl sonuçlar doğuracağını değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Bir hipotezin olası sonuçlarının zihinsel olarak sınanmasını sağlayan bu yöntem, yalnızca yeni soruların ortaya çıkmasına değil, mevcut açıklamaların yeniden değerlendirilmesine ve alternatif yaklaşımların geliştirilmesine de katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla düşünce deneyleri, yalnızca hayal gücüne dayalı zihinsel kurgular olarak değil sistematik düşünmeyi, eleştirel sorgulamayı ve gerekçeli argüman geliştirmeyi destekleyen önemli bir felsefi yöntem olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, düşünce deneylerinin sahip olduğu bu işlev, onların eleştirilerden tamamen muaf olduğu anlamına da gelmez. Çalışma kapsamında da görüldüğü üzere düşünce deneyleri, özellikle sezgilere dayanması, ampirik olarak doğrulanmalarının güç olması ve kimi zaman kavramsal belirsizliklere yol açabilmesi nedeniyle çeşitli eleştirilere de konu olmuştur. Ancak bu eleştiriler,

düşünce deneylerinin felsefi araştırmalardaki önemini bütünüyle ortadan kaldırmamaktadır. Aksine, bu tartışmalar düşünce deneylerinin daha dikkatli, sistematik ve eleştirel bir biçimde kullanılmasına katkı sağlamaktadır.

Zihin felsefesindeki düşünce deneylerinin önemini şu soru üzerinden düşünmek tezin yazılış amacının anlaşılmasına katkı sağlayabilir: Zihin felsefesinde düşünce deneylerinin yokluğu nasıl sonuçlar doğururdu? Bu alanda düşünce deneyleri kullanılmamış olsaydı, alanın temel problemleri tamamen ortadan kalkmazdı elbette ancak bu problemlerin ele alınış biçimi, kuramsal gelişimi ve kavramsal çözümleme kapasitesi önemli ölçüde farklılaşır. Çünkü zihin felsefesinin temel inceleme konusu olan bilinç, zihinsel durumlar, qualia, yönelimsellik, kişisel özdeşlik ve zihin-beden ilişkisi gibi olgular, doğrudan gözlemlenebilen veya yalnızca deneysel yöntemlerle açıklanabilen yapılar değildir. Bu nedenle zihin felsefesi, tarihsel süreç boyunca büyük ölçüde kavramsal analizlere ve varsayımsal senaryolar aracılığıyla gerçekleştirilen düşünsel sorgulamalara başvurmuştur. Düşünce deneyleri de tam bu noktada, soyut ve karmaşık problemlerin sistematik biçimde analiz edilmesini sağlayan önemli bir felsefi yöntem olarak ortaya çıkmıştır.

Düşünce deneylerinin bulunmadığı bir zihin felsefesinde öncelikle kavramsal çözümlemelerin önemli ölçüde zayıflayacağı söylenebilir. Düşünce deneyleri, yalnızca belirli bir görüşü savunmak amacıyla oluşturulmuş hayalî senaryolar değil, aynı zamanda farklı kavramlar arasındaki ilişkileri görünür hâle getiren analitik araçlardır. Özellikle bilinç ile fiziksel süreçler, bilgi ile deneyim, sözdizimi ile anlam veya zihinsel durumlar ile davranış arasındaki ayrımlar, çoğu zaman düşünce deneyleri aracılığıyla daha açık biçimde ortaya konulmuştur. Örneğin Frank Jackson'ın Mary'nin Odası düşünce deneyi, fiziksel bilgi ile fenomenal deneyim arasındaki ilişkinin sorgulanmasına imkân tanırken; John Searle'ün Çince Odası argümanı, sembol işleme ile anlamın aynı şey olup olmadığı tartışmasını derinleştirmiştir. Benzer şekilde David Chalmers'ın Felsefi Zombi düşünce deneyi, bilincin fiziksel açıklamalara indirgenip indirgenemeyeceği sorusunu yeniden gündeme taşımıştır. Bu tür düşünce deneyleri bulunmadığı takdirde söz konusu kavramsal ayrımlar tamamen ortadan kalkmayacak olsa da bunların sistematik biçimde görünür hâle getirilmesi ve tartışılması önemli ölçüde güçleşecekti.

Bunun yanında düşünce deneylerinin yokluğu, zihin felsefesinde geliştirilen kuramların eleştirel biçimde değerlendirilmesini de zorlaştırabilirdi. Düşünce deneyleri çoğu zaman belirli bir kuramın mantıksal sonuçlarını görünür kılan varsayımsal sınama araçları olarak işlev görmektedir. Bir kuramın yalnızca günlük deneyimler veya ampirik

veriler karşısındaki başarısı değil, farklı varsayımsal koşullar altında nasıl sonuçlar doğurduğu da bu yöntem sayesinde incelenebilmektedir. Fizikalizm, işlevselcilik, davranışçılık veya kimlik kuramı gibi yaklaşımlar, büyük ölçüde bu tür düşünce deneyleri aracılığıyla eleştirilmiş veya savunulmuştur. Başka bir ifadeyle düşünce deneyleri, felsefî kuramların içsel tutarlılığını, açıklayıcı gücünü ve kapsamını değerlendiren önemli bir yöntemsel işlev üstlenmektedir. Bu yöntemin kullanılmaması durumunda teorik tartışmalar büyük ölçüde soyut kavramsal analizlerle sınırlı kalabilir, farklı kuramların güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya çıkarılması daha güç hâle gelebilirdi.

Öte yandan düşünce deneylerinin yalnızca mevcut kuramları değerlendirmekle kalmadığı, aynı zamanda yeni araştırma problemlerinin oluşmasına da katkı sağladığı görülmektedir. Zihin felsefesinde geliştirilen pek çok düşünce deneyi, daha sonra bilişsel bilim, yapay zekâ, nörobilim ve bilişsel psikoloji gibi disiplinlerde yürütülen araştırmalar üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Bilincin doğası, yapay zekânın gerçekten anlayıp anlayamayacağı, zihinsel temsillerin nasıl oluştuğu veya öznel deneyimin bilimsel olarak açıklanıp açıklanamayacağı gibi birçok araştırma problemi, ilk olarak düşünce deneyleri sayesinde daha belirgin bir biçimde formüle edilmiştir. Dolayısıyla düşünce deneyleri yalnızca mevcut tartışmaları açıklığa kavuşturan araçlar değil, aynı zamanda yeni araştırma alanlarının ortaya çıkmasına katkıda bulunan metodolojik unsurlar olarak da değerlendirilebilir.

Bununla birlikte düşünce deneylerinin kullanılmaması, zihin felsefesinin temel problemlerinin tamamen ortadan kalkacağı anlamına gelmez. Bilinç problemi, zihin-beden ilişkisi, diğer zihinler problemi, özgür irade veya kişisel özdeşlik gibi meseleler, düşünce deneylerinden bağımsız olarak da varlığını sürdürmektedir. Çünkü bu problemler insan zihninin doğasına ilişkin temel felsefî sorulardır. Ancak düşünce deneylerinin bulunmadığı bir durumda bu problemlerin ele alınış biçimi farklılaşacak, tartışmalar muhtemelen daha çok deneysel psikoloji, nörobilim veya bilişsel bilimlerin sunduğu ampirik verilere dayanacaktır. Böyle bir yaklaşım, zihinsel olguların deneysel yönlerini açıklamada önemli katkılar sağlayabilse de kavramsal çözümleme gerektiren birçok sorunun yeterince aydınlatılmasını garanti etmez. Zira zihin felsefesinde tartışılan pek çok mesele, yalnızca ampirik gözlemle değil, kavramların mantıksal ilişkilerinin çözülmesiyle de yakından ilişkilidir.

Bu noktada düşünce deneylerinin epistemik değeri konusunda farklı yaklaşımlar bulunduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Natüralist ve deneyci filozoflar, düşünce deneylerinin sağladığı katkının esasen mevcut bilgilerin yeniden düzenlenmesinden ibaret olduğunu ve gerçek bilgi üretiminin nihayetinde ampirik araştırmalarla mümkün

olacağını ileri sürmektedir. Özellikle John D. Norton'un savunduğu argüman yaklaşımı, düşünce deneylerinin bağımsız bilgi kaynakları olmadığını, bunların yalnızca örtük biçimde ifade edilen argümanların farklı bir sunumundan ibaret olduğunu savunmaktadır. Buna karşılık James R. Brown, düşünce deneylerinin kimi durumlarda yeni bilgiye ulaşmayı mümkün kılan özgün epistemik araçlar olduğunu ileri sürerken, David Chalmers ve John Searle gibi filozofların da zihin felsefesindeki bazı problemlerinin yalnızca ampirik araştırmalarla çözülemeyeceğini, düşünce deneylerinin bu problemlerin kavramsal boyutlarını açığa çıkarmada vazgeçilmez bir rol oynadığını düşündüğünü söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, zihin felsefesinde düşünce deneylerinin kullanılmamış olması, alanın temel problemlerini ortadan kaldırmayacak; ancak bu problemlerin kavramsal çözümlemesini, kuramların sistematik biçimde değerlendirilmesini ve alternatif açıklamaların geliştirilmesini önemli ölçüde sınırlandıracaktır. Düşünce deneyleri, yeni ampirik olgular keşfetmekten ziyade, mevcut kavramların sınırlarını belirginleştiren, kuramların sonuçlarını görünür kılan ve felsefi tartışmaları derinleştiren epistemik araçlar olarak işlev görmektedir. Bu nedenle zihin felsefesindeki önemleri, yalnızca belirli argümanları desteklemelerinden değil, aynı zamanda felsefi araştırmanın yöntemsel ve kavramsal gelişimine sağladıkları katkıdan kaynaklanmaktadır. Bu değerlendirme, düşünce deneylerinin ne tamamen vazgeçilmez ve bağımsız bilgi kaynakları ne de yalnızca retorik araçlar olarak görülmesi gerektiğini; aksine kavramsal analiz, eleştirel değerlendirme ve teorik açıklama süreçlerinde özgün bir epistemik işleve sahip olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda düşünce deneyleri, zihin felsefesinin yöntemsel yapısını şekillendiren temel unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Ağırman, F. (2018). Descartes'ın Şüpheli Hipotezleri. *Felsefe Dünyası*, 67, 55-65. <https://izlik.org/JA43RY59ZN>
- Akalın, Ş. H. (Ed.). (2019). Türkçe sözlük (11. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akdemir, G. (2024). Anlamın Varlıkla İlişkisi ve Doğal Türler: Aristoteles ve Hilary Putnam Bağlamında Bir İnceleme. *Felsefe Dünyası*, 80, 118-136. <https://doi.org/10.58634/felsefedunyasi.1582720>
- Aristotle (1952). *On the heavens. Great books of the western world*. Chicago, London, Toronto: Encyclopaedia Britannica.
- Ateş, M. E. (2015). Bilimlerde düşünce deneyleri. *Mediterranean Journal of Humanities*, 5(1), 125–138.
- Aydın, A. O. (2013). Yapay zekâ: Bütünleşik biliş doğru. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Aygün, Ö. (2019). Platon'un Mağarasına Dönüş. ODTÜ Pazartesi Konuşmaları.
- Az, M. A. (2023). İbn Sînâ'nın Uçan Adam Nazariyesi Bağlamında Nefsin Benlik Bilinci. *Eskiyeni*, 51, 1045-1073. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1332257>
- Baç, M. (2011). Epistemoloji. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Berke, Z. (2022). Çağdaş Zihin Felsefesinde *Qualianın* Ontolojik Statüsü Problemi (Doktora tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Beyter, T. (2020). Kavanozdaki Beyinler (BIV) Argümanı: Hepimiz Kavanozdaki Beyinler Olabilir Miyiz?. <https://onculanalitikfelsefe.com/kavanozdaki-beyinler-biv-argumani-hepimiz-kavanozdaki-beyinler-olabilir-miyiz-taner-beyter/>
- Blackmore, S. (2021). Bilinç üzerine konuşmalar (S. Akbıyık, Çev.). Küre Yayınları.
- Brendel, E. (2017). The Argument view: Are thought experiments mere picturesque arguments? In Ed. Stuart, M. T., Fehige, Y., ve Brown, J. R. (Eds.), *The Routledge companion to thought experiments* (281-292). New York: Routledge.
- Brown, J. R. (2004b). Peeking into Plato's heaven. *Philosophy of Science*, 71(5), 1126-1138.
- Brown, J. R. (1986). *Thought experiments since the scientific revolution. International Studies in the Philosophy of Science*, 1(1), 1–15.

- Brown, J. R. (2004). Why thought experiments transcend empiricism. In Christopher Hitchcock (Eds.) *Contemporary debates in the Philosophy of Science* (23-43). Oxford: Blackwell.
- Brown, J. R. (2005). The laboratory of the mind: Thought experiments in the natural sciences. Routledge.
- Bunzl, M. (1996). The logic of thought experiments. *Synthese*, 106(2), 227-240. <https://doi.org/10.1007/BF00413701>
- Calp, M. (2023). Semantik Dışsalcılık - Rachel Bourbaki. <https://onculanalitikfelsefe.com/semantik-dissalcilik-rachel-bourbaki/>
- Cevizci, A. (1999). Felsefe sözlüğü. Paradigma Yayıncılık.
- Ceyhan Çoştı, F. (2023). Rüyalar Bilinçli Deneyimler Midir? Kartezyen Rüya Şüpheciliğine Bir Eleştiri. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 345-361. <https://doi.org/10.53844/flsf.1246938>
- Chalmers, D. J. (1995). Facing up to the problem of consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, 2(3), 200-219.
- Chalmers, D. J. (1996). The conscious mind: In search of a fundamental theory. Oxford University Press.
- Chalmers, D. J. (2024). Bilinçli Zihin: Temel Bir Teori Arayışı. Çev. Gülay Erol, Ankara: Fol Yayınları.
- Corcilius, K. (2018). Aristotle and thought experiments. In Stuart, M. T., Fehige, Y., ve Brown, J. R. (Eds.), *The Routledge Companion to Thought Experiments* (57-76). New York: Routledge.
- Çağatay, H., ve Ekemen, C. (2011). Mary'nin Odası ve Fizikalizm. *Felsefe Tartışmaları*, 47, 26-33.
- Çelebi, V. (2019). Searle ve Nagell'in Bilinç Kuramlarında Fizikalizm Eleştirisi Bağlamında Yapay Zekanın Sınırı Tartışması. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy* 9 (9:2):351-376.
- Çilingir, L. (2023). Düşünce Deneylerinin Doğası ve İşlevi. *Felsefe Dünyası*, 78, 5-29.
- Çüçen, A. K. (2013). Antikçağ ve Orta Çağ Felsefe Tarihi. Sentez Yayıncılık.
- Dancy, J. (1985). Introduction to contemporary epistemology. Basil Blackwell.
- Dennett, D. C. (2018). Sezgi pompaları ve diğer düşünme aletleri (O. Karakaş, Çev.). Alfa Yayınları.
- Dennett, D. C. (2020). Bilinç açıklanıyor (S. Kibar, Çev.). Alfa Yayınları.
- Descartes, R. (1967). İlk felsefe üzerine meditasyonlar (M. Karasan, Çev.). Millî Eğitim Basımevi.

- Descartes, R. (2014). Meditasyonlar (İ. Birkan, Çev.). Bilgesu Yayıncılık.
- Descartes, R. (2017). Meditasyonlar: İlk felsefe üzerine düşünceler (Ç. Dürüşken, Çev.). Alfa Yayınları.
- Dinçer, K. (2010). Kısaca Felsefe, Pharmakon Yayınları, Ankara.
- Doğan, M. (2017). Beş temel yaklaşım bağlamında fizikalizm ve bilgi argümanı. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(53), 36–50.
- Doğan, M. (2019). Makine bilinci: Yapay zekâ felsefesinde bilinç problemi (Doktora tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Dore, F. (2012). Güçlü Yapay Zekaya Karşı Çin Odası Argümanı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 23-38. <https://izlik.org/JA62CP33CA>
- Duhem, P. (1954). *The Aim and Structure of Physical Theory*. Princeton Press.
- Durakoğlu, A., ve Ay, V. (2012). Descartes ve Searle'de Zihin Problemi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 187–200.
- Erciyes, F. (2024). Turing Testinin Davranışçı ve İşlevselci Yorumu. *MetaZihin: Yapay Zekâ ve Zihin Felsefesi Dergisi*, 7(1), 43-57. <https://doi.org/10.51404/metazihin.1280648>
- Erdenk, E. A. (2023). Görüngüsel Bilginin Fizikselliği ya da Qualia Kafada Değilse Fizikseldir. *MetaZihin: Yapay Zekâ ve Zihin Felsefesi Dergisi*, 6(2), 73-95. <https://doi.org/10.51404/metazihin.1354929>
- Fehige, Y., ve Stuart, M. T. (2014). On the origins of the philosophy of thought experiments: The forerun. *Perspectives on Science*, 22 (2), 179-220.
- Freese, H. L. (1995). *Abenteuer im Kopf: Philosophische Gedankenexperimente*. Berlin: Quadriga Verlag.
- Frise, M. (2017). Moore'un kuşkuculuk karşıtı argümanları. İçinde S. Barbone ve M. Bruce (Ed.), *Batı felsefesindeki 100 temel mesele* (M. Topal, Çev.). İletişim Yayınları.
- Gendler, T. S. (2004). Thought experiments rethought—and reperceived. *Philosophy of Science*, 71(5), 1152–1163. (Proceedings of the 2002 Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association, Part II: Symposia Papers).
- Goff, P. (2026). Galileo'nun yanılgısı: Bilinç biliminin yeni bir yorumu (A. Kağan, Çev.). Ketebe Yayınları.
- Gödelek, K. (2013). *Zihin Felsefesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Günday, Ş. (2003). *Zihin felsefesi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Güzeldere, G. (1998). Yapay zekânın dünü, bugünü, yarını. *Cogito*, 13, 27–42.

- Harrison, E. R. (1987). *Darkness at night: A riddle of the universe*. Harvard University Press.
- Irvine, A.D. (1991). Thought experiments in scientific reasoning'. In Horowitz, T. ve Massey, G. (Eds.), *Thought Experiments in Science and Philosophy* (129-148), Rowman ve Littlefield Publishers.
- Jackson, F. (1982). "Epiphenomenal Qualia." *The Philosophical Quarterly*, 32(127): 127-36.
- Jammer, M. (1993). *Concepts of space: the history of theories of space in physics*. Foreword by Albert Einstein. Dover Publications: New York
- John Locke. (1999). İnsan anlama yetisi üzerine bir deneme (Cilt I–II, M. D. Topçu, Çev.). Öteki Yayınevi.
- Kabadere, Z. (2022). Filozofun Zombisi: Zombi Argümanı Bilinçle İlgili Ne Söyler? – Dan Falk. <https://onculanalitikfelsefe.com/filozofun-zombisi-zombi-argumani-bilincle-ilgili-ne-soyler-dan-falk/>
- Kaku, M. (2014). Geleceğin fiziği (H. Oymak ve Y. S. Oymak, Çev.). ODTÜ Yayıncılık.
- Kim, J. (2011). *Philosophy of mind* (3rd ed.). Westview Press.
- Kind, A. (2017). Chalmers'ın Zombi Argümanı, İçinde Batı Felsefesindeki 100 Temel Mesele, Çev. Mustafa Topal, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Klein, P. (2015). Skepticism. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2015/entries/skepticism/>
- Koyuncu, M. (2015). Çağdaş zihin felsefesinde yapay zekâ tartışmaları: Turing testi ve yansımaları (Yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi.
- Kuna, M. (2004). The knowledge argument and the refutation of physicalism. *Organon F*, 11(2), 128–142.
- Kutluer, İ. (2020). İlmü'n Nefs. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*.
- Küçükalp, K., ve Cevizci, A. (2019). *Batı düşüncesi: Felsefî temeller* (6. bs.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lemoine, R. (2020). *Plato's caves: The liberating sting of cultural diversity*. Oxford University Press.
- Levine, J. (1983). Materialism and qualia: The explanatory gap. *Pacific Philosophical Quarterly*, 64(4), 354-361.
- Levine, J. (2001). *Purple haze: The puzzle of consciousness*. Oxford University Press.
- Mach, E. (1973). On thought experiments. *Philosophical Forum*, 4(3), 446–457. (Original work published 1897)

- Mach, E. (1976). Knowledge and error: Sketches on the psychology of enquiry. D. Reidel.
- Mach, E. (1960). The science of mechanics: A critical and historical account of its development (T. J. McCormack, Trans.). Open Court. (Original work published 1883).
- Mach, E. (1905). Über Gedankenexperimente. İçinde Erkenntnis und Irrtum. Johann Ambrosius Barth.
- Malatesti, L. (2004). The knowledge argument (Doctoral dissertation). University of Stirling.
- McGinnis, J. (2018). Experimental Thought on Thought Experiments in Medieval Islam. İçinde The Routledge Companion To Thought Experiments (ss. 77-91). Routledge.
- Menezes, J. T. (2018). On understanding physicalism. *Kriterion: Revista de Filosofia*, 59(140), 511–531.
- Moor, J. H. (1976). An analysis of the Turing test. *Philosophical Studies*, 30, 249–257.
- Moue, A. S., Masavetas, K. A., ve Karayianni, H. (2006). Tracing the development of thought experiments in the philosophy of the natural sciences. *Journal for General Philosophy of Science*, 37, 61–75.
- Nersessian, N. J. (1992). In the theoretician's laboratory: Thought experimenting as mental modeling. *Proceedings of the Philosophy of Science Association*, 2, 291–301.
- Nilsson, N. J. (2018). Yapay Zekâ: Geçmişi ve geleceği (M. Doğan, Çev.). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Norton, J. D. (1991). Thought experiments in Einstein's work. In T. Horowitz ve G. Massey (Eds.), *Thought experiments in science and philosophy* (ss. 129–148). Rowman ve Littlefield.
- Norton, J. D. (1993). Einstein and Nordström: Some lesser known thought experiments in gravitation. In J. Earman et al. (Eds.), *The attraction of gravitation: New studies in the history of general relativity* (ss. 3–29). Birkhäuser.
- Norton, J. D. (1996). Are thought experiments just what you thought?. *Canadian Journal of Philosophy*, 26 (3), 333-366.
- Norton, J. D. (2004a). On thought experiments: Is there more to the argument? *Philosophy of Science*, 71(5), 1139–1151.

- Norton, J. D. (2004b). Why thought experiments do not transcend empiricism. In C. Hitchcock (Ed.), *Contemporary debates in the philosophy of science* (ss. 44–66). Blackwell.
- Nozick, R. (1981). *Philosophical explanations*. Harvard University Press.
- Onur, F. (2019). *Çağdaş zihin felsefesinde bilinç problemi: bir panpsizim savunusu* (Doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ørsted, Hans Christian. [(1811), 1920]. *Første Indledning til den almindelige Naturlaere*. In (Kristine Meier Eds.), *Hans Christian Ørsted: Naturvidenskabelige Skrifter: Samlet Udgave med to Afhandlinger om Hans Virke* (151-190), Copenhagen: Andr. Fred. Høst ve Søn
- Öztürk, F. S. M., ve Sarı, M. A. (2013). BIV Şüpheli Argümanı ve Çağdaş Tepkiler. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 21, 127-142. <https://izlik.org/JA25FL47ZK>
- Platon. (2005). *Devlet* (S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Plutarkhos. (2023). *Yaşamlar: Theseus ve Romulus* (M. Mete, Çev.). İdea Yayınevi.
- Pollock, J. (1986). *Contemporary theories of knowledge*. Rowman ve Littlefield.
- Putnam, H. (1981). *Reason, Truth and History*. Cambridge University Press.
- Rapaport, W. J. (2003). How to pass a Turing test. In J. H. Moor (Ed.), *The Turing test: The elusive standard of artificial intelligence*. Kluwer Academic Publishers.
- Rescher, N. (1991). Thought experimentation in Presocratic philosophy. In T. Horowitz ve G. Massey (Eds.), *Thought experiments in science and philosophy* (ss. 31–42). Rowman ve Littlefield.
- Ryle, G. (2011). *Zihin kavramı* (S. Çelik, Çev.). Doruk Yayınları.
- Sandıkçıoğlu, P. A. (2020). Epiphenomenalism and the causal theory of knowing. *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, 10(4), 1220–1237.
- Searle, J. R. (2005). *Akıllar, Beyinler ve Bilim*. (K. Bek. Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Searle, J. R. (1980). Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences*, 3(3), 417–457.
- Searle, J. R. (2021). *Zihin: Kısa Bir Giriş*. İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Sorensen, R. A. (1992). *Thought experiments*. Oxford University Press.
- Stoljar, D. (2020). Physicalism. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/>
- Surgun, S. (2025). *Çağdaş Zihin Felsefesinde Alternatif Bir Kuram: Bedenlenmiş Bilinç* (Yüksek Lisans Tezi) Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Turing, A. M. (1950). Computing machinery and intelligence. *Mind*, 59, 433–460.
- Turing, A. M. (2021). Hesaplama Makineleri ve Zeka. *Pasajlar Dergisi*. (Ö. F. Çelebi. Çev.) 3 (9): 17- 43.
- Üner Kaya, A. (2021). Bilincin Zor Problemi. *Felsefe Dünyası*, 2(74), 136-167.
<https://izlik.org/JA93ZG97GF>
- Üner Kaya, A. (2023). Qualia. İçinde G. Murteza ve E. Y. Murteza (Ed.), *KLU Felsefe Ansiklopedisi*. KLU Felsefe Ansiklopedisi – Qualia maddesi
- Üner Kaya, A. (2026). İslam Felsefesinde Düşünce Deneyleri: İbn Sînâ'nın Uçan Adamı ve Vehm Yetisi. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 16(1), 1–27.
- Weinert, F. (2016). Thought experiments in Ancient Greece. In *the demons of science* (9-16). Springer: Cham.
- Windt, J. M. (2021). How deep is the rift between conscious states in sleep and wakefulness? *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 376(1817).
- Witt-Hansen, J. (1976). H.C. Ørsted, Immanuel Kant and the thought experiment, *Danish Yearbook of Philosophy*, 13, 48–65.
- Yardımcı, A. (2015). Metafizik ve Epistemolojik Solipsizm Üzerine Eleştirel Bir İnceleme. *Mavi Atlas*, 4, 190-200. <https://doi.org/10.18795/ma.16998>
- Yardımcı, A. B. (2020). Düşünce deneylerinin tarihsel kökeni, kavramın ilk kullanımı ve Ernst Mach'ın düşünce deneyi. (ss. 51–68).
- Yardımcı, A. B. (2020). Norton-Brown tartışması bağlamında bilimsel düşünce deneyleri. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 10(4), 1235–1255. <https://doi.org/10.18491/beytulhikme.1629>
- Yardımcı, A. B., ve Çam, A. V. (2021). Fizikalizm, bilgi argümanı ve felsefi düşünce deneyleri. *NOSYON: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 8, 1-11. <https://izlik.org/JA75MA64ZG>
- Yeşilkaya, N. (2022). Felsefi Bir Sorun Olarak Yapay Zekâ. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(22), 97-126. <https://doi.org/10.51553/bozifder.1171640>
- Yıldızdöken, Ç. (2017). Şüpheden Kartezyen düşünceye giden yol. *Mavi Atlas*, 5(1), 44–68.
- Zeman, A. (2004). Bilinç kullanım kılavuzu. (G. Koca, Çev.). Metis Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Yasemin REVİ

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce (Temel Seviye)

Bilimsel Faaliyetler ve Yayınlar : Yok

İş Deneyimi

Stajlar : Öğretmenlik Uygulaması Stajı-
Kelkit 15 Temmuz Şehitler
Anadolu Lisesi (2020)

Projeler : Yok

Çalıştığı Kurumlar : Yok

Tarih : 17.07.2026